

301622

LÉLEKTANI TANULMÁNYOK

ötödik kötet

KORNIS GYULA

és

Báró BRANDENSTEIN BÉLA

közreműködésével szerkeszti

HARKAI SCHILLER PÁL

*A Magyar Psychologiai Társaság Gyakorlati Lélektani Szakosztály
közleményeivel és támogatásával*

A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem
Lélektani Intézetének kiadása

Budapest, 1941.
(Múzeum körút 6.)

Psychological Studies

Fifth volume

edited by the Psychological Laboratory of the Royal Hungarian
Petrus Pázmány University

Budapest, 1941.
(Múzeum körút 6.)

Psychologische Studien

Fünfter Band

herausgegeben vom Psychologischen Laboratorium der Kgl.
Ungar. Petrus Pázmány Universität

Budapest, 1941.
(Múzeum körút 6.)

Études Psychologiques

Tome cinquième

édité par le Laboratoire de Psychologie à l'Université royale
hongroise P. Pázmány

Budapest, 1941.
(Múzeum körút 6.)

LÉLEKTANI TANULMÁNYOK

ötödik kötet

KORNIS GYULA

és

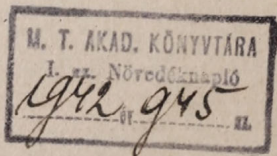
Báró BRANDENSTEIN BÉLA
közreműködésével szerkeszti

HARKAI SCHILLER PÁL

*A Magyar Pszichológiai Társaság Gyakorlati Lélektani Szakosztály
közleményeivel és támogatásával*

**A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem
Lélektani Intézetének kiadása**

**Budapest, 1941.
(Múzeum körút 6.)**

Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.
Felelős kiadó: Dr. Harkai Schiller Pál.

TARTALOM

I. Rész. Általános és összehasonlító lélektan

1. Noszlopi László: Az ösztönlélektan mai állása — — 7
2. marosi Máday István: Az állatlélektan mai állása — 21
3. Nagy Mária Ilona: A természeti népek lélektana — 54

II. Rész. Alkalmazott és gyakorlati lélektan

4. Dékány István: A társadalomlélektan irodalma — — 82
5. Bognár Cecil: A neveléslélektan fejlődése — — — 110
6. Tarcsay Izabella: A kóros jelenségek lélektanáról — 133
7. A piac- és reklámlélektan eredményei — — — — 163
8. Ipariskolai képességvizsgálatok módszerei — — — 174

- Idegennyelvű rész — — — — — — — — 184

SUMMARIES
ZUSAMMENFASSUNGEN
CONCLUSIONS

1. L. Noszlopi: Instinkt und Trieb — — — — — 184
2. St. v. Máday: Der heutige Stand der Tierpsychologie 185
3. M. de Nagy: La psychologie des peuples primitifs — 185
4. E. de Dékány: Bibliographie de la psychologie sociale 185
5. C. Bognár: The development of educational psychology 185
6. I. Tarsay: Psychopathologie — — — — — 186
7. Results of market research and advertising psychology 187
8. Methoden der Eignungsprüfungen für Gewerbeschulen 188

I. RÉSZ.

ÁLTALÁNOS ÉS ÖSSZEHASONLÍTÓ LÉLEKTAN.

1. AZ ÖSZTÖNLÉLEKTAN MAI ALLÁSA.

Általánosan elismert és említett dolog a lélektani irodalomban, hogy a pszichológia tudománya századunkban igen előrehaladt. Nem mindig szoktak azonban rámutatni ennek a haladásnak igazán a lényegére. Némelyek utalnak arra a körülményre, hogy az elemi ingerek és érzékek vizsgálatán túl a lélektannak sikerült behatolnia a „magasabbrendű“ lelki folyamatok területére, mások a haladást a részek és elemek vizsgálatától a lelki egészekig való eljutásban, ismét mások a felülettől a mélység és a tudattalan módszeres kikutatása felé való terjeszkedésben jelölik meg stb. Mindez igaz, de még sem tapint rá a legfontosabb mozzanatra. Ez pedig nem más, mint hogy az utolsó évtizedekben a lélektannak sikerül nem csupán tudatjelenségeket, hanem magát az életet, a sorstényezőket megragadnia és elemeznie.

A tudományos haladás menete itt párhuzamos azzal a folyamattal, amit a modern böleleletben észlelhetünk. A múlt században a filozófia kutatásaira az ismeretelmélet nyomta rá a bélyegét. A bölelelet nem az eleven valóságot, hanem annak megismerését vizsgálta. „Félénk tartózkodástan“-nak csúfolták, amely nem mer érintkezni a mellette kölesönös figyelembevétel nélkül tovahömpölygő, veszedelmes, királyian vad és kiszámíthatatlan történéssel, hanem azon gondolkodik, hogy min gondolkodik... Ettől a bölelelettől messze, idegen beállítottságig jutott el pl. a mai filozófiai anthropológia, amely szerint magának a filozófiai megismerésnek mélyén is ott van az egész ember areulata, és ez az ember elsősorban nem megismerő, hanem élő és küzdő, a gond és a megsemmisülés szemébe tekintő, tehát a

bölcselet igazi tárgya az ember, nem amint megismer, hanem amint sorsával egységet alkot, és amint ez a sors beteljesedik.

A modern bölcselet tehát épp úgy a legnagyobb tévedésnek hajlandó bélyegezni, amin csak az emberiség a renaissance óta átment, azt a *Descartes*-tól származó vélekedést, hogy az ember a megismerésből, a tudatból él, mint ahogyan a modern lélektan álláspontja szerint sem a tudat tartalmi az alapvetőek, hanem a tudat csak kis része lényünknek és csak eszkeze életünknek, sorsunknak. Az az állítás, hogy az ember lényegének legfontosabb vonása, az ember magva az eszesség, a mai szemlélet szerint igen közel került a tévedéshez. Valahogyan mindnyájan tisztában vagyunk vele, hogy lényünknek azokban a mélyebb rétegeiben, amelyek még a tudattartalmak, a logikum és az akarat előttiék, dől el, hogy melyik élettípushoz tartozunk.

A lélektan tehát a tudattartalmak kutatásából az élet, az értékelés és cselekvés, a sorsdöntő választások tudományává lett, sorstudománnyá. A sors fogalma ugyanis többé már nem a gépies külső események és véletlenek összege, amelyek értelmetlenül befolyásolják az emberi életet. Mai felfogásunk szerint a sors eleven valami, egységet alkot életünkkel és törekvéseinkkel. A sors az, amit *Goethe* a klasszikus görögség nyomán démonikusnak mondott, vagyis egyfelől ugyan kibujik minden rend, szabály alól, irracionális, másfelől mégis a rendnek, szabálynak egyik eleme.

Az ösztönös, irracionális törekvésben és emocionális életben olvasható az emborsorsnak benső törvénye. A mai lélektan szemlélete szerint ösztön, érzelem, törekvés és akarat összefüggő, folyamatos szerveződés, amely több rétegben épül egymás fölé, az élettani szférától a lelki folyamatokon át a társadalmi és szellemi jelenségekig. A törekvés a lelki főfunkció, szinte maga a lelki élet, és vele összeforrrva két önálló, másra vissza nem vezethető lelki funkció található: az érzelem és az akarat. Fejlődési rendben legkorábbi és legalapvetőbb a törekvés szempontjából az ösztönélet.

1. Az ösztönlélektani kutatás történeti áttekintése.

A lélektani kutatás már a klasszikus ókorba, *Aristoteles*-hez viszonyuló kezdetei óta tudomásul vette az ösztönjelenségek létezését, és be is sorozta főleg a „tápláló“, vegetatív lelki működések közé. Ez a felfogás a középkoron át fennmaradt. Az újkorban az „affektusok“, vagyis az érzelmek, indulatok, vágyak, szenvedélyek lélektana iránt számos kutatónál érdeklődés mutatkozott (*Descartes*, *Spinoza*, stb.), és így, ezek körében ösztönmegnyilatkozásokat is szemügyre vettek. Egyébként az ösztönműködésekben rejlő élettani célszerűség és értelem a régieknél inkább vallásos és bölcselkedő épülés tárgya volt, mert benne közvetlenül a Teremtőnek gondviselő berendezését látták. Középkori bölcselők istenbizonyításában találhatunk utalásokat az élőlények viselkedésének öntudatlan célszerűségére.

A leszármazás-elmélet behatolt a lélektanba is, elsősorban az ethnopszichológiába, majd a gyermeklélektanba és az általános lélektanba. Az ösztönben fedezték fel azt az alapot, amelyből az értelem, az érzelem és akarás magasabb rétege kinő, és amelyre ráépül.

Nagymértékben táplálta az ösztönélet lélektani vizsgálatát a lélektani biologizmus és a lélektani pathologizmus. Az élettani nézőpont a lélektanban *Darwin*-ra vezethető vissza, akinek elmélete nyomán felvetődik az a kérdés, hogy vajjon az emberi értelem és akarat levezethető-e fejlődésében az állat ösztönösen célszerű, „értelmesen“ alkalmazkodó magatartásából, és, hogy vajjon az értelemnek az öncélú logikai megismeréssel szemben nem inkább pragmatikus funkciója van-e, nem az-e elsősleges feladata, hogy az ösztönhöz hasonlóan a létküzdelemben és cselekvésben vezessen?

A lelki életnek a biológiai alkalmazkodás eszköze gyanánt való magyarázatát *Darwin* kezdő és lélektanilag nem elég ügyes próbálkozásaival szemben *Uexküll*-nél a fejlődéstől egészen függetlenül és modern lélektani felkészültséggel találhatjuk meg.

A lélektani pathologizmus az az irány, amely az egészséges lelki élet megértését a lelki élet rendellenességeinek szerinte

különösen tanulságos és megvilágító eseteiből óhajtja elérni. Főleg a francia lélektani kutatók (*Ribot, Janet*) indulnak ki pathológiás kérdésekből, a francia pszichopathológiának több, mint egy évszázadra visszanyúló hagyományai szerint. De az olasz *Lombroso*-nak, vagy újabban a német orvos-karakterológus *Kretschmer*-nek is hasonló elgondolásai vannak. A kóros lelki folyamatoknál mármost oly lelki leépülés tapasztalható, amely a későbbi fejlődési fok magasabbrendű rétegeiből alacsonyabb, kezdetlegesebb fokra való visszaesése a betegnek. Így találkozunk az elmebetegeknél pl. gyermekes vonásokkal. Az elmebetegek rajzai, költészete a kezdetleges népek és a kisgyermekes alkotásaira emlékeztetnek. Az ösztönös, tudattalan erők továbbá mintegy elárasztják a beteg tudatot.

Francia kutatónak (*Charcot*) tanítványa volt *Freud* is, aki a beteg és az egészséges lelki élet magyarázatát az ösztönök és a tudattalan tanulmányozására alapította. Irányát ő és követői pszichoanalízisnek, lélekelemzésnek nevezik.

Szerinte a lelki életet kétfajta ösztön tartja hatalmában: az „én“-ösztönök és a nemi-ösztönök. Az „én“, fejlődésének minden fokán arra törekszik, hogy az „én“-ösztönök (önfenntartó ösztönök) és a nemi ösztönök érdekeit összeegyeztesse. Az „én“-fejlődés és a nemi fejlődés menete öröklött, és ismétlődése az emberiség fejlődésének. Ezt a fejlődésmenetet azonban egyéniileg megváltoztatják minden személyiségnél az életkörülmények. Az „én“ könnyebben alkalmazkodik ezekhez, mint a nemi ösztön. Utóbbi számára a gyönyör elve a mértékadó, gyönyör nyeresére törekszik, az „én“ pedig a gyönyör elvét a valóság elvével, a realitás iránti érzékkel akarja helyettesíteni, vagyis ott, ahol a gyönyör el nem érhető, meg akar elégedni a fájdalomtól való önmegóvással. Így az „én“ ellenkezésbe kerülhet a nemi ösztönnel, és a konfliktust úgy akarja megoldani, hogy erkölcsi, társadalmi, esztétikai vagy más indokokból elnyomja a nemi törekvéseket, vagyis nem engedi őket tudatára jutni. Ha sikerül az elnyomás, akkor a nemi ösztön energiái „szublimálódnak“. Minden magasabb szellemi teljesítmény: vallás, tudomány, művészet, az egész kultúra *Freud* szerint nem más, mint átszellemitett nemiség. Ha az elnyomás nem sikerül, akkor az ösztön természetellenes pótkielégülésekben nyilatkozik meg, ha pedig

csak részben sikerül az elnyomás, akkor idegességnek, kényszeres tüneteknek, szorongásoknak stb. forrásává lesz.

A lélekelemzésnek az élettan és az örökléstan eredményeivel való egyesítéséből született meg a magyar Szondi igen érdekes ösztönlélektana. Ő egyetlen ösztönt, de ennek 8 tényezőjét ismeri el. Ezek: 1. a szexualitás, 2. az érzékelés és egyúttal a harc, kegyetlenkedés ösztöne, 3. a durva indulatok, dühkitörések kiélésének szükséglete, 4. szereplés-, szeretés- és szerettetésvágy, 5. az „én“-t érvényesítő és bálványozó szükséglet, 6. „én“-kitágító, -felnagyító, -kiemelő ösztön, 7. gyűjtő, harácsoló, érték-szerző törekvés, 8. élvezetvágy. Ezeket az ösztöntényezőket kiélhetjük egyenes vagy kerülő úton. Utóbbi megint lehet kulturálisan pozitív, értékes vagy kulturálisan negatív, értékellenes. Így pl. a harc, kegyetlenkedés ösztönét valaki kiélheti úgy, hogy vívó, birkózó lesz, vagy pedig erkölesi önmehtagadásban és aszkézisben, ugyanígy civilizációs törekvésben, de személy elleni bűnözésben, súlyos testi sértésben, gyilkosságban is. Az ösztöntényezők befolyásolják, sőt meghatározzák pályaválasztásunkat, párválasztásunkat, barátaink és eszményeink megválasztását. Pl. akiben az említett kegyetlenkedő és harci ösztön a pályaválasztás irányítója, az esetleg mészáros lesz.

Akiben lappangóan örökölt valamely elmebetegségre hajlamosító ösztönfogyatkozás, az házastársát és barátait oly esaládból választja, ahol szintén előfordult ugyanaz az elmezavar.

A pszichoanalizistól és pathológiai kiindulásoktól különböző, modern ösztönlélektani kutatás főleg Angliában és Amerikában virágzik. Északamerikában egyes kérdéseket tárgyaló cikkek és átfogóbb tárgyú könyvek, tankönyvek stb. tömegesen jelentek meg, néha egyszerűen „Lélektan“, máskor „Nevelés-lélektan“ vagy „Társadalomlélektan“ címet viselve. A lélektant tehát az amerikai kutatás körében divattá vált élettanilag tájékozódva és az ösztönök alapjáról kiindulva üzni. Ezek az amerikai kutatók a *behaviorizmus*, a magatartáslélektan hívei. — Velük szembeállítható az angol irány, amely *Stout* és *Shand* tanítványa, *McDougall*, továbbá *Drever* nevéhez kapcsolódik.

Valamennyi régebbi és újabb ösztönelmélet vagy az élettani cél és értelem alapján magyarázza az ösztönt (*Bühler*), vagy a magatartást veszi figyelembe (az amerikaiak: *Thorn-*

dike, Morgan), vagy végül az ösztön élményéhez, az önmegfigyeléshez, a tudatban közvetlenül adotthoz tartja magát. Utóbbi irány ismét lehet az ösztön intellektualisztikus magyarázata, amely az ösztön értelemelőtti megismerés-funkcióját veszi észre (ide tartoztak már a sztoikusok, ide sorolható a modern *Bergson* is), lehet továbbá az ösztön affektív-emocionalisztikus értelmezése (*McDougall*), lehet végül voluntarisztikus, vagyis az ösztön törekvés- és cselekvésjellegének kiemelője.

Az ösztön-cselekvések értelmét és célját óhajtja kikutatni, az ösztönlélektan feladata gyanánt élettani célszerűségi problematikát és ennek tárgyilagos kezelését jelöli meg az állatlélektani kutatókon kívül főleg a két neves gyermekpszichológus: *K. Bühler* és *Piaget*. E szerint az irány szerint főleg az ösztönberendezésekből folyó teljesítmények fajtáját és fokozatát kell kikutatnunk, ezek az ösztönlélektan termékeny kérdései. E szempontból nincs különbség ösztön és értelem élettani funkciója között, mindegyiknek célja a környezethez való tevékeny alkalmazkodás, a szervezetnek a környezetet önmagához hasonító, önmagát pedig a környezethez adaptáló működése.

A modern állatlélektan reakció- és teljesítményvizsgálatai egyfelől, az ösztöntényeknek az idegrendszer bonctanára és élettanára alapozott megértése másfelől: az amerikai behavioristák ösztönlélektani irányához vezetett. Ez az irány a reflex-cselekvések lefolyásából indul ki, az élményt, átélést számításba nem igen veendő dolognak tartja. Inger, ingerre visszaható mozgás és a kettőnek törvényszerű összerendezettsége: ezek a behaviorizmus alapfogalmai. A magatartáslélektannak elég sokféle árnyalata és változata van, ezeket részben az ösztönlélektan területén is megtalálhatjuk. De valamennyi vizsgálja először is a helyzetet, amelyből ingerek következnek az élőlény számára. Vizsgálják továbbá főleg azokat a mozgásokat egységükben és elemeikben, amelyeket az ingerek, mint feleletet, visszahatást kiváltanak.

Az ösztön intellektualisztikus magyarázata (*Wasmann, Stout*) észreveszi, hogy az ösztönmegnyilvánulásokban van megismerés vagy legalábbis megismerésszerű, valami, ami mintegy pótléka az intellektuális megismerésnek. Ilyen ismerésszerű elemekre az ösztönnél igen könnyű példákat nagyszámban ta-

lálnunk. Állatok már röviddel világrajövetelük után képesek megismerni táplálékukat, beteg állat gyógyírt talál betegségére vagy sebére. A kutya ösztönös „emberismerettel“ rendelkezni látszik. Az ember ösztönei a kultúrának a merőben természeti étellel szemben mesterséges, nem egyszer mesterkelt mozzanatai, főleg a modern nagyvárosi élet gépiessége, továbbá a létküzdelemben erősen az intellektus fegyverére hagyatkozó magatartása folytán elszegényedtek, bizonytalanná váltak és kiéhezödtek ugyan, de még mindig előfordul, hogy az ösztön menti meg az embert oly helyzetekben, amelyekben az értelem éjszakában tapogatózik. Ezért mondja *Schopenhauer*, hogy az emberiségnek szerencséje, hogy a történelem válaszutain inkább a gyomrára szokott hallgatni, mint a fejére, mert, ha a fejére hallgatna, már régen elpusztult volna.

Bergson, a francia böcselő ezért az intuició filozófusa. Szerinte az élet lendülete a fejlődés folyamán kialakította az értelem, az intellektus funkcióját, és ezáltal az ember hasonlíthatatlanul jobban boldogul a létküzdelemben, mint az állat, sőt a természetet az értelem fegyverével uralma alá hajtja. Az értelem foka a személyes lét foka, az állat ösztöne pedig a személyalatti lété. De az értelem nem képes oly megismerésre eljutni, amely hű tükörképe a valóságnak. Fogalmaink a valóságot elszegényítik és eltorzítják. Van azonban az ösztönnek egy személyes foka, értelemfeletti foka, ez az intuició, és a filozófiai megismerésnek is ez az intuició az igazi forrása, nem az ész és diszkurzív gondolkodás.

Az ösztön voluntarisztikus magyarázata kiemeli, hogy a törekvések világa az ösztön alapjaiból fejlődik ki, és, hogy cselekvésekben nyilatkozik meg, sőt e cselekvésekre való indításban látja az ösztön funkcióját. Már *Wundt* néplélektanában találunk hasonló gondolatokat, újabban pedig pl. *Drever* hangsúlyozza, hogy a voltaképeni ösztönnek valami akaratszerű, valami erő a magva.

Végül az ösztönkutatásnak emocionalisztikus iránya főleg *McDougall* nevéhez fűződik. Eredetileg 7, újabban 13 ösztönt különböztet meg. Ilyenek: a táplálék keresése, a párosodás, a fiatalok ápolásának ösztöne, a szerzés és az építés ösztöne; az ember társas magatartása a nyájösztönön (kezdetleges szükség-

let testi közelség és lelki visszhang iránt az azonos fajúak között), a segítségülhívás ösztönén (*instinct of appeal*, egyes társakhoz vagy a közösséghez való folyamodás szükséghelyzetekben), e két ösztön fölé épülve továbbá még az önfenntartás (érvényesülés, uralomrajutás) és az ezt ellensúlyozó alárendelés ösztönén alapul; végül pedig megkülönbözteti még az elutasítás (*instinct of repulsion*, pl. undor), a menekülés, a harc és a kíváncsiság ösztönét. McDougall hangsúlyozza, hogy minden ösztöneselekvés mögött az egész élőlény ott van, de a középpontban mégis az emocionális élmény áll. Ahány egymástól elhatárolható és egymásra vissza nem vezethető elemi kedélymozgalom van, annyiféle az ösztönmagatartás is. *Shand* az ösztönöknek ezt az egybeforrását a kedélymozgalmakkal teljes kedélyhullámzás- és ösztönelméletté építette ki, az emberi és állati ösztönmagatartásban található, egyszerű, pillanatnyi kedélymozgalomtól (affektus) a már magasabb és tartósabb kedélyhullámzásokon (emóció) át egészen az érzületekig (*sentiments*).

A magyar ösztönlélektani vizsgálódás körében Harkai Schiller Pál főleg a voluntarisztikus és magatartáslélektani álláspontot képviseli, de egyesítve az élettani szemponttal is, és önálló elgondolás alapján. Szerinte az ösztön a szervezet saját-ságaiból származó működési célzat, amelyet benső szükségletek és külső felhívások kormányoznak. A szükségleteket „érzések” alakjában átélhetjük, amelyek törekvésekre vezetnek és konfliktusaik esetében értékelő választásokra. Magában a szükségletben megvan a célzat a szervezet állapotának megváltoztatására. Az éhes szervezet érzékelése és mozgása másként működik pl., mint a jóllakotté, így az éhes állat már messziről meglátja a táplálékot, míg a jóllakott közelről sem, stb.

2. Az ösztön mivolta és fajai.

E történeti áttekintésből kiindulva, összefoglalhatjuk az ösztönre vonatkozó mai tudásunkat és a kutatás állását.

Mi az ösztön? Az ösztön valami oly magatartásmód az élőlényeknél, amely öröklötten használatra kész adomány, mégpedig rendszerint határozott élethelyzetekre szabva és egyszerű, ugyancsak meghatározott inger által kiválthatóan és csak ilyen-

kor zavartalanul működve, ugyanazon faj példányainál egyforma lefolyással.

Az ösztön abban különbözik a merő reflexmozgástól, hogy benne bizonyos megismerésszerű mozzanat is található, továbbá, hogy törekvésekre indít, végül pedig, hogy az ösztöneselekvések közvetlenül kedélyhullámzásokból, emóciókból erednek. Így az ösztön intellektualisztikus, emocionálisztikus és voluntarisztikus elméletei egymást nem zárják ki, hanem mindegyikben van találó megállapítás, sőt összhangban állnak bizonyos fokig az ösztönnek biológiai célszerűségét és lélektani helyzetekre felelő magatartásjellegét hangsúlyozó elméletekkel is. Ezek az ösztönmagyarázó lélektani irányzatok és elméletek egymást kölcsönösen egészséges határok közé is szorítják. Az intellektualisztikus felfogásnak pl. határa az a tényállás, hogy az ösztönműködés minden célszerűsége és „értelmessége“ mellett sem magyarázható meg logikai alapon, mert nem észszerű, hanem irracionális működés. *Freud* is félreismeri az ösztönélet valódi természetét, amikor annak szükségleteiben teljesen észszerű, a logikai következtetés formáiban kifejezhető lefolyást tulajdonít. Az ösztön lefolyása nem logikus. A tehetetlen dühkitörés pl. pót-cselekvés, ami embernél-állatnál egyaránt logikátlan és célszerűtlen, mert többet árt, mint használ. „Ahol a harag vet, ott a megbánás arat“, — mondja ezért *Manzoni*.

Az életben való boldogulás épp ezért nem annyira intellektuális képességeinktől, mint inkább ösztöneinknek és az őket jellemző ösztönös érzületeknek sorsjavító vagy sorsrontó természetétől függ.

Szerencsétlen ösztönadottságok Szondi „önsorsrontó“-jának típusához vezetnek. Vannak emberek, akiket a saját érzületük tesz tönkre, akik öntudatlanul is mindent felhasználnak személyiségük üldözésére és tönkretételére, noha különben esetleg külsőleg megnyerők és szellemi adományokkal megáldottak is. Azt sem mondhatjuk róluk, hogy önzetlenek volnának: lehetnek követelő, szenvedélyes és az élet javaira éhes természetek is. Ezeknek az embereknek azonban semmi sem sikerül egészen az életben, mert a saját benső állásfogalásaik és ösztönös érzületeikből következő előítéleteik életképtelenné és szerencsétlenné teszik őket.

Az ösztönnek ebből a sorsdöntő jelentőségéből következik, hogy átszövi a lekiélet egészét. Minden ösztönselekvésben benne van az egész ember vagy állat, lelki tevékenységének, érzelmeinek, megismeréseinek és akarásának ténykedésével együtt.

A magyar nyelvben nincs külön szó annak a kétféle jelenségnek a megkülönböztetésére, amelyek közül egyik a kész, merev, kifejlődött ösztönmechanizmust, (németül: *Instinkt*), másik a ki nem alakult, befolyásolható ösztönműködést (*Trieb*) képviseli. Az utóbbi tehát alkalmas arra, hogy a gondolkodás, érzelem és akarat befolyásolja, átszövögesse. A fejlődés menete az, hogy először reflexmozgások jelentkeznek, ezekből rendeződik az ösztönselekvésnek viszonylag tiszta, merev, meghatározott lefolyású alakja, ami végül összeolvadhat az akarral, rendszerint *szokáseselekménnyé*. Így fejlődik ki a gyermekkorban a fejtartásnak, az ülésnek, az állás és járás megtanulásának stb. szokása, az utánczás és a játék. Ösztön és akarat e vegyülése az alapja tehát minden mozgásos ügyesség *megtanulásának*. Minél magasabba hágnak fel a fejlődés során az állatok világában, annál inkább tapasztalható, hogy az a csodálatos és nagyszámú ösztön, amely az alacsonyrendű állatoknál egészen meghatározott és tiszta lefolyású (Instinkt), a tanult szokáseselekményekkel szemben háttérbe szorul. Használatra kész, tiszta és meghatározott ösztönökben a legszegényebb az ember.

A mondottakból az a körülmény is nyilvánvaló, hogy az ösztönselekvés a merő reflex-mozgással szemben jelentős többletet mutat fel, és előbbire vissza nem vezethető. Ha a reflex-mozgásokat az ösztönmegnyilatkozások esetleg fel is használják és működtetik a saját körükben — ami azonban egyelőre szintén kétséges, nincs bebizonyítva —, akkor is úgy áll a dolog, hogy ugyanaz az ösztön különféle reflexmozgással élhet, és megfordítva, ugyanazt a reflexmozgást különböző ösztönök is felhasználhatják. Ösztön és reflex tehát egymással szemben legalább is variabilis tényezők.

Jellemző az ösztönökre, hogy jelentkezésük időszaki. Így pl. a nemi ösztön, az étvágy, az utódok gondozásának szükséglete élettani okoktól függően periodikusan mutatkozik. Az ösztönselekvés továbbá szakaszos lefolyású, amelyet, ha külső esemény megzavar, az állat ritus-szerű következetességgel folytat,

illetőleg előlről kezd. Hasonló tapasztalható a kisgyermeknél is, aki gyakran fáradhatatlan türelemmel kezdi valamely megakadt tevékenységét újra meg újra előlről. Az ösztöneselekvésnek ez a *Fabre*-tól kiemelt merevsége bizonyos fokig plaszticitásnak is ad helyet, pl. a madár alkalmazkodik fészkének építésekor a rendelkezésre álló anyaghoz. Alighanem veleszületett érzéki és mozgásos minták vezetnek le az ösztöneselekményeket, amelyek működési kényszerből jönnek létre. Az ösztöneselekmények célja tehát egy képnek megvalósítása, így szövi pl. a pók imaginárius minta szerint hálóját. A cselekvést egyfelől belső ingeranyagokkal hormonális folyamatok vezérlik, másfelől — amint *Lorenz* kidolgozta — a külső jelvezérlés irányítja. Utóbbira példa a méhek, hangyák stb. „beszéde“, amint csápmozgással stb. jelt adnak egymásnak, hogy hol a bőséges zsákmány, merre szükséges a segítség. A nyájállatok adott jelre (kiáltás) együtt menekülnek.

Az ösztön további sajátossága, hogy fokozódó szükséggel csökken az igény, a válogatás, a kielégítés módjaiban és tárgyiban. „Legjobb szakács az éhség.“ — Az ösztöncél eléréséről nehéz lemondani, még akkor is, ha nem észszerű, és így a következmény megbánásra vezethet. A lélekelemzés csakúgy, mint a régi vallásos irodalom, köteteket ír ösztön és ész, ösztön és akarat harcáról. Az ösztöncél átalakulására érdekes példát hoz *Wundt*, ősi szokások babonás gyökerét kutatva.

Az ösztönöknek szokás és intellektus útján való módosulási képessége bizonyos határon túl terméketlenné teszi azt a törekvést, hogy meghatározott elemi ösztönöket találjunk, ezeket pontosan körülírjuk és számukat megállapítsuk. Az ilyen törekvések végül is — *ad absurdum* — nem elégedtek meg 13 „végső“ ösztön felvételével (*Mc. Dougall*), sem 40 ösztönével (*Thorn-dike*), hanem az emberi ösztönök százairól, sőt ezreiről beszélnek. Az e ponton adódó nehézségek természetesen nem intézhetők el olymódon, hogy ezer ösztön helyett egyet vagy egy párat veszünk fel, és ezeknek átfogó elnevezéseket adunk. Ma vannak az ösztönlélektannak monistái, akik a *Bergson*-i „életlendület“-re (*élan vital*) esküsznek, vagy pedig a *Jung*-féle *libido* elnevezést alkalmazzák, hogy ezzel állítólag az ösztönös magatartásnak is megjelöljék egységes forrását. Mindezzel

azonban az ösztönlélektani kutatást hajszállal sem lehet előbbrevinni. Épp úgy téves nyomon járnak azok is, akik ellenkező végletbe esnek, és azt hirdetik, hogy ha szorosan vesszük a dolgokat, akkor nincs is egyetlen meghatározott ösztön sem, se embernél, se állatnál. E szerint a tevékenységnek minden bélyege, sajátága az egyéni alkalmazkodásnak, a szokásnak eredménye. Ami velünk született, az tehát egészen határozatlan volna, formálatlan, tiszta lehetőség, és alkalmas a legmesszebbmenő alakításra. Ez a felfogás — leginkább fiatal amerikai kutatóknál található meg — mérték nélkül túlbecsüli a környezetnek — neveléslélektani területen: a nevelésnek — hatását a fiatal élőlényeknél és embereknél. Kétségtelen, hogy az ösztönélet egyik oldala az ösztönök alakulékonysága szokás és intellektus által, másik oldala viszont, hogy tevékenységünknek bizonyos öröklött alkatbeli sajátosságai is vannak. Az ösztönök, mint az élet fontos ügyei általában, részint meghatározottak és egymástól függetlenek, részint meghatározatlanok és alakulékonyak.

3. Ösztön és személyiség.

Az ösztönök tehát kihatnak a leki élet egészére, és befolyásolják magának a személyiségnek jellegzetességeit is. A szerint, hogy valakinek életvezetésében, magatartásában és állásfoglalásában mennyi szerepe van az ösztön eligazodó képességének, mennyi viszont az intellektusnak és figyelő önmagáraeszmélésnek: megkülönböztethetünk ösztönös és tudatos (naív és reflexív) embert. E két embertípus ellentétes. Az ösztönös ember törekvéseinek öntudatlan célszerűségére bízva magát, ösztönyszerűleg kikerüli az összeütközéseket, nem hagyja magát zavartatni azoktól. A tudatos ember ellenben sokszor egyebet sem lát konfliktusoknál, feszült, megerőlteti és kormányozza magát, figyel és ügyel, hová vesse erejét, hol kell önfékezés és hol önserkentés. Az ösztönös ember csökkent tudatossággal kiváló teljesítményt mutathat fel, a tudatos viszont épp akkor válik bizonytalanná, ha gondolkodásának nyugodt menetét zavarják. A tudatos emberrel megtörténhet pl., hogy egy fontos beszélgetés alkalmával mindent elfelejt, amit mondani akart, magatartása gyermekes és ügyetlen. Az ösztönös ember ellenben ilyen-

kor nincs pontos tudatában annak, amit mond vagy cselekszik, tettei önkénytelenek, taglejtéseit nem szabályozza, nem erősíti vagy gyengíti mesterségesen, de mégis találóan és céltudatosan beszél és cselekszik.

Ösztönösségnek és tudatosságnak erőviszonya az élet folyamán megváltozik. Az életkoroknak egyik főkülönbsége, hogy a kezdetben naív, ösztönös fiatalból egyre tudatosabb lény lesz. Egy lélek annál naívabb, minél erősebb élményáramra van szüksége, hogy tudatra ébredjen, és annál reflexivebb, minél kisebb lüktetés elegendő élményei részéről ahhoz, hogy a megfontoló, elemző érdeklődést ráirányítsa. Az öregedés nem más e szempontból, mint tudatosodás. Az élmények színességére, elevenségére ez a tudatosodás nem előnyös. Gyermekkorunkban minden benyomásunk tündérieren éles, épp azért, mert számunkra minden álmodik. Bizonyos idő múlva azonban a benyomások megszokottak és megkopottak lesznek, és nem várjuk többé a váratlant, mint gyermekkorunkban, amikor csakis a váratlant vártuk. Az egyoldalú tudatosság bizonyos életgyengeség is, amelyet a nyárspolgári biztonságra-törekvés, a békés, meghódoló, számító előrelátás, a vénség önzése jellemez.

A régiek fatalizmusa fejezte ki az ösztön és a szenvedély magával ragadó hatalmát, az életnek ama hatalmait, amelyek a tudatossággal többé-kevésbé viaskodnak. A romantikus életérzés képviselői: egy *Jean Paul*, *Hölderlin*, *Tieck*, *Novalis* stb., a szenvedély áramaitól való elragadottságnak, hordozottságnak a legsötétebb borzalomtól a legfénylőbb ittasságig minden árnyalatát kifejezik.

A szenvedély e személyiségeinek összetörése foglalkoztatja ma előszeretettel a lelki betegségek kórtanát is: a menekülés a feledés éjszakájába, a magatartás mindennemű tudatalatti taktikája, a kényszercselekvések, a cselekvő akarata ellenére, szomnambulizmusok, egészen az öntudathasadásig.

Az ösztönnek az ember és a kultúra életében való jelentősége tehát kétségtelen. Az ösztön a magasabb fejlődés gyökere, az életerő forrása, sőt minden képességnek is alapja. A képesség ugyanis mindig ösztönös, öntudatlan. Jární, beszélni, írni nem tanultunk meg addig, amíg ezeket a tevékenységeket minden mozdulatukban tudatosan végezzük. Valamely képes-

séget megszerezni annyi, mint gyakorlás és szokás útján az ösztönrel egybeolvasztani az akaratot, amely előzőleg egyedül állt a maga tudatosságában. Az öntudat nélkül átélt és teljesített dolgok tökéletesebbek, mint a tudatosan átéltek és teljesítettek. Ami úgy növekedik, az tökéletesebb, mint amit csináltak.

Goethe-vel kezdődött az a fordulat a nyugati gondolkodásban, amelynek következtében az azelőtt kizárólagosan dicsért tudatosságot a valóság tökéletlenségeinek lényeges oka gyanánt kezdték nézni. Az ember nem képes sokáig megmaradni tudatos állapotban, ismét az öntudatlanhoz kell rohannia, mert ott vannak létének gyökerei.

Goethe-től egyenes út visz eszmetörténetileg a romantikus gondolkodókra és *Nietzsche*-n keresztül a modern *Klages*-ig, az ösztönösséget a mai lélektan felvértezetttségével dicsőítő karakterológusig. A megismerés uralkodjon-e az életen, vagy az élet a megismerésen? — kérdi *Nietzsche*, és nem kételkedik, hogy az élet a magasabb, az uralkodó hatalom, mert egy oly megismerés, amely az életet semmisítené meg, saját magát semmisítené meg. — Intellektualizmus és antiintellektualizmus végletei között ösztönösség és tudatosság egyenlő fontosságának álláspontjára kell helyezkednünk, a kettő szintézisét igenelnünk.

IRODALOM.

- Allport, F. H.*: Social Psychology. Boston, 1924.
Bergson, H.: L'évolution créatrice. Paris, 1923.
Bühler, K.: Die Instinkte des Menschen. IX. Kongr. exp. Psychol. 1926.
Drever, J.: Instinct in man, a contribution to the psychology of education. London, 1917.
Driesch, H.: Philosophie des Organischen. Leipzig, 1923.
Freud Zsigmond: A halálösztön és az életösztönök. Budapest, 1923.
Harkai Schiller Pál: A lélektan feladata. Budapest, 1940.
Schiller von, Paul: Die triebpsychologischen Wurzeln der sogen. nervösen Zustände. XIV. Kongr. Deutsch. Ges. Psychol. 1934.
Katz, D.: Hunger u. Appetit. Leipzig, 1932.
McDougall, W.: An Introduction to Social Psychology. London, 1936.²³
 „ The Energies of Man. Boston, 1932.
Müller, R. L.: Über den Instinkt. München, 1929.
Uexküll von, J.: Theoretische Biologie. Berlin, 1928.
Wasmann, E.: Instinkt u. Intelligenz im Tierreich. Stuttgart, 1905.
Watson, J. B.: Behavior. An Introduction to the comparative Psychology. New York, 1914.

Noszlopi László.

2. AZ ÁLLATLÉLEKTAN MAI ÁLLÁSA.

1. Történeti visszapillantás és módszertan.

Az állatlélektan kezdettől fogva világnézeti küzdelmek középpontjában állt. A lamarckisták, valamint az állatkedvelő laikusok azt várták ettől a fiatal tudományágtól, hogy az állatok fejlett szellemi és erkölcsi képességeit igazolja (antrópomorfizmus); az egyházi szerzők bebizonyították, hogy az állatnak nincs lelke; a darwinistáknak arra volt gondjuk, hogy az egysejtű amőbától fel az emberig a lelki fejlődés fokozatai folyamatosan kapcsolódjanak egymásba; a monisták a növényeket is lélekkel ajándékozták meg; a természettudósok, különösen az élettan művelői (mint Pawlow, Bechterew), állati lélekről hallani sem akartak és az állatok összes mozgásait gépszerűen értelmezték. Alig akadt egy-két elfogulatlan kutató, aki előítélet nélkül közeledett volna a Teremtésnek ehhez a csodálatosan gazdag és változatos remekéhez: az állati lélekhez.

Bár az állatlélektan első kiválóbb művelője, az amerikai Lloyd Morgan (1895) tárgyilagosan fogott hozzá a kutatáshoz, mégis nem ő, hanem másik három tudósnak egyoldalú állásfoglalása (Beer, Bethe és Uexküll 1899) keltette fel a tudományos világ érdeklődését a tárgy iránt. Hármuk közül Bethe volt a vezér, a harcos, aki egyszersmindenkorra ki akarta irtani a Brehm-féle állatmeséket, s az állat szerveiben lejátszódó fizikai és kémiai folyamatokra akarta visszavezetni mindazt, amit addig lelki jelenségnek tartottak. Amerikában Thorndike indította meg ugyanezt a mozgalmat, melyett „*magatartástannak*“ (*behaviorismus*) nevezett el. Erről a mechanisztikus irányról ak-

kor nyerünk kellő fogalmat, ha megtudjuk, hogy Bethe nem csak az emberi lélektanból eredő fogalmakat, hanem még az érzékszervi működések neveit is elkobozta. Szerinte az állatok nem éreznek, csupán ingereket vesznek fel (recipiálnak); nem látnak, csak fényingert vesznek fel (fotorecepcio); nem hallanak, hanem fonorecipiálnak; emlékezet helyett csak az ingerhatás fennmaradásáról beszélhetünk és így tovább. Ezt nevezték „tárgyilagós műszótárnak“ (objektive Nomenklatur). A „magatartástan“ pedig azt jelenti, hogy az állatoknak (szintúgy a gyermekeknek) lelki életéről semmi bizonyosat nem tudhatunk, ezért a tudomány csak belső életüknek külső megnyilvánulásaival, vagyis mozgásukkal, magatartásukkal foglalkozhatik. Ez az agnosztikus ismeretelméleti álláspont nem vezethetett másra, mint lélek nélküli lélektanra.

Csodálkoznunk kell azon, hogy az ilyen egyoldalú kutatóirány még ma, négy évtized után, is fennáll. Ezt a tényállást csakis a kutatók lélektani elemzése útján magyarázhatjuk meg. Megindulásakor bizonyára szerepet játszott egyes kutatók hiúsága, akik mindenáron meg akarták magukat különböztetni az állatok megfigyelésével foglalkozó laikusoktól; attól is félték, hogy maguk is beleesnek az állati magatartás emberszerű (antrópomorfisztikus) értelmezésébe, s hogy ezt a hibát mindenkép elkerüljék, biztosítékul a szigorúan szabatos kifejezőmódot használták. Későbbi követőik pedig azért ragaszkodtak ehhez a túlzó állásponthez, mert ők sem akartak kevésbé exakt kutatók lenni, mint elődeik. A behaviorista mozgalom tulajdonképpen a 19. század természettudományi és műszaki haladásának, s a korszak anyagelvi világszemléletének maradványa, mely ma már egyáltalán nem korszerű. Elismerjük, hogy a behavioristák — egyoldalú felfogásuk ellenére — értékes munkát is végeztek. Ma már kezdik belátni tévedésüket. Thorndike tanítványa: Watson például már elismerte a szándékot (intenció), Tolman pedig határozottan hirdeti a szándék (purpose) fontosságát.

Mindezeket azért kellett előrebocsátanunk, mert e nélkül alig érthetjük meg azt, hogy még a mai állatlélektani kutatók nagyrésze is csak bátortalanul beszél ösztönről, vágyról, érzelmről, akarásról.

Szymanski és Hellpach jól összeállították a kutatás *módszereit*. A kiváló kutatók egész sora (Köhler, Szymanski, K. C. Schneider, Lorenz) immár állást foglal a behavioristák tervszerűtlen kísérletezése ellen és kimondja, hogy az olyan kísérlet, mely nem támaszkodik *az állat természetes magatartásának alapos megfigyelésére*, értéktelen, sőt káros. Míg az állat ösztöneit, természetes környezetében, ki nem ismertük, addig tanulékony-ságáról, értelmességéről semmit sem mondhatunk, mert nem tudjuk, hogy a kísérlet keretében megoldandó feladat milyen nehéz az illető állat számára. Megeshetik, hogy az állatnak veleszületett ösztönös készsége van éppen arra a mozdulatra, melyet a kísérletben tőle várunk; viszont az is lehet, hogy olyan feladatot kap tőlünk, mely semmiképpen sem felel meg az állat testalkatának és életmódjának, úgy, hogy számára megoldhatatlan.

Fődolog, hogy megfigyeléseink és kísérleteink helyes kérdésfeltevésekből induljanak ki.

A Dilthey-féle megkülönböztetés szerint egyrészt megérteni, másrészt magyarázni lehet más embernek, de állatnak lelki jelenségeit is. *A megértés* elsősorban önmegfigyelés (introspekció) és hasonlóság (analógia) szerinti átérzés útján megy végbe s ez *az értékesebb*, míg a magyarázás inkább kiegészítő módszer (Alverdes, Szymanski, Máday).

Goltz (1869) és Morgan állították fel a *takarékosság elvét*, mely szerint többféle lehetséges magyarázat közül mindig az egyszerűbbet kell választanunk, vagyis, ha valamely magatartás egy alacsonyabbrendű képességgel is megmagyarázható, akkor ne értelmezzük magasabbrendű tehetséggel. Szymanski arra is felhívja figyelmünket, hogy az állatok éppúgy, mint a gyermekek, inkább kifelé élnek, mint befelé; ezért lelki életüknek azt a töredékét, mely kifelé (mozgásban, cselekvésben, kifejezőmozgásban, hangadásban) nem nyilatkozik, szinte elhanyagolhatjuk.

Az állattan az összes állatfajokat 7 törzsre osztja (egysejtűek, úrbelűek, férgek, tüskebőrűek, puhányok, ízeltlábúak, gerincesek). Tulajdonképpen végig kellene mennünk ezeken s meg kellene állapítanunk, hogy hol vannak az egyes fejlettségi fokok határai. Ezt helyszűke miatt nem tehetjük; de utalunk

Hempelmann rendszeres tankönyvére. Edinger nagy érdemet szerzett azért, hogy az összes állattani osztályok idegrendszerének szerkezeti tervét leírta s ez alapon hozzávetőlegesen megtudta mondani, hogy melyik állatfaj részéről minő szellemi teljesítmények várhatók. Romanes, Darwin tanítványa összehasonlító táblázatot rajzolt, melynek egyik rovata az emberi gyermek életkorának megfelelő lelki tehetségeket, másik rovata a hasonló képességű állattani törzseket és osztályokat mutatja. Az állati képességeket persze túlságosan kedvezően ítélte meg. G. H. Schneider (1880) csak 4 fejlődési fokot különböztet meg (érzet, észrehevés, képzet, gondolat). Hachet-Souplet idomítási próbákkal iparkodott az egyes állatfajok szellemi fejlettségét kideríteni.

Az állatfajok, családok és osztályok az állattani rendszertől függetlenül is *csoportosíthatók*, életmódjuk, magatartásuk valamely közös vonása alapján, például: szárazföldi, vízi és légi állatok; vagy: ragadozók (húsevők) és növényevők. Szymanski összefüggést talált az állatfaj legfontosabb érzékszerve és az állat mozgásmódja közt: a) látás a fő érzékszerve a repülő, a fáramászó és a vízben élő állatoknak; b) szaglás a legfőbb érzéke a futóknak, csúszómászóknak, a földszínen vagy a föld alatt élőknak; c) tapintás a fő szerve a helyhez kötött állatoknak. A látó állatok élete egyszakaszos (nappal-éjjel), a szagló és a tapintó állatoké többszakaszos (24 óra folyamán többször alusznak vagy pihennek). Mindegyik állat, ha felébred, a legfőbb érzékszervét tisztogatja. Vannak állatok, melyeknek a mozgás az elemük s olyanok, melyeknél az érzés van jobban kifejlődve. A sokat mozgó állat, ha megtámadják, aktív védekezést fejt ki, míg a keveset mozgó, veszedelem esetén pihenő helyzetet vesz fel, pl. holtnak tettet magát.

Foglalkozunk most az állatok egynéhány képességével és lelki sajátásával.

**Az ember és az állatfajok szellemi fejlődésének fokai
Romanes szerint.**

Fok	Ember kora	Allatfajok	Értelmi képességek	Érzelmi képességek
1—4.	petesejt, ondósejt	protoplazma-lények	protoplazmamozgás	
5—8.	méhmagzat	egysejtűek	idegrendszer nélküli alkalmazkodás	
9—12.		ismeretlen, talán kihalt, állatfajok, valószínűleg ürbelűek	részben ideges alkalmazkodás	
13—15.		ürbelűek	ideges alkalmazkodás, tudat ébredése	
16.	újszülött		élvezet és fájdalom	
17.	1 hetes	tüskebőrűek	emlékezet	
18.	3 hetes	rovarok bábjai, gyűrűs férgek	elsősleges ösztön	meglepetés, félelem
19.	7 hetes	puhánnyak	képzettársítás szomszédosság alapján, teljesen fejlett tudat	nemi érzés, választás nélkül
20.	10 hetes	rovarok, pókok	ivadéka megismerése, másodlagos ösztön	szülői szeretet, társas érzés, nemi kiválasztás, harci kedv, kíváncsiság
21.	12 hetes	halak, békák	képzettársítás, hasonlóság alapján	féltékenység, bosszankodás, játék
22.	14 hetes	magasabb rákfajták	ész	hajlam (?)
23.	4 hónapos	hiüllök, fejlábúak	személyek megismerése	
24.	5 hónapos	hártványas szárnyúak (méh, hangya)	eszmék közlése	rokonszenv
25.	8 hónapos	madarak	szavak megértése, álom	versengés, büszkeség, érzékenység, szépérzék, ijedtség
26.	10 hónapos	ragadozók, rágcsálók, kérődzők	gépek (mechanizmusok) megértése	bűbánat, gyűlölet, kegyetlenség, jóakarát
27.	12 hónapos	majom, elefánt	szerszámhasználat	bosszúvágy, düh
28.	15 hónapos	emberszabású majmok, kutya	határozatlan erkölcsiesség	szemérem, megbánás, ravaszság, vigság

2. Időérzék, térfelfogás, tájékozódás.

Az időérzék az emberi lélektanban is eléggé felderítetlen kérdés még. Az időérzék alapja valószínűleg az állatok élet-tani időszakossága (periodicitása). Szymanski szerint vannak egyszakaszos és többszakaszos állatok. Egyszakaszosak, mint az ember: a kanári, az aranyhal, a vízisikló. Kétszakaszos állat a leveli béka. Többszakaszosak például a szürke egér, mely 19-szer s a fehér egér, mely 16-szor pihen 24 óra alatt. Az év-szakok is mint életszakaszok szerepelnek, különösen a vándor-madaraknál. Az állatok életének ez a szakaszossága velőkszüle-tett és akkor is nyilvánul, ha az időjárás teljesen eltér a meg-szokottól, vagy ha mesterséges világítás alatt tartjuk őket.

Az emlősök általában elég jól becsülik az idő folyását, így például tudják, mikor van az etetés, itatás ideje, istállóban vagy állatkertben. Rövidebb időtartam jelzésére is be lehet tanítani őket; például Köhler csimpánzai az egy percnyi idő lejártát pon-tosan jelezték.

Hogy melyik az a legrövidebb idő (Merkzeit), melyet az élőlény még meg tud különböztetni, ezzel a kérdéssel Uexküll foglalkozott. Míg az ember számára a pillanat $\frac{1}{18}$ másodperc (mert 19 benyomás már okvetlenül egyé olvad), addig a sziámi küzdőhal pillanata $\frac{1}{50}$ mp, a csigáé pedig $\frac{1}{4}$ mp. Az említett hal gyorsabban, a csiga lassabban él, mint az ember. (Módszer: a halat idomították, hogy csak szürke korongon kap eleséget, míg ha fekete vagy fehér koronghoz közeledik, villamos ütést kap. Ezután fekete-fehér szelvényekből összeállított korongot forgat-tak előtte. Mp-enként 49 változást még meg tudott egymástól különböztetni, de ha oly gyorsan forgatták, hogy mp-enként 25 fehér és 25 fekete, vagyis összesen 50 szelvény pergett le előtte, akkor már szürkének látta s beléharapott. — A csigát házánál fogva a levegőben rögzítették, azután gummilabdát adtak alája, mely vizen úszott. A csiga helyben mászott a labda tete-jén, s a labda forgott alatta. Ha gyufaszálat raktak a csiga elé, rámászott. Ha a gyufaszálat rezgésbe hozták, visszahúzódott. De csak mp-enként 1, 2 vagy 3 rezgést vett észre; 4 rezgésnél már ismét reámászott, tehát a csiga számára a 4 rezgés már egybeolvadt.)

Valóságos fogalma az időről egyik állatnak sincs. Mégis birtokbaveszik, úrrá lesznek rajta, elsősorban *emlékezőképességük* által. A magasabbrendű emlősök szinte korlátlanul, vagyis életük végéig emlékezetükben tartják különösen kellemes, valamint nagyon fájdalmas élményeiket. Így a kutya mindig ismeri azt, aki egyszer megverte; a ló 15 év múlva is felismeri azt az istállót, melyben egyetlenegy éjszakát töltött.

Másodsorban úrrá lehetne az állat az idő felett azáltal, hogy minél hosszabb ideig fejében tudna tartani egy dolgot. Wundt a tudat időtartamát kívánta erre irányuló kísérletekkel megállapítani. Látjuk, hogy egyes állatfajok, különösen a dolgozók, pl. a méh, a hangya, naphosszat kitartóan foglalkoznak ugyanazzal a feladattal, de nem tudjuk, vajjon ez alatt az idő alatt csupán a tevékenységet fenntartó hangulat áll-e fenn, vagy fel kell-e tennünk, hogy kitartó értelmi munka is kíséri az állatok építő, hareoló, szállító, ivadékogondozó tevékenységét?

A kutya és a majom fejében tudja tartani a tárgyat. Edinger kutyája leste, milyen ruhát vesz fel gazdája, s abból kitalálta, hova fognak menni. A csimpánz pedig, ha elrejtünk egy tárgyat, aztán távollétében kicseréljük, ha megtalálja, egész testtartásával elárulja, hogy csalódást érez. E szerint feltesszük, hogy a kutyának és a majomnak eleven emlékképei (Vorstellung) vannak.

Az állatok *alakismerete* aránylag fejlett. Azelőtt esodálatosnak tűnt fel, hogy a földi giliszta a lombos fák leveleit mindig hegyüknél fogva, az erdei fenyő kettős tűit mindig tövüknél fogva húzza be földalatti csatornájába. Kísérletet végeztek pálcikákkal, melyeknek egyik végét a kiszáritott falevél hegyéből, másik végét a tövéből készült porral porozták be. A giliszta mindig a levél hegyének porával ízesített végén ragadta meg a pálcikát s úgy húzta be. E szerint ízlelésével ismeri fel, hogy hol kell megragadnia a falevelet. Ebből a példából is látjuk, hogy minden kísérletnek számolnia kell az illető állatfaj életmódjával. Csak a látásukkal tájékozódó állatoktól várhatjuk el, hogy színeket és formákat meg tudjanak különböztetni.

A méhek a festett formák közül a keresztet s a csillagot választották, tehát a nyílt formákra ültek le, míg a zárt formákat (kör, négyzet) figyelmen kívül hagyták. Uexküll szerint ez

felel meg életérdeküknek: a virág nyílt forma; a bimbó, melyből nem lehet mézet gyűjteni, zárt forma.

A halak is „látó“ állatok; velök igen jól sikerülnek az optikai kísérletek. Miss Goldsmith (1914) és mások kimutatták, hogy a halaknak majdnem olyan finom forma-felismerő képességük van, mint az embernek. Egyébként a halaknak és a méheknek a színmegkülönböztetése is igen fejlett: a méhek legalább 4, a halak legalább 6-féle színt ismernek. Frisch kimutatta, hogy a méhek az olyan növények virágainak a színeit (kéket és sárgát) kedvelik, mely növényeknek szükségük van arra, hogy virágaikat a rovarok hímpor szállításával megterméke nyítsék. Ez a példa is mutatja, hogy biológiai szükségégek fejlesztik ki az állatok képességeit. Hogy hogyan, ezt a legtöbb esetben még nem lehetett kideríteni.

A formák kiterjedésének, vagyis a tárgyak nagyságának felismerését is vizsgálták. Köhler kimutatta, hogy a csimpánz akkor is nagyobbban látja a valósággal nagyobb tárgyat, ha az távolabb fekszik s így kisebbnek látszik, mint a valósággal kisebb tárgy.

Szymanskinak (1920) sikerült, tyúkokat fából faragott mértani testek (gömb és gúla) megkülönböztetésére megtanítania. Azután a testeket képekkel helyettesítette. A tyúkok első látásra felismerték az olajfestményen, hogy melyik a gömb, melyik a gúla. Ez igen jelentős eredmény volt, mert addig úgy tudtuk, hogy a majmokon kívül egy állat sem ismeri meg a képeket. Egyszersmind a hasonlóság felismerését is jelenti az itt említett kísérlet. Köhler csimpánzai jól felismerték úgy a képeket, mint a tükörképeket. Az utóbbiakban természetesen nem önmagukat ismerték fel, hanem valamelyik társukat láthatták benne.

Igen nehéz kérdése az állatlélektannak a térfelfogás és a *tájékozódás* képessége. Elsősorban arra van szüksége az állatnak, hogy érzékszervei útján nyert benyomásait (érzeteit) helyi jegyekkel lássa el, azaz lokalizálja. Ezt a képességet általában öröklök az állatok, hiszen látjuk, hogy már a legfiatalabb kölyök-állat is, mihelyt járni tud, el tud jutni oda, ahová akar; ki tudja kerülni az akadályokat; ügyesen ugorja át az árkot vagy a korlátot. Hogy azonban nagyobb területen is tájékozódik, ahhoz tapasztalatra, tanulásra van szüksége. Szymanski szerint általá-

ban a következő térbeli viszonyok felismerését kell a térben tájékozódó állatoknak tapasztalat útján elsajátítaniok: a) távolság becslése; b) két tárgy közötti távolság becslése s a mozgás észre-
 vevése; c) mélységi észre-
 vevés; d) látott és tapintott tér össze-
 egyeztetése; e) a tárgy térbeli helyének és a tárgy elérésére ki-
 nyújtott végtag mozdulatának összeegyeztetése; f) nagyság-
 becslés.

3. *Külvilág és ellenvilág.*

A térben való tájékozódás kérdése beletorkollik abba a tágabb és alapvetőbb problémába, hogy milyenek látja az állat a külvilágot? Ezt a kérdést Uexküll rendkívül szellemes feltevéssel oldotta meg már 1909-ben, de ennek a magvetésnek gyümölcsei igen lassan értek: csak az 1920-as, méginkább az 1930-as években csatlakoztak hozzá a többi kutatók s így jöttek létre a legértékesebb állatmegfigyelések és kísérletek. Meg kell azonban említenünk, hogy a széles látókörű Hesse és Doflein zoológusoké az érdem, hogy az állattanban addig uralkodott részletkutatás helyébe egy-egy állat alaktanának, élettanának, lélektanának és társaséletének (szociológiájának), végül az állat természeti (éghajlattani, földtani, földrajzi, történelmi és emberi) környezetének nagyvonalú feldolgozását és monográfiászerű leírását, indították meg.

Uexküll vette észre, hogy *minden állatfaj más-más külvilágban él.* Már az állatok valóságos környezete (Umgebung) is sokféle, de az egy helyen élő állatok is mást-mást fognak fel ugyanabból a környezetből, mert különbözők az érzékszerveik, különböző fejlettségű az idegrendszerük. Általában azt lehet mondani, hogy minden állat csak azt fogja fel, amire biológiai szempontból, vagyis fennmaradása, fájának fenntartása céljából szüksége van. Rendkívül gazdag és az ő számára túlságosan bonyolult környezetéből mintegy kivágja azt a kis kört, melyben élni akar s amelyben tájékozódni tud. Ez az ő szubjektív külvilága, rövidebben: külvilága (Umwelt). Arra figyelmeztet bennünket Uexküll, hogy mi emberek sem vagyunk másképpen: mi sem ismerjük környezetünket: a természetet, hanem csak azt a részét, melyet vagy érzékszerveinkkel, vagy műszereinkkel

tudtunk meghódítani. Valamint az atomok, elektronok, éterhullámok, a napfoltok s a távolabbi állócsillagok már akkor is léteztek, mikor még senkisé tudott róluk, úgy bizonyára ma is vannak valóságok, melyekről sejtelmünk sincsen.

Minden állat biológiai szempontból két részből áll: észre-
vevő-készülékből és ható-készülékből (Merkglied, Wirkglied). Magasabbrendű állatoknak ezenkívül idegrendszerük is van, mely a két készülék között közvetít és működésüket szabályozza. A környezetnek egyes tárgyai az észrevevő-készülékre (érzékszervre, receptorra) ingert gyakorolnak s ez mint észrevevési jel (érzet, pl. kép, szag, íz stb.) jelentkezik a központban (az idegrendszerben). A központ viszont kivetíti a jelet a külvilágba, melynek tárgyain észrevevési-jegyeket (Merkmal) létesít. A ható-készülék (mozgatószerv, effektor) pedig ható-jelet (indítékot, impulzust) kap a központból, melyet a végrehajtott mozgással (cselekedettel) mint hatójegyet (Wirkmal) visz át a külvilág tárgyára.

Mint hogy az érzékszervek és az idegrendszer főfeladata, hogy a helyes mozgás létrejöttét mozdítsák elő, ezért azt is mondhatjuk, hogy az állat addig nem nyugszik, míg megfelelő mozgással be nem fejezte a folyamatot (Féré). Mikor ez megtörtént, akkor megszűnik az érzékelési folyamat s az állat pihen. Uexküll ezt így fejezi ki: „A hatójegy kioltja az észrevevési-jegyet“.

Hogy milyen szegényes némelyik állat külvilága, azt a kullancs példáján mutatja be Uexküll. „A kullancsnak ahhoz, hogy petéit lerakhassa, valamely emlősállat bőrébe kell befurakodnia. Bokron ülve vár, amíg emlősállat kerül arrafelé. Ennek vajsav-szagára leejti magát a bokorról és addig mászkál az emlősállat szőrzetén, míg csupasz és meleg bőrfelületre nem kerül. Itt azután befurakodik és elvégzi azt, ami a rendeltetése. Az egész lefolyást három észrevevési és három hatójegy irányítja: a vajsav szaga, amely a bokorról való önleejtésre készíteti, az állati szőr érintése, amely a vándorlási impulzust oldja ki, és a melegézés, amely a befurási műveletet indítja meg. Három észrevevés és három ezekhez hozzákapcsolt viselkedés irányítja a kullancs petelerakását, és tökéletes alkalmazkodást biztosít. Az objektív környezetben adott száz és száz hatás közül

csak három lesz jegy-hordozóvá... A kullancs cselekvési lehetőségei három műveletre szorítkoznak..."

Így minden állat a maga kis külvilágában él, mely zárt gömbhöz, például szappanbuborékhoz hasonlítható. De nem véletlen, hogy egyik állatnak ilyen, másiknak olyan a kis külvilága. Mert az állat külvilága ugyanolyan célszerűséggel van megalkotva, mint az állat szervei: teljesen megfelel az állat rendes életmódjának. Előfordul persze, hogy rendkívüli körülmények, veszedelmek lépnek fel, melyekhez az állat nem tud alkalmazkodni, melyekre nincs felkészülve, s akkor téved, sőt el is pusztul. Minél egyszerűbb, minél alacsonyabbrendű az állat szervezete, annál kisebb az alkalmazkodóképessége.

Azok az éjjeli lepkék, melyek világosszínűek, magas hang hallatára menekülnek, mert a denevér, mely őket üldözi, ilyen hangot hallat. A sötétszínű éjjeli lepkék, melyeknek tehát védőszínük van, a magas hang hallatára leülnek a fák törzsére, ahol a denevér nem látja meg őket. A lepkék csak a denevér magas hangját hallják meg, mert az ő külviláguk, illetve az ő biológiai érdekük csak ennyit kíván a hallószervtől. Más hangok irányában siketek.

A hím tücsök a nőtény cirpelésére közeledik. Látása itt hiábavaló, hiszen úgysem találná meg párját a fű között. Ha a cirpelés után a nőtényt üvegharang alá tesszük, a tömegesen odatóduló hímek hiába keresik, nem látják meg, pedig van szemük, de nem gyakorolták, hogy szemükkel keressék meg a nőtényt.

A külvilág azonban nem állandó, hanem változik a szerint, hogy minő az állat pillanatnyi élettani állapota, vagyis, hogy melyik szükséglete van előtérben. A fennálló szükséglet bizonyos hangulatot (Stimmung) teremt, például: táplálkozó-hangulatot (éhséget), védekező, vadászó, vándorló, tojó, fészekrakó stb. hangulatot. Ebben a hangulatban olyan tárgyak, melyek egyébként hatástalanok az állatra, észrevevési- és hatójegyeket vesznek fel, melyeket Uexküll (mint múltó jegyeket) ételjellegnek, védőjellegnek, fészekjellegnek stb. (Ton) nevezett el.

A kutya mint magasrendű állat, már sokkal jobban alkalmazkodik a környező világhoz, mint a kullancs, a lepke vagy a tücsök. Neki azokhoz képest óriásnagya a szappanbuboréka,

melyben él. Ha betanítjuk, hogy az „ülj le!“ vezényszóra felugorjék a székre, majd a széket eltávolítjuk, s újra parancsoljuk, hogy üljön le, akkor a kutya körülnéz és mindjárt talál olyan bútordarabot, melyen ülnie lehet. Ezek a bútorok „ülő-jelleget“ nyertek a kutya külvilágában.

Fehér ember létrát mutat a négernek s kérdi: „Mi ez?“ „Lécek és rudak.“ A fehér ember most megmutatja, hogyan kell a létrára felmászni. A néger azonnal utánozza, most már nem lécek és rudak, hanem létra az ő számára is, vagyis eszköz, melynek használata, célja, hatójegye, „mászójellege“ van.

Uexküll különböző színezésben mutatja be ugyanannak a szobának berendezési tárgyait. Mindegyik szín más-más használatot vagy hatójegyet jelent. A szoba, mint az emberi külvilág része 9-féle színben jelenik meg, úgymint: járó, ülő, mozgás-akadályozó (= fal), világító, evő, ivó, rakodó, olvasó és író-jegy színében. A kutya külvilága csak 6-féle színt mutat: kiesik a rakodó, az olvasó és az író-jegy. A légy külvilága már csak 3-féle színben jelenik meg: járó, világító és evő-jegy színében.

A magasabbrendű állatoknak *képzeletviláguk* is van, vagyis jelen nem levő tárgyat is maguk elé tudnak idézni. Ezt a tényt az állatpszichológusok túlnyomó többsége tagadja ugyan, és Uexküll, aki biológus, nem pszichológus, maga sem nyilatkozik róla, de, ha más szavakkal is, körülírja, hogy a kutyanak képzeleti, emlékképei vannak. Ha azt parancsoljuk a kutyanak, hogy hozza a botot, akkor elmegy keresni. Keresőjellel (indítékkal) indul útnak és ha nem találja meg az ismert botot, akkor valami hasonlót hoz. A keresőjel bizonyára az ismert bot emlékképe. Azt a lécet vagy dorongot, amit a kutya bot helyett hoz, bot-jeggyel ruházta fel a kutya.

Mi magunk is, ha valamit keresünk, figyelmünk készenlétbe helyezésével annyira beszűkítjük látókörünket, hogy semmi mást nem látunk, csak a keresett tárgyat. Uexküll említi, hogy egyszer eltörött a vizeskorsó, s a cseléd vizespalackot állított helyette az asztalra. A szerző nem látta a vizespalackot és követte, hogy a cseléd hozzon vizet.

A külvilág fogalma azonban nem volt elegendő arra, hogy vele az állatok térbeli tájékozódását megmagyarázzuk. Mert felmerült az a kérdés, hogy hogyan tudja az állat a külvilág inge-

reit, illetve tárgyait éppen a külvilágnak arra a pontjára kivetíteni, ahol valósággal vannak s ahol mozgásával el is érheti, meg is találhatja őket? Uexküll az állatoknak ezt a képességét az „*ellenvilág*“ (Gegenwelt) feltevésével magyarázza.

A legalacsonyabbrendű állatok még nem lokalizálják az ingereket. Az ő szubjektív külvilágukban egy tárgynak számít az, aminek egyféle szaga van, aminek külön árnyéka van, vagy ami egységes lökést ad nekik. A földi giliszta az első állat, melynél a tájékozódást megtaláljuk. Ez a féreg azért tudja megkülönböztetni a jobbat a baltól, mert két idegközpontja van. A következő fokot azok az állatok képviselik, melyeknek már van szemük, mellyel a tárgyak mozgását észre tudják venni (motorecepció). Ezek azt tekintik egy tárgynak, ami együtt mozog. Ennél magasabb fokon a szem már színeket is felfog (chromorecepció). Ezek számára egy tárgy az, aminek egyféle a színe. Ezután az olyan szemek következnek, melyek már a tárgyak képét is össze tudják rakni (ikonorecepció). Itt beszélhetünk először (szubjektív) térről. A térbeli tájékozódás további tökéletesedését szolgálják: a tapintószervek, az egyensúly-szervek (statolithek), a tárgyat követő szemmozgások, az ívjáratok, végül az izmok és ízületek érzékenysége, mely az állat mozgásainak terjedelmét, irányát, erejét, sebességét jelenti a központnak. Mindegyik érzékszervekből hírek érkeznek a központba, s ott mint egy homorú tükör gyújtópontjában egyesülnek.

Hogyan keletkezik az ezernyi különféle ingerületből egységes kép? (Nem térhetünk ki a központi idegrendszer különböző rendeltetésű mezőire, ezek asszociációs összeköttetéseire, az emberi agyvelő látóközpontjának térbeli szerkezetére, csupán Uexküll lélektani feltevését ismertetjük.) Uexküll feltevése szerint mindazok az állatok, melyeknek térszemléletük van, térképzeteket örökölnek, melyek lelkükben valóságos koordinátarendszert alkotnak. Vagyis az állat magával hozza a belső teret, mely a külső tér képe. Ezt Kant nyomán „a priori“-formának tartja a szerző. Mikor azután a valóságos tárgyakról térbeli észrevezési jeleket (érzeteket) nyer, ezeket a veleszületett ellenvilágba, vagyis az elképzelt koordinátarendszerbe illeszti be.

Ellenvilágnak azért nevezi Uexküll ezt a velünk született térvázlatot, mert ez csak annyira felel meg a valóságos térnek,

hogy ebben eligazodhassunk, de tulajdonképpen nagyon is el-
 űthet és mindegyik állatfajnál más-más irányban űt el a való-
 ság képétől. Mert érzékeink sohasem tükrözik híven a külvilá-
 got; a látszat mindig csal. Nem az objektív külvilág képét kap-
 juk, hanem olyan hiányos, tökéletlen és egyoldalú vázlatokat
 (szkémákat), aminőket tökéletlen és egyoldalú érzékeink nyúj-
 tanak. Így kétszeresen is hamis minden élőlény világképe, mert
 először a környezetnek csak egyrésze kerül bele az ő szubjektív
 külvilágába, másodszer ezt a részt is csak vázlatosan szemléli, a
 saját belső koordináta-rendszerén keresztül. Az élőlények tulaj-
 donképpen sohasem a valósággal állnak szemben, hanem a való-
 ságnak tökéletlen érzékszerveik és idegközpontjaik által eltor-
 zított vázlatával. Nem a valóságra reagálnak, hanem az ingerek
 által bennök kiváltott, teljesen egyéni ingerületekre. Az állatok
 szubjektív külvilága tehát két részből tevődik össze: a velökszüle-
 tett ellenvilágból és a környezet hatására előálló ingerületekből.

Uexküll *külvilág-feltevését* — mint említettük — a kuta-
 tók lassanként *magukévá tették* s ez a feltevés nagyon termé-
 kenynek bizonyult. Viszont az *ellenvilág feltevése* annyira
 magán viseli Kant idealista (mely kifejezés itt a realizmus
 ellentéte) és agnosztikus böleseleti irányának bélyegét, hogy ezt
 a természettudósok — akik többnyire a realizmus és gnoszticiz-
 mus hívei — *aligha fogják magukévá tenni*.

4. Tropizmus és reflex.

Térjünk át most az állatok mozgásaira, illetve a *mozgá-
 sok rendszertanára*.

Elsősorban a Loeb által 1890-ben felfedezett *tropizmusokat*
 kell említenünk. Az egysejtű állatkák nagyrésze szerinte passzív
 módon, gépszerűen engedelmeskedik a külső világ fizikai hatá-
 sainak. Van állat, mely a fény vonzásának enged (pozitív foto-
 tropizmus), van olyan, melyre a fény taszító hatást gyakorol
 (negatív fototropizmus), vannak állatok, melyek mozgásait a
 meleg, a hideg, a Föld vonzása stb. irányítja. A tropizmusok
 tana, valamint a női csírasejt megtermékenyítésének kémiai
 ingerrel való helyettesítése (szintén Loeb felfedezése) volt a 19.
 század anyagelvű világszemléletének diadala. Jennings (1906) és

Lee kimutatták, hogy az egysejtűek mozgása nem gépszerű, hanem élettani állapotukhoz, szükségleteikhez alkalmazkodó. Jennings ezt a képességet *szabályozásnak* (reguláció) nevezte el. Alverdes szerint Loeb azért látta gépszerűnek a papucsállatkák (*paramaecium*) mozgását, mert a göreső alatt csupán egy síkban figyelte meg őket. Mihelyt a háromkiterjedésű térben szemléljük, elvész a gépszerűség látszata. A szabályozás fogalmát Uexküll 3 tényezőre bontja: 1. külső, 2. belső szabályozás. A szabályozás 3. fajtája szintén belső, de míg az 1. és 2. fajta az állat testalkatának fennmaradását szolgálja, addig a 3. fajta a testalkatot is megváltoztatja. Erre akkor van szükség, ha az állat olyan körülmények közé kerül, melyek közt elpusztulna, ha életmódját meg nem változtatná. Természetes, hogy ez az életmentés nem mindig sikerül. Míg az 1. és 2. fajta szabályozás gépszerű, addig a 3. „gépfeletti“. A *gépfelettség*, a szinte korlátlan fejlődés, változás és alkalmazkodás azonban az élő anyagnak, a *protoplazmának általános tulajdonsága*. Vannak vízi állatok, melyek szükség esetén szárazföldi életmódra térnek át, és fordítva.

Kiderült tehát, hogy a tropizmusok lényegük szerint a reflexek közé sorolhatók. Hiszen a reflexek is még eléggé hasonlítanak a gépek mozgásához.

Reflexmozgásnak hívjuk az állatnak azt a legegyszerűbb mozgását, melyet olyan ingerület vált ki, melynek a pályája a lehető legrövidebb, vagyis háromtagú. Az érző ideg végződése valamely külső vagy belső inger által ingerület állapotába kerül. Az ingerület innen az érzőidegpályán át az érző idegsejtbe (dúcba, központba), onnan a mozgató idegsejtbe (dúcba, központba) tevődik át, innen pedig a mozgató pályán át a mozgatóideg végződésébe jut, amely a mozgatószervet (izmot) mozgásba hozza. Az egész utat reflexívnek hívjuk. A reflex még nem lelki, hanem pusztán testi, idegrendszeri folyamat, bár magasabbrendű állatnál s az embernél tudatossá is válhatik. Hogy a reflexek is némiképpen változók, alkalmazkodók, ezt a tényt, mint kivételest, elhanyagolhatjuk, mert itt bizony a gépszerűség az uralkodó.

Az olyan állatot, melynek magasabbrendű mozgásai nincsenek, Uexküll *reflexállatnak* hívja. Az ilyen állatnak vagy

csak egyféle reflexe, „működési köre“ (Funktionskreis) van, vagy több ilyen köre (pl. táplálkozási, helyváltoztatási) is lehet, de ezek egymástól függetlenek: nincs központ, mely a működési körök tevékenységét egymással összeegyeztetné. Hogy az ilyen „reflexköztársaságban“, például a tengeri sünen mégis összhang uralkodik, ez nem a központnak köszönhető, mert ilyenekkel nem rendelkezik, hanem az állat célszerű testalkatának, szerkezettervének (Bauplan). „Ha a kutya fut, akkor az állat mozgatja lábait, míg, ha a tengeri sünen fut, akkor lábait mozgatja az állatot“.

5. Ösztön és ösztönformák.

A reflexköztársaságnál bonyolultabb, magasabbrendű élőlény az ösztönállat. Uexküll megjegyzi, hogy a kullancs már nem reflexállat, mert a fentebb megnevezett 3 reflexköre központi észrevevő szervnek van alárendelve.

Míg a szerzők egyrésze még mindig nem akar elismerni semmiféle lelki elemet az állatok cselekvésében, mindent gép-szerűen magyaráz, s az ösztönöket egyszerűen „bonyolultabb reflexeknek“, „reflexláncolatoknak“ mondja, addig mások rámutatnak arra, hogy az ösztönök egészen másfajta folyamatok, mint a reflexek.

Hogy fogalomzavart ne okozzunk, először is meg kell mondanunk, mit értünk ösztönön.

A magyar „ösztön“ szó két különböző fogalmat jelöl. Egyik az, melyet németül Trieb-nek, latinul impulsus-nak hívnak, másik az, melyet Instinkt-nek (instinctus-nak) neveznek. Az *impulzust* (1911) így határoztam meg: Az impulzus mozgató (ösztönző, dinamikus, központhagyó) jellegű elemi lelkiműködés, melynek kiváltója valamely megismerési elem (mint: érzet, érzelem, emlékkép, gondolat), mellyel mint érző (értelmi, statikus, központkereső) elemmel élménnyé kapcsolódik; minden szándékos cselekvésnek megindítója szintén egy-egy impulzus. Az *insztinktust* pedig Ziegler így határozza meg: Minden insztinktus kétfélét tartalmaz: egy impulzust és azt a képességet, hogy az impulzust kielégítő, többé-kevésbé bonyolult cselekvést elvégezzon az állat. Röviden így fejeztem ki ugyanezt:

Az insztinktus valamely impulzus kielégítésének szokásszerű módja. Vagy még rövidebben: Az insztinktus öröklött szokás.

Mint látjuk, itt két egészen különböző dolgról van szó. Az impulzus adja az erőt, a lendületet, ő az oka annak, hogy az állat egyáltalán megmozdul. A mozgás, a cselekvés tényleges kivitele már most többféle fokon jöhet létre: reflex, insztinktus, akarat vagy szokás (automatizmus) útján. Az insztinktus szóval azokat a csodálatosan bonyolult és célszerűen összerendezett mozgásokat, cselekvéseket jelöljük, melyek az állatok viselkedését külsőleg olyan hasonlónak teszik az ember szándékos és tervszerű cselekvéséhez. Pedig az állatok mindezt értelem és gondolkodás nélkül hajtják végre. Reimarus (1760) művészi ösztönök (Kunsttriebe) neve alatt tárgyalta a hangyák, méhek, madarak építkező s hasonló cselekedeteit.

Egyszerű példával is megvilágíthatjuk a két fogalmat: Az állati szervezet anyagcseréje folyamán olyan állapotba kerül, hogy kalóriák felvételére van szüksége. Ez a szükséglet a közvetlen oka az éhség érzetének, melynek impulzus-jellege van: van benne érzet és mozgásra ösztönzés, melyek együttesen élményként jelentkeznek. Már most: hogy mit egyék? hogy hol keresse? ezt vagy a reflex, vagy az insztinktus, vagy a szándékos, értelmes cselekvés, vagy az értelmes cselekvésből származó szokás fogja eldönteni.

A kis csirkében, mihelyt az éhség impulzusát érzi, megjelenik a csipegetés insztinktusa, mint az impulzus kielégítésének veleszületett módszere. De ez az insztinktus csak annyit mond a kis csirkének, hogy a földön levő apró, gömbölyded tárgyakat csipegetse, úgy, hogy a kis csirke nemcsak magvakat, hanem fából, vasból, gummiból készült utánzatokat, de tintafoltokat, valamint a saját körmét is csipegeti, míg meg nem tanulja, hogy mi ehető, mi nem. Itt máris látjuk az insztinktus merevségét és nem-tökéletes célszerűségét.

Sajnos, a legkiválóbb kutatók is félretették ma az ösztönkérdés elméleti kidolgozását, mert attól félnek, hogy ismét beleesnek a bölcséleti spekulációba és az antrópomorfizmusba. Még az „ösztön“ szót is kerülik, és csak mellesleg említenek „Trieb“-et vagy „Antrieb“-et. Ebben nem követhetjük őket. *A jelen dolgozatban „ösztön“-ön insztinktust fogunk érteni, mert főképp*

erről lesz szó (bár az ösztön szó inkább az impulzusnak felel meg).

Hogy az ösztönt (insztinktust) jobban jellemezzük, felsoroljuk néhány jellemző tulajdonságát:

1. *Az ösztön szerv-szerű*, vagyis éppenúgy hozzátartozik az illető állatfajhoz, mint annak bármelyik szerve. Az ösztön sok esetben nem más, mint valamely szerv rendes használati módja, és éppannyira merev, illetve olyan csekély a változékonysági szélessége, mint a szerveké (Lorenz). (Hasonlóan nyilatkoztak már Treviranus, Joh. Müller, Schopenhauer is.)

2. *Az ösztön öröklött* és nem szerzett tulajdonság.

3. *Az ösztön merev* és biztos. „Az ösztön lényege, hogy nem tévedhet; mindent előre tud“ (K. C. Schneider). „Az ösztön olyan reakció, mely kezdettől fogva tökéletes“ (Driesch).

4. *Az ösztönnek* ez a merevsége az oka, hogy nem alkalmazkodik az esetleg változott körülményekhez s így némelykor mégis *téved*, vagyis ahelyett, hogy az állatnak hasznát szolgálná, kárára van, sőt veszét okozhatja. Ezt a tulajdonságot nevezte Zell „bürokratizmusnak“, mert ridegen ragaszkodik az előírt, a hagyományos formához, mint némely tisztviselő, aki gondolkodás nélkül alkalmazza a szabályokat. Legtöbbször a kőműves-darázs esetét idézik, amely sejtjeit mézzel tölti meg, belerakja petéjét és befedi. Ha mézhordás közben kilyukasztjuk a sejtet, a darázs megvizsgálja a sejt sérülését, de nem javítja ki, hanem tovább is hordja bele a mézet. A feleslegessé, sőt károsná vált ösztönök esetei közül említhetjük, hogy sok madár kikölti a fészkébe csempészett kakuktojást és felneveli az élősdű kakukfiókát; a házi kutya, mielőtt lefekszik, körüljár és letiporja „a füvet“, mint vadon élő ősei.

5. *Az ösztön bizonyos ismereteket ad* az állatnak. Ha ezeknek az ismereteknek a tudatossági foka sokkal alacsonyabb is, mint a tapasztalás által szerzett ismereteké, mégis jól pótolják ezeket. Így beszél K. C. Schneider is, Alverdes is „elsőleges tudásról“ (Primärwissen), mellyel szemben a tapasztalás útján szerzett ismeretet „másodlagos tudásnak“ nevezik.

6. *Az ösztönszerű cselekvés* abban is különbözik a gép-szerű reflex-lefolyástól, hogy *lelki elemet is tartalmaz*, melyet a szerzők egyszerűen „szubjektív elemnek“, vagy pedig érzetnek,

érzelemnek, észrehevésnek, emlékképnek neveznek (McDougall, K. C. Schneider, Máday, Verwey, Lorenz). Ez a lelki elem az ingerület és a válasz-cselekvés (reakció) közé iktatódik. Ha ez nem volna, akkor valóban reflexnek vehetnők az ösztönös mozgást. Lorenz hangsúlyozza, hogy az ösztöneselekvésnek igen erős a belső élményértéke, ezért az egyén nagy erőfeszítésre képes, hogy végrehajtsa.

7. *Az ösztönszerű mozgás megindításának két feltétele van:* egyik az *impulzus* fennállása, másik a megfelelő *inger*. Az impulzust a német szerzők nemcsak a Trieb szóval, hanem Antrieb-bel, Stimmung-gal is jelölik (Heinroth-tól származnak a Flugstimmung, Fortpflanzungsstimmung stb. kifejezések), míg az amerikai Craig „appetite“-ről szól.

8. *A megfelelő (adaequat) inger az,* amely az ösztönmozgást kiváltja, ha az impulzus már működik az állatban. Az éhes állat nem, vagy legalábbis nem mindig gépszerűen nyúl az élelés után, hanem észreveszi, felfogja az ehető tárgy alakját, színeit, szagát s ez az inger váltja ki belőle azt a mozdulatot, melylyel az étel után nyúl (Máday, Szymanski). Lorenz érdeme, hogy a *kiváltó ingereket* (Auslöser) pontosabban tanulmányozta. Lorenz szerint az állattal veleszületik az ösztönszerű mozgásra való készenlét, melynek szkémája úgy illik az eljövendő kiváltó ingerhez, mint a zár a beleillő kulcshoz. Mihelyt a kulcs-inger megjelenik, azonnal kiváltja az ösztönmozgást. Minőnek kell lennie a kulcsnak, vagyis a kiváltó ingernek? Egyszerűnek és szokatlannak (meglepőnek, ritkának). Miért szokatlannak? Mert ha gyakori, azaz megszokott volna, akkor összetévesztésre adna alkalmat. Amilyen ritka, szokatlan egy bizonyos kulcs szakállának alakja, olyan szokatlannak kell lennie a kiváltó ingernek is, hogy csak akkor váltsa ki a mozgást, mikor annak minden egyéb feltétele is megvan.

Tinbergen leírja a tuskés durbines párzási tevékenységének lefolyását. Ez a *kölcsönös mozgásoknak* valóságos *láncolata*. 1. A hím egy mellette elhaladó nőtény előtt zeg-zugos táncmozgásokat végez. 2. A nőtényben ennek a táncnak látása váltja ki a jellegzetes párzási mozdulatokat. Ezzel ismét a hímet ingerli arra, hogy 3. a fészkéhez vezesse. 4. A nőtény követi. 5. A hím oldalára fekszik. 6. A nőtény bebújik a fészekbe. 7. A hím resz-

ketni kezd. 8. A nőstény lerakja az ikrát. 9. A hím az ikrát megtermékenyíti. Ez a 9-féle mozzanat nem folyhatik le mindig gépszerűen, hanem mindennemű akadályok, zavaró körülmények is közbeléphetnek. A halak ezrei mégis elvégzik. Miért? Mert az impulzus, vagy Heinroth kifejezése szerint: a párzási hangulat olyan hatalmas bennök, hogy mindenképpen végre akarják hajtani. Tinbergen kiemeli, hogy ne úgy képzeljük a dolgot, mintha pl. a 6. mozzanat pusztán az 5-nek a következménye volna, hanem az összes előbbi mozzanatok olyan ingerlő hatással voltak az állatra, hogy folytatnia kell a párzás műveletét. (A szerző „Trieb“ szó helyett „innerer Drang“-ról beszél.)

9. *Az ösztön alakíthatósága* (plaszticitása) a legvitatottabb, összes tulajdonságai közül. A szerzők egyik része általában alakíthatónak, alkalmazkodónak tartja az ösztönöket. Ide tartozik Morgan, aki szerint az öröklött ösztön csupán megindítja a bizonyos fajta reakciókat, nemsokára már szokássá válnak, mely szokásban már elég nagy szerepe van a tanulásnak, a különféle helyzetekhez való alkalmazkodásnak is. Morgan legszebb két példája a következő:

A tojásból kikelt kis csirkék szemét Morgan bekötötte, illetve fejükre gummisapkát húzott. Így a csirkék nem tudtak magvakat csipegetni; e helyett mesterségesen etette őket. Ha a sapkát a 2., 3. vagy 4. napon vette le, akkor a kis csirkék még megtanultak egyedül enni, de ha az 5. napon vagy később volt csak alkalmuk csipegető ösztönük gyakorlására, akkor az ösztön már nem működött. Ezzel bebizonyította a szerző, hogy az ösztönök kifejlődésének megvan a saját időszaka, s ha ezt elmulasztja az állat, akkor már elkésett; egész életén át mesterségesen kel etetni, hogy éhen ne haljon. Hasonlóképpen az emberi csecsemőnek is élete első hetében kell a szopást begyakorolnia, azután már visszafejlődik szopó ösztöne. Morgan ezt úgy fejezi ki, hogy az ösztön hatása ideiglenes, a belőle fejlődött szokás állandó.

Egy tyúkkal háromszor egymásután költettek ki kacsa-tojásokat. Az első alkalommal izgatottan szaladgált fel-alá a tó partján, midőn kicsinyei először mentek úszni. A második és harmadik alkalommal már lassan megszokta. A negyedik alkalommal ismét saját tojásait költethette ki. Ekkor mindent elköve-

tett, hogy a kis csirkéket a vízre terelje. Itt tehát a szokás legyőzte az ösztönt. Morgan szerint az újszülött és az egészen fiatal állatok ösztönei sok esetben még nem olyan merevek, mint a felnőtt állatokéi, úgy hogy a kölyökállat sokféle ingerre ugyanazzal a mozgással válaszol. Tehát *az ösztönös cselekvéseket is be kell gyakorolni.*

Fabre, Bethe, Wagner, Frisch és mások vizsgálatai szerint a méhek hazatalálása a kasba csak *részben ösztönszerű*, másik *részben begyakorolt tevékenység*, melyben nagy szerepet játszik a látás és az emlékezet. Brun, Cornetz és mások a hangyákról mutatták ki, hogy tapintás, szaglás és mozgás-érzés segítik őket a hazatalálásban. Hempelmann arra hívja fel a figyelmet, hogy az ösztön sok esetben nem terjed ki a mozgás kivételének részleteire, s a mozgások összerendezését még külön meg kell tanulnia az állatnak. Bethe szerint az ösztönöknek mindennemű szabályozási (regulációs) vagyis alkalmazkodási lehetőségük van.

Alverdes említi, hogy — bár minden egyes madárfajtának sajátos fészekformája van, mely öröklött ösztönön alapszik — mégis az a madár, amelyik sohasem látott fészket, sokkal rosszabbat épít, mint az, amelynek alkalma volt idősebbektől tanulnia. Így állunk az ének dolgában is: minden madár saját fájának a dalát énekli akkor is, ha sohasem hallotta mástól. Mégis a kanári-tenyésztők a fiatalabb hímét a legjobb énekes hím mellé adják, hogy tőle tanuljon szépen dalolni.

Magam is lehetetlennek látom, hogy a fészeképítés egész művelete átöröklött legyen. A fecske többszázszor repül ki s a legkülönbélebb anyagot hozza, s abból anyagszerűen kell építenie, vagyis minden egyes ágat, szalmaszálat, rögöt úgy kell elhelyeznie, hogy abból fészek legyen. Ilyen bonyolult munkát nem lehet gépszerűen végezni. Ha feltesszük a kérdést, hogy mikor kész a fészek? akkor mindjárt belátjuk, hogy sem a mozdulatok száma, sem az építés időtartama, sem egyéb gépiesen lemérhető tényező nem határozhatja meg, hogy mikor kell a fecskének az építkezést abbahagynia. Mert a munka mennyisége, üteme és tartama függ a környék talajától, a növényzet minőségétől, az időjárástól stb. Azután függ a fészek helyétől, például az emberi lakóház építésmódjától, melynek falához,

menyezetéhez a fecske helyesen tud alkalmazkodni. Már a fészek helyének kiválasztása sem történhetik gépszerű módon. Már most, hogy a fecske abbahagyhassa munkáját, ahhoz az kell, hogy jónak, tökéletesnek lássa. Kell tehát, hogy a fecskének öröklött elképzelése (*elsőleges tudása*) legyen a tökéletes fészekről. Az egész munkát ennek a tervnek a belső szemlélete mellett, *értelmesen kell végrehajtania*. Ha nem így volna, akkor sohasem válnék abból a tákolmányból fészek.

Lorenz, Uexküllnek talán legkiválóbb tanítványa, aki az ösztön merevségéhez, gépszerűségéhez ragaszkodik, úgy segít magán, hogy új fogalmat vezet be: *az ösztön és az idomítás összefonódásának fogalmát* (Instinkt-Dressur-Verschrankung). A fészeképítésre használt pálcika alakja nem eléggé szokatlan arra, hogy az ösztönmozgást, a pálcika megragadását és felhasználását kiváltsa. Ezért Lorenz azt a kisegítő feltevést állítja fel, hogy vannak cselekvések, melyeknek mótóros része átöröklött, de kiváltó mozzanata nincs ösztönszerűen rögzítve, hanem az állatnak élete folyamán kell megszereznie. Ezek a kiváltó ingerek igen bonyolultak (ellentétben az ösztönök egyszerű és szokatlan kiváltó ingereivel); hozzátehetjük, hogy gyakoriak is. Ezekre tehát az állatnak idomítania kell önmagát. Hogy Lorenz miért használja az idomítás kifejezést, tanulás helyett, nem értjük. Nyilvánvaló, hogy az állat a cél: a fészeképítés érdekében keresi az alkalmas tárgyakat, próbálja ezt és amazt, míg lassan meg nem tanulja, hogy milyen alakúak a legalkalmasabb tárgyak. Nem tudjuk elképzelni (Lorenz sem tudta elképzelni), hogy az ösztön mindenféle színű és nagyságú pálcikaalakú tárgyra vonatkozzék. Ezért az állatnak valamiképp ki kell pótolnia az ösztön hiányait: keresnie, próbálnia, válogatnia, tanulnia kell. Hiszen éppen ez az, amit Morgan, Alverdes, valamint az összes régi lélekbűvárok is mondtak.

Az ösztönök alakíthatóságának immár elég példáját láttuk. Ne feledjük el, hogy ezek az esetek inkább a kivételek közé tartoznak, míg a merevség, a változhatatlanság az ösztönnek sokkal általánosabb tulajdonsága. Hogy az ösztönök hogyan jöttek létre, erre a nagy kérdésre ma még nem tudunk felelni. Bizonyos, hogy sem Lamarek, sem Darwin, sem de Vries elmélete

itt nem kielégítő, épúgy, ahogy a szervek célszerű felépítettségét sem tudjuk megmagyarázni.

Van azonban Lorenznek egy igen érdekes felfedezése a *fiatal állatok társválasztása* terén. A társ (Kumpan) fogalma Uexkülltől származik. Lorenz ötféle társat különböztet meg: szülőt, gyermeket, házastársat, testvért és pajtást. Van olyan ösztön, melynek tárgya nincs örökletesen rögzítve, hanem tapasztalat útján szerzi az állat. Ilyen a madarak társasösztöne is. A kis madárfióka nem ismeri anyját, bár él benne az az ösztön, hogy anyjához ragaszkodjék. Heinroth fedezte fel, hogy a madárfióka, midőn várja, hogy ösztönéletének ezt a hézagát valakivel vagy valamivel betölthesse, *azt a személyt fogadja el anyjával, mely legelőbb jelentkezik*. Elfogadja például az emberi kezét, ha ez volt az első, aki melegítette, etette, ápolta. Ennek a „személynek“ a képe mélyen belevésődik az állat lelkébe s egész életére megmarad. Ezt az anyaválasztást Lorenz „*tárgylebélyegzésnek*“ (Objektprägung) nevezte el.

A tanulástól abban különbözik ez a bélyegszerzés, hogy 1. csak az élet egy bizonyos, igen rövid szakaszában foganhat meg, míg a tanulás az egész életen át lehetséges, 2. hogy megváltozhatatlan (irreverzibilis), vagyis nem lehet ismét elfelejteni, míg a tanult dolgok elfelejtethők.

Említettük, hogy az ösztönös cselekvés kiváltásának egyik feltétele az impulzus, vagyis a cselekvéssel kielégítendő hiányérzés hangulata. Ha az állat ilyen hangulatban van és hiába várja a kiváltó ingert, például, ha a párzási hangulatban levő hím nem talál nőtényt, akkor először az ingerküszöb száll le annyira, hogy máskor alkalmatlannak ítélt tárgyak (személyek) is elfogadhatókká válnak (Craig), azután, ha ilyen sem jelentkezik, akkor „*üresjáratú reakció*“ (Leerlaufreaktion) következhetik be (Lorenz). Lorenz seregélyt figyelt meg, amely — légy hiányában is — tökéletesen végigjátszotta a légyfogás tevékenységét. Saját nevelésű kis kacsái pedig, melyek sohasem szereztek be maguk a táplálékukat, evés után épúgy kirángatták a füveket és a vízinövényeket esőrükkal, mint más kacsák, melyek a növények szárán és gyökerein élő apró állatkákkal táplálkoznak. Úgy látszik tehát, hogy az éhségen kívül a mozgás vagy cselekvés vágya is szerepet játszik a kacsák eme ösztönében, s

ez utóbbi indította a jól ellátott kis kacsákat erre az üresjáratú reakcióra.

Végül még az ösztönös mozgások egy érdekes fajtáját, a Lorenz és Kortlandt által leírt „*átváltó-mozgást*“ (Übersprungbewegung) fogjuk ismertetni. Lorenz megfigyelte, hogy a hím hősármányok, mikor vadászterületeik határán egymással farkasszemet néznek és harcra vagy menekülésre készülnek, némelykor abbahagyják a fenyegető mozdulatokat s e helyett úgy tesznek, mintha magvakat szedegetnének. De a talajt el sem érik csőrükkel, és esetleg nincs is ott semmiféle eleség. Ez a jelenség hasonlít az üresjáratú reakcióhoz, de nem azonos vele. Mint-hogy általában minden impulzus csak a hozzáillő „*autochthon*“ mozgásokkal elégíthető ki, vagyis csak a saját „*működési körében*“ okozhat mozgást, azért az ilyen „*allochthon*“ mozgásnak másféle magyarázatát kellett keresni.

Az allochthon ösztönmozgásnak háromféle oka lehet: 1. Akkor léphet fel ilyen mozgás, ha egyidőben kétféle impulzus uralkodik az állaton, például a fenti esetben a támadó és a menekülő impulzus. Minthogy az állat egyelőre nem tudja magát elhatározni, hogy támadjon-e vagy meneküljön, azért egy harmadik fajta mozgásba kezd, amely mintegy a habozásnak a kifejezője.

2. Ha célját váratlanul gyorsan éri el, például hamar legyőzi ellenfelét vagy a párzás gyorsan ér véget, ilyenkor erő-, illetve izgalomfelesleg marad fenn s ezt az állatnak le kell reagálnia.

3. Valamely ösztönös mozgásláncolat megszakadása esetén, ha például párzáskor a házastárs sorra kerülő mozdulata ki-marad, akkor az első sem tudja folytatni a műveletet, s ilyenkor is erőfelesleg keletkezik.

Az átváltó-mozgás három irányban különbözik a megfelelő autochthon mozgástól: a) Sohasem végzi el az állat tökéletesen a mozgást, úgyhogy az látszólagos célját nem is éri el. Így például a támadó ösztön által megindított mozgások abba-maradása esetén a párzáshoz hasonló mozgások az egész év folyamán felléphetnek, míg valódi párzás csakis annak időszakában fordul elő.

b) Az átváltó-mozgás magára veszi annak a cselekvésnek, melynek helyettesítője, egynémely kifejezőmozgását.

c) Az átváltó-mozgás, melynek sok esetben jeladás a hivatása (Signalhandlung), olyan mozgásjelletet vesz fel, mely arra szolgál, hogy a jeladást hathatósabbá tegye, például egyes testrészeknek, fegyvereknek mutogatását. Ezzel a mozgás „szertartásossá“ válik (Ritualisierung). Ha ez nem volna, akkor a másik állat az átváltó-mozgást egyszerűen annak tartaná, melyet utánoz, s nem fogná fel annak jeladás-értelmét, például a benne rejlő fenyegetést.

6. Ideges állatok.

Az átváltó-mozgás szinte az egészséges és a beteges mozgások határán áll, mert hasonlít ahhoz az ideges mozdulathoz, melyet akkor végzünk, ha zavarban vagyunk s kényelmetlenül érezzük magunkat. Nézzük tehát, találunk-e az állatok közt ideges, *neurotikus egyedeket*?

A csimpánz, ha ketrecén kívül valamely kívánatos tárgyat lát, de sehogysem tudja elérni, köveket dob feléje. Ezt teszi akkor is, ha a cél olyan távol van, hogy a kődobás nem is érhetné el a tárgyat. A majom viselkedéséből látszik, hogy cselekvésétől semmiféle eredményt nem vár; tehát pusztán haragból, daczból cselekszi. Az ilyen indulatos cselekvést a lélekelemzők „pótkielégülésnek“ hívják.

Azok a hangyák, melyek levéltetveket, mint teheneket tartanak és édesízű váladékukat megisszák, néhol valósággal iszákosakká válnak. *Szenvedélyük* következtében a törzs tagjai hiányt szenvednek. Ezt éppen olyan szociális betegségnek tartja Escherich, mint az emberek alkoholizmusát vagy morfinizmusát.

Nem tartozik ugyan a neurózisok közé, mégis párhuzamba állítható az emberi idegességgel: a házityúk küzdelme a rangjáért. Schjelderup figyelte meg, hogy minden ősszel az egy kakashoz tartozó tyúkok közt új rangsor alakul ki. A vályunál mindegyik első szeretne lenni s nem tűri, hogy közelében másik tyúk is egyék, mindaddig, míg ő maga jól nem lakott. Ezért az erősebbik megcsípi a gyengébbet vagy a bátortalanabbat. Ha az A. tyúk megcsípte a B. tyúkot, akkor ez egész télen át sohasem

meri étkezésében zavarni A-t. Mondjuk, hogy a B. tyúk ismét csípi a C. tyúkot, s ez sohasem meri visszacsípni. Viszont meg-
 eshetik, hogy a C. tyúk megcsípi az A. tyúkot s ez nem csípi
 vissza, — úgy hogy a rangsor nem a valóságos erőviszonyok
 szerint alakul, hanem az első összetűzés véletlen sikere szerint.
 A tyúkok tehát fölényükért küzdenek egymással, de a fölény itt
 csupán eszköz az anyagi érdek, vagyis a táplálkozási ösztön
 szolgálatában.

Némely állat akkor is *fölényre törekszik* a másik felett,
 ha abból semmi haszna sincs. Így Köhler csimpánzai között egy-
 időben divattá vált, hogy a tyúkokat bosszantsák. Kenyeret ve-
 tettek a tyúkok elé, s mikor javában falatoztak, bottal erős dö-
 féseket mértek rájuk. Előfordult, hogy két majom megosztotta
 egymásközt a szerepet: egyik etette a tyúkokat, a másik döf-
 ködte. Yerkes egyik fiatal majma, amelyik sehogysem tudott ér-
 vényesülni az öregek közt, azokat egymásra uszította s aztán
 távolról szemlélte viaskodásukat.

A *csökönnyös lovat* bátran nevezhetjük ideges jelleműnek.
 Viselkedése nagyon hasonlít az ideges, dacos gyermekéhez (Má-
 day, Stein).

Még nyilvánvalóbb a *neurózis* egyes *kutyáknál*. Általában
 a tétlen élet a háziállatok megrontója. A kutyának tragikum,
 hogy valóban értékes teljesítményre kevés alkalmat van és csak
 gazdája elismeréséből táplálkozik. Ebből a természetellenes
 helyzetből származik a kutya alázatos, talpnyaló, rabszolga-
 jelleme. Igaz, hogy a legtöbb kutya kiegyezik sorsával és egész-
 séges marad, de van olyan is, amelyik kedvezőtlenebb környe-
 zetbe kerül és ott egészen megváltozik: ideges életstílust vesz fel.
 A kutya, kinek hivatása gazdájának megvédése, a háznak s va-
 gyonnak őrzése, a lovat, mely kocsiba fogva, a ház előtt megy
 el, megugatja, tehát nem támadja meg, csupán ijeszti. Ezt a vi-
 selkedését még elfogadhatjuk hivatásteljesítésnek. De van olyan
 kutya, amelyik, ha a kertajtón kiengednék, akkor se menne ki
 a veszedelembé, ellenben a rács mögül annál mérgesebben ugatja
 a lovat, mert biztosnak érzi magát, és csak így meri ál-bátor-
 ságát, ál-hatalmát fitogtatni. Oeser, Menzel, Heydweiller több
 neurotikus kutya esetét írták le.

Menzel egy gyógyult esetet ír le: A K. nevű nőtény ku-

tyát eladták. Új helyén lehangolt lett, napokon át nem evett, új gazdájának barátságát visszautasította. Új gazdája egyszer póráron sétálni vitte. Valakit felkért, hogy bújjék el egy bokorban s azután ugorjék elő, mintha a gazdát megtámadná. A kutya azonnal megtámadta a „rablót“ s megvédte gazdáját. A közös harc élménye teljesen megváltoztatta a kutya viselkedését.

7. Értelmesség.

Szóljunk most röviden az állatok értelmi fokáról és ilyen irányú teljesítményeiről. Helyesen ezt a kérdést csak akkor oldhatnók meg, ha az emberi lélektan már megállapodott volna a szellemi képességek felosztásában és fokozataiban. Ilyen rendszer hiányában csak egyes képességek és teljesítmények jöhetnek szóba. Azt kérdezhetjük, hogy ez vagy az az állatfaj képes-e ilyen meg olyan teljesítményre? Minden ilyen kérdés felvetése alkalmával legelőször is az illető állat központi idegrendszerét kell megnéznünk, és az Edinger által felállított agyfejlődési fokozatok egyikébe kell az állatot beosztanunk. Olyan képességre, mely az illető fejlődési fokozatnak felette áll, nem számíthatunk.

A lélekbúvárok egyik része akkor mondja az állatot értelmesnek, ha *tapasztalatokat szerez s azokat felhasználja*, szóval: ha tanul; ha egyáltalán változtat viselkedésén; ha alkalmazkodik a változott körülményekhez; ha a próbálgatás (trial and error) módszerét követi.

Ebből a szempontból csodálatosan értelmesnek mutatkozik — és Edinger rendszerét meghazudtolja, mert egyáltalán nincs idegrendszere — a Stentor Roeseli nevű *egysejtű*. Ezt a tölesér-alakú állatkát, mely többnyire a talajon, illetve a górcső alatt fekvő tárgylemezen megtapadva ül, és csillószőreivel örvényt csinál, hogy minél nagyobb vízmennyiséget tudjon eleség után átkutatni. Jennings azzal ingerelte, hogy festéket csepegtetett a vízbe. Stentor először összehúzódik és testét elfordítja az inger-től. Nem sokat használ neki. Most jön a második festékhullám. Stentor máris új módszerrel próbálkozik: megfordítja csillószőreinek áramát úgy, hogy a festékszemeséket elsodorják tőle. Mikor a festékáram ismét az állatka közelébe ér, akkor harmadik módon is védekezik: teljesen összehúzódik és nyálkából

készült hüvelyében tűnik el. Félperc múlva ismét kinyúlik, de minthogy a festék még mindig ott van, újra bebújik s ezt a játékot sokszor ismétli, de úgy, hogy minden alkalommal tovább marad rejtekében, mint azelőtt. Negyedóra múlva ezt is megúnja és végleg rejtekhelyén marad. Most egymásután többször erősen összehúzza magát s így letépi lábát a talajról. Elúszik és új állomáshelyet keres, ahol a festék nem éri utól. Ez az egysejtű élőlény tehát rövid időn belül négy különböző, célszerű védekező módszert alkalmazott, mégpedig fokozatosan, mindig hatásosabbat az előzőnél.

A tanulás folyamatának vizsgálatára az amerikaiak igen nagyszámú állatfajjal végeztek útvesztő- (labirint) kísérletet, mely abban áll, hogy az állatot bonyolult módon felépített rekeszek közé helyezik, ahonnan csak úgy szabadul ki, illetve csak úgy jut eleséghez, ha megtalálja a kivezető utat. Feljegyzik, hogy a kísérlet ismétlése milyen hatással van az eredményre, például: hányszor kell az állatnak a kivezető utat fáradságosan megkeresnie, míg végre megtanulja és tévelygés nélkül kitalál. A fehér patkány 30—40 próbálkozás után gyorsan és biztosan halad, bonyolult útelágazások között is. Ezzel a módszerrel vizsgálták az állatok megkülönböztető képességét, emlékezetét és az átszokás lefolyását. Tolman bebizonyította, hogy a tanulás eredménye az éppen uralkodó impulzustól, az állat mindenkori kívánságaitól, szándékától függ.

Magasabb értelmi működést azoknak az állatoknak szoktak tulajdonítani, melyek a maguk elé tűzött célnak megfelelő eszközöket választanak; ha a célhoz vezető legrövidebb út el van zárva előlük, akkor *kerülő úton* közelítik meg; *szerszámokat használnak*; *belátásuk van* a helyzetbe, két vagy több tárgynak egymáshoz való viszonyába, valamint az ok és okozat viszonyába; végül *önálló kezdeményezésre képesek*.

A kerülőutak értelmes használatát mutatta ki Harkai Schiller Tihanyban alacsonyrendű gerincesen, a fürge cselén. Ez az élénk kis halfajta megtanulta, hogy T-alaprajzú üvegfalak megkerülésével találja meg az eleséget. Ezt a teljesítményt a falak bármilyen (függőleges, ferde, sat.) helyzetében is alkalmazni tudták, mindjárt első próbálkozásra. H-alakú akadályt is néhány másodperc alatt megkerültek. Több párhuzamos fal kö-

zött hullámvonalon jutottak el az eleséghez, akár függőleges, akár vízszintes helyzetben voltak a falak felépítve. Hengeren át-bújva is gyorsan megtalálták az ételt. Két különböző hosszúságú út közül néhány próba után mindig a rövidebbet választották, vagyis a helyzet tárgyi sajátosságaihoz értelemszerűen alkalmazkodtak.

Eszköz- illetve szerszámhasználatot már a *rovaroknál* is látunk. A Ceylon-szigetén élő ú. n. szövő-hangya (*Oecophylla smaragdina*) Doflein megfigyelése szerint úgy készíti fákön épülő fészket, hogy egy csomó hangya sorbaállva a leveleket tartja össze, egy másik munkaosztág tagjai pedig egy-egy hangyalárvát hoznak, s ennek fonálkészítő váladékával ragasztják egymáshoz a másik osztág által összetartott leveleket.

Nézzük most: minők a *kutyák* és a majmok értelmi teljesítményei? Edinger másfél évig foglalkozott egy kutyával abból a célból, hogy értelmességét vizsgálhassa. Ez a kutya belátást és előrelátást tanúsított több esetben. Így gazdája előtt futva, megáll az utcasarkon és figyel, hogy gazdája melyik utat fogja választani. Ha gazdája a turista-ruhát veszi fel, kitérő örömmel üdvözl, mert tudja, hogy vele mehet kirándulni. Ha délelőtt veszi szem elől gazdáját a városban, akkor laboratóriumában keresi fel, míg ha délután téved el, akkor lakásába jön. Mikor Edinger a kutyától azt kívánta, hogy a villamoskocsi mellett szaladjon s az utat napról-napra meghosszabbította, akkor a kutya, akit a hosszú út nagyon kifárasztott, egyszer csak sztrájkolt és ha gazdája a villamosmegálló irányában indult el, visszament a házba. Gazdája betanította, hogy az utcán egy bizonyos levélszekrényre egymásután háromszor ugorjon fel. Azután más utcán parancsolta, hogy keressen levélszekrényt. Ez is sikerült. Később, ha a „levélszekrény“ szót kimondták előtte, kisebb és másszínű levélszekrényeknél is elvégezte a betanult mozdulatot.

A *majmok* közül a Teneriffa szigetén fennállott kísérleti állomás csimpánzai szolgáltatták eddig a leggazdagabb megfigyelési és kísérleti anyagot. Köhler akkor fogad el valamely megoldást értelmesnek, ha az hosszú próbálgatás után hirtelen, mint villámszerű ötlet lép fel. Egy nőstény csimpánz, amelyik még sohasem látott botot, a ketrecben ül és nézi a ketrecen kívül fekvő banánt, melyet nem tud elérni. A ketrecben több bot

hever, de ezeket nem veszi figyelembe. A majom félórán át hiába próbálja a banánt kezével elérni. Aztán lefekszik. Egyszerre csak látja, hogy néhány, a ketrecen kívül levő fiatal majom közeledik a banánhoz. Villámgyorsan felugrik, megragadja az egyik botot és ügyesen behúzza vele a banánt. — Nemsokára, miután a majmok a bottal megismerkedtek, maguktól megtanulták sok mindenre felhasználni, például: ládák kinyitására, ásásra, majd fegyverül használták, de sohasem ütöttek, csak dobtak vagy döftek vele. Később már minden más tárgyat is bot helyett használtak. — A szalmaszálat arra használták, hogy hangyákat fogjanak vele. Ugyanis a csimpánz szereti a savanyút, így többek közt a hangyasavat is. Ezért megeszi a hangyákat. A ketrecen kívül húzódott el egy gerenda, melyen hangyák másztak fel és le. A majmok egyike rájött, hogy szalmaszálat nyújtson ki a rácson a gerendához; a hangyák reámásztak, mire a majom lenyalta őket a szalmaszálról. Azután az összes majom megtanulta ezt a játékot. — Mikor Köhler a ketrec tetejére aggatta a banánt, a majmok lassanként mindennemű módszerre rájöttek, hogy a banánt onnan hozzák. Többnyire úgy volt, hogy míg a többiek hiába próbálkoztak, egyszerre csak az egyik majomnak ötlete támadt, melyet azután a többiek is átvettek. Így ugrással, kötélén való himbálódzással érték el a felfüggesztett gyümölcsöt; fa-ágakat törtek le, bot helyett; sodronyt egyenesítettek ki. Majd ládákat, négyet is raktak egymásra s azokon másztak fel. Egyik majom két, majd három bambuszbotot dugott egymásba, hogy elég hosszú botja legyen.

Mindezeknél csodálatosabb teljesítményekről számol be Wolfe (1936), aki állítólag megtanította csimpánzait a pénz használatára, sőt a pénzszerzés céljából való munkára is. Ezeket nem ismertetjük, mert hihetetleneknek látszanak és még nem történt megfelelő utánvizsgálás. Szintén csak mellékesen említjük Osten és Krall lovait, Mökel és mások kutyáit, akik kapálással vagy kopogtatással betüket, szavakat, mondatokat tudtak kifejezni és nehéz számtani feladatokat oldottak meg. Mindezek a szenzációs eredmények tévedésnek bizonyultak, mert önkéntelen idomítás eredményei voltak.

8. Összefoglalás.

Röviden összefoglalva beszámolónk eredményeit, azt mondhatjuk, hogy a természet minden állatnak megadta azokat a képességeket, melyekre a létért való küzdelemben szüksége van. Testi erőben, ügyességben, egyes érzékek finomságában sok állat felülmúlja az embert. Felülmúlják az embert szinte az összes állatok reflexeik és ösztöneik biztosságában és célszerűségében. Egyesek, különösen a hangyák, méhek és természetek felülmúlják az embert együttműködésében, társaival szemben való segítőkészségében.

Értelmi téren az állatok, bár megvan a „magukhoz való eszük“, fogalmakat nem alkotnak, elvontan gondolkodni nem tudnak, eszméket nem ismernek, művelődésre nem képesek. Némely kutató szerint ennek az az oka, hogy valódi nyelvük, beszédjük nincsen. Mert csak úgy keletkeznek fogalmak, ha azoknak nevet adunk. Az állatok némelyike, például a házi kutya is, össze tud kötni egy-egy tárgyat egy-egy szóval, mégsem fogja fel azt, hogy ez a szó ennek a tárgynak a neve.

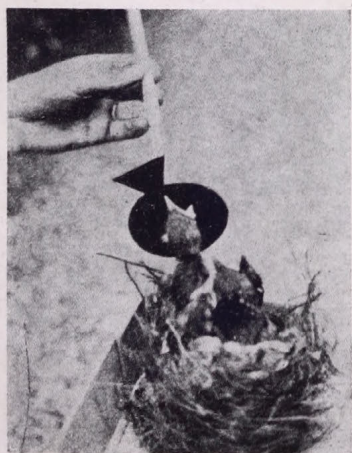
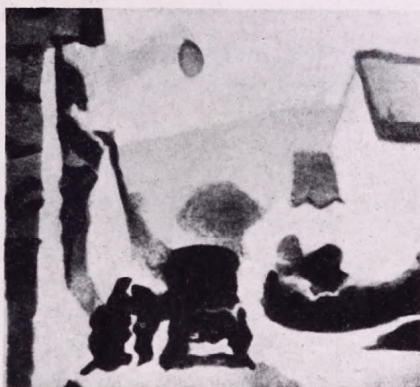
Az állatlélektan az utolsó három évtizedben nagyot haladt. Kívánatos volna, hogy a lélektannak ezt a ágát nálunk is többen és alaposabban műveljék, mert talán egy tudomány sem nyújt olyan bepillantást a teremtés műhelyébe, mint az állatok lelkiéletének tanulmánya. Ezenkívül párhuzamul szolgálhat a gyermeklélektan számára és hozzájárulhat az általános lélektani fogalmak tisztázásához. Mivel azonban böleseleti és társadalomtudományi párhuzamok vonására is alkalmas, nagy a veszélye annak, hogy rajta kívül álló szempontok irányítása alá kerül. Ezért a kutatónak nagyon kell vigyáznia, hogy tárgyilagossá-gát és elfogulatlanságát mindvégig megőrizze.

IRODALOM.

- Alverdes, Fr.*: Tiersoziologie. Leipzig, Hirschfeld 1925.
 „ „ Tierpsychologie. Leipzig, Hirschfeld 1932.
Beer, Bethe, Uexküll: Vorschläge zu einer objektivierenden Nomenklatur in der Physiologie des Nervensystems. Biol. Zbl. 19. 1899.
Bethe, A.: Die Heimkehrfähigkeit der Ameisen und Bienen. Biol. Zbl. 22. 1902.
Brun, R.: Psychologische Forschungen an Ameisen. Abderhalden's Hb. VI. D. 179—232.

- Buytendijk, F. J. J. & W. Fischel*: Methoden zur psychologischen Untersuchung wirbelloser Tiere. Abderhalden's Hb. VI. D. 339—419.
- Craig, W.*: Appetites as constituents of instincts. Biol. Bull. 34. 1918.
- Darwin, Ch.*: Der Ausdruck der Gemütsbewegungen. Hendl's Bibl. d. Ges. Lit. Nr. 963—971. Halle a. S. (I. angol kiadás: 1872.)
- Edinger, L.*: Vorlesungen über den Bau der nervösen Zentralorgane des Menschen und der Tiere. Ed. 6., Leipzig, 1900.
- „ Zur Methodik in der Tierpsychologie. I. Der Hund H. Zs. Psychol. 70, 103—124. 1914.
- Edinger, L. & E. Claparède*: Über Tierpsychologie. Leipzig, Barth 1909.
- Fischel, W.*: Methoden zur psychologischen Untersuchung der Wirbeltiere. Abderhalden's Hb. VI. D. 233—338.
- Frisch, K. v.*: Methoden sinnesphysiologischer und psychologischer Untersuchungen an Bienen. Abderhalden's Hb. VI. D. 121—178.
- Groos, K.*: Die Spiele der Tiere. Ed. 2. Jena, G. Fischer 1907.
- Heinroth, O.*: Beiträge zur Biologie, namentlich Ethologie und Psychologie der Anatiden. Verh. 5. internat. Ornith. Congr. Berlin, 1910.
- Hellpach, W.*: Psychologie der Umwelt. Abderhalden's Hb. VI. C¹. 109—218.
- Hempelmann, Fr.*: Tierpsychologie. Leipzig, Akad. Verl. 1926.
- Hesse, R. & F. Doflein*: Tierbau und Tierleben. Leipzig & Berlin, 1910.
- Heydweiller, E.; Menzel, R. & R.; Oeser, R.*: (Három dolgozat kutyákról). Internat. Zs. Individualpsychol. 7. 1929.
- Jennings, H. S.*: Das Verhalten der niederen Organismen. Leipzig, 1910.
- Köhler, Wo.*: Die Methoden der psychologischen Forschung an Affen. Abderhalden's Hb. VI. D. 69—120.
- „ Intelligenzprüfungen an Menschenaffen. Ed. 2. Berlin, J. Springer 1921.
- Loeb, J.*: Vorlesungen über die Dynamik der Lebenserscheinungen. Leipzig, 1906.
- Lorenz, K.*: Der Kumpan in der Umwelt des Vogels. Journ. Ornithol 83, 137—213, 289—413. 1935.
- Máday, Stefan v.*: Der Begriff des Triebes. Zbl. Psa. 1, 295—303. 1911.
- „ „ Psychologie des Pferdes und der Dressur. Berlin, Parey 1912.
- „ „ Begriffsbildung und Denken beim Menschen und beim Pferde. Arch. ges. Psychol. 32, 472—490. 1914.
- „ „ Gibt es denkende Tiere? Leipzig & Berlin, W. Engelmann 1914.
- „ István: Az ösztönélet némely törvényszerűségeiről. Benedek László-Emlékkönyv, 138—157. Debrecen, 1933.
- McDougall, W. M.*: The group mind. Cambridge, Univ. Press 1920.
- Morgan, C. Lloyd*: Animal behavior. London, 1900.
- „ „ An introduction to comparative psychology. Ed. 2. London, 1903.
- „ „ Instinkt und Gewohnheit. Leipzig & Berlin, 1909.
- „ „ Instinkt und Erfahrung. Berlin, 1913.
- Ranschburg, Paul*: Behaviorismus und Psychologie. Arch. ges. Psychol. 86. 1932.
- Révész, Géza*: Die menschlichen Kommunikationsformen & die sog. Tiersprache. Nederl. Akad. van Wetensch., Proceedings 43 & 44. 1941.
- Romanes, G. J.*: Die geistige Entwicklung im Tierreich. Leipzig, E. Günther 1885.

Abrák „Az állatlélektan mai állása“ c. dolgozatához.

- Schiller Pál, harkai*: A lélektan feladata. M. Tud. Akad. Filoz. Kvtára. Bp., 1940.
 „ „ „ Ertelemvizsgálatok halakon. A Magyar Biol. Kutató Intézet
 Munkái. (Sajtó alatt.)
Schjelderup, H. K.: Psychologie. Berlin, 1928.
Schneider, G. H.: Der tierische Wille. Leipzig, A. Abel 1880.
Schneider, K. C.: Tierpsychologisches Praktikum. Leipzig, Veit. 1912.
Stein, L.: Über Tierpsychologie. Mittl. individualpsych. Verantst. 2., (11). 1933.
 XII.
Szymanski, J. S.: Über den Antrieb. Biol. Zbl. 39. 1919.
 „ „ Allgemeine Methodik zur vergleichenden Psychologie. Abder-
 halden's Hb. VI. D. 1—68. 1932.
Thorndike, E. L.: Animal intelligence. New-York, 1911.
Timbergen, N.: Die Übersprungbewegung. Zs. Tierpsychol. 4., 1—40. 1940.
Tolman, E. Ch.: Purposive behavior in animals and men. New-York & London,
 Century Co. 1932.
Uexküll, J. Baron: Umwelt und Innenwelt der Tiere. Berlin, J. Springer 1909.
 „ „ „ & *G. Kriszat*: Streifzüge durch Umwelten von Tieren und
 Menschen. Berlin, J. Springer 1934.
Watson, J. B.: Psychology from the standpoint of a behaviorist. Philadelphia 1919.
Yerkes, R. M.: The mental life of monkeys and apes. Behavior Monogr. 3. 1916.
Zell, Th.: Ist das Tier unvernünftig? Ed. 24. Stuttgart, Kosmos. (Ed. 1 = 1904.)
Ziegler, H. E.: Der Begriff des Instinkts einst und jetzt. Jena, Fischer 1920.
 Zeitschrift für Tierpsychologie. Herausgegeben von der Deutschen Gesellschaft f.
 Tierpsychologie. Schriftleitung: O. Koehler, Königsberg, Sternwartstrasse 1.
 Verlag: Paul Parey, Berlin SW. 11. Hedemannstrasse 28.

marosi Máday István.

ABRAMAGYARAZAT.

- Felső két kép: ugyanaz a városkép emberi szemmel és a rovarszem rácsozatán át nézve Uexküll szerint.
 Középső baloldali kép: csimpánzanya kölykével, Steinbacher felvétele.
 Középső jobboldali kép: levelkből fészek céljára tölesért építő hangyák egymásból láncot alkotva hidalják át a levelek közti ürt (Hingston rajza).
 Alsó baloldali kép: egyszerűsített anyaképre csőrüket nyitó madárfiókák (Lorenz).
 Alsó jobboldali kép: láda tetején póznával gyümölcsöt leütő csimpánz, Köhler kísérlete.

3. A TERMÉSZETI NÉPEK LÉLEKTANA.

I. *A tárgy és felosztása.*

Azt a népcsoportot, amelyről jelen tanulmányban szó lesz, hol primitív, hol természeti népeknek nevezik. A primitív elnevezés kedvelői hangsúlyozzák, hogy ez a jelző nem jelent lebecsülést, hanem a kultúrember magatartásától való megkülönböztetést. Ez a magyarázat kissé erőszakoltnak látszik, mert vannak szavak, amelyek kimondottan értékelésre szolgálnak és a primitív ezek közé tartozik.

Mások természeti népeket emlegetnek. Ha a természet ellentétének a technikát vesszük, akkor a természeti jelző olyan életformát jelöl, amelyben kevesebb a gépesített vonás mint a mi életünkben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezeknek a népeknek a viselkedése megmaradt az eredeti állapotban, hiszen még a legelmaradottabbnak látszó népek is hosszú fejlődésen estek át és nagyon is különböznek az ősembertől. Danzel a homo fabert a homo divinánssal állítja szembe, tehát ezeknek a népeknek legjellemzőbb vonását a mágikus törekvésben látja. Jóllehet a homo divináns elnevezés helyesebbnek látszik a primitív és természeti jelzőnél, mégsem azt használom, mert még nem ment át a köztudatba és így zavaró lehet.

Az is vitatható, hogy szabad-e ezeket a népeket közös nevezőre hozni és általában tárgyalni a viselkedésformájukat, hiszen olyan sokféle természeti nép van. Danzel és még többen mások azt állítják, hogy a lényeges vonásokban feltűnő megegyezés van náluk. Wundt érzi ennek az általánosításnak a hátrányait és négy különböző fokról beszél az emberiség fejlődésében. Az elsőt

primitívnek nevezi és a horda-állapotot tartja reá jellemzőnek. A második fok szerinte a totemisztikus kor, amelyben kialakul a törzsi szervezet, s a közösséget szokások irányítják. A harmadik a hősök és istenek kora, amikor a törzsből létrejön az állam, s az emberi közösség nemzetté fejlődik. A negyedik fejlődési fok a történelmi kor, az emberiségre való felemelkedés ideje.

A wundti fejlődési fokok közül az első és második nem választható el élesen, hiszen inkább csak a külső életforma és nem a lelki beállítottság különbözik, melyet danzeli kifejezéssel varázsló, mágikus jellegűnek nevezhetünk. A harmadik és negyedik fok viszont világosan túlhaladja azt a lelki habitust, amiről szó lesz, mert azoknak életformája kialakultabb, racionálisabb. Tehát még Wundt alapján is lehet a természeti népek lelki alkatát egységesnek venni és általánosságban jellemezni.

A természeti népek lélektana már bizonyos multtal bír és mint ilyen három részre osztható. a) A legelső feljegyzéseket, megfigyeléseket utazóktól kapjuk. Ezek a megfigyelések legtöbbször rendszertelenek és leíró jellegűek. Amennyiben magyaráznak, magyarázatuk heteronóm, valamely nép lelki sajátosságait nem lelki mivoltából, hanem külső tényezőkből, így például a fajtól, klímából vezetik le, pedig az ember nem egyszerű függvénye a környezetnek, hanem összehangolódik azzal állandó kölcsönhatásban. A néplélektan tudományos megalapozói, Lazarus és Steinthal, akik ugyan nemcsak a természeti népekkel foglalkoznak, de módszerük igen ösztönzően hat azok lélektanára. Ők ugyanis azt hangsúlyozzák, hogy a népet az egyénekből megérteni nem lehet, mert a nép több és más, mint az egyének pusztá összessége. b) A tudományos értelemben vett néplélektan igazi megalapítója Wundt, aki a herbarti elem-lélektanával szemben a teremtő szintézis elvét vallja és ezzel előkészíti a modern lélektani szemléletet. Szerinte nemcsak az egyénből nem lehet megérteni a népet, hanem egyes életjelenségekből sem a lelki élet egészét. Felhasználva a főleg angol kutatóktól kifejlesztett kulturális antropológia adatait, ő írja az első rendszeres néplélektant. c) A Wundt utáni kutatók a néplélektanba is beviszik a kísérleti módszert, a helyszíni tapasztalást. Mindjobban az emberi magatartás egészéből kiinduló motívumkutatás lép előtérbe. Nem elégednek meg a különböző helyze-

tekben tanúsított viselkedési módok leírásával, hanem keresik azok okát és célját. Több alapvető, modern munka jelent meg a természeti népek lélektanáról. (L. a tanulmány végén levő irodalmat.)

A természeti népek lélektanának még sok kérdése vár megoldásra. A fejlődést eddig keresztmetszetben mutató kutatások kiegészítésre szorulnak, még nagyon sok természeti népről nincsenek alapos, rendszeres lélektani munkák. A természeti népek fejlődését hosszmeteszben is vizsgálni kellene. Csupán egyes megjegyzésekben értesültünk eddig arról, hogy a természeti ember lelki alkata hogyan változik az életkorral. Szokás a primitív felnőttest a kultúrgyermekkel összehasonlítani, pedig sokkal természetesebb lenne az egyenlő életkorúak összehasonlítása. Általánosan párhuzamot vonnak a beteglelkű kultúrember és a primitív ember között, de nincs kidolgozva az egészséges és beteglelkű természeti ember összehasonlítása. A genetikus szemponton belül nemesak a hasonlóságok, hanem a különbségek is teljesebb kidolgozásra várnak. Nem tudjuk például, hogy a primitív férfi és nő lelkileg miben különböznek egymástól. Alig vannak monográfiáink a természeti emberekről. Igaz, hogy elsősorban a természeti nép mint közösség lélektanáról van szó, de az egyesben megtalálható az általános és az általánosban az egyes. Végül a jól kidolgozott primitív néplélektant bele kellene illeszteni egy egyetemes fejlődéslélektanba, amely Werner Heinz elgondolása szerint a lélektan minden összehasonlító ágát rendszerbe foglalná.

Ami már most a természeti népek lélektanának módszerét illeti, az általános lélektani módszerek használatosak, úgymint a megfigyelés és kísérlet, sajátos módszer nincs. A megfigyelés itt termékenyebbnek mutatkozik a kísérletnél. A megfigyelés anyagául szolgálnak az ú. n. objektív alkotások; ilyenek a nyelv, rajz, zene stb. Természetesen ezeket magyarázni csak az élő emberi viselkedéssel való egybevetés által lehet. Ezért az életmódot helyszínen tanulmányozó kutatók adják a legértékesebb anyagot. Egyes expedíciókban híres pszichológusok vettek részt, de az etnológusok munkája egyelőre kiadósabb.

Tárgyalási menetünk követhetné a természeti népek viselkedését egyes lelki funkciók, vagy kultúrfokok szerint. Mivel

azonban a fejlődésfokok feltevésében kevés támaszpontot lelünk, az egyes lelki működések elemzése pedig szétdarabolással jár, természetesebbnek tűnik fel az életmozzanatok szerinti csoportosítás; ezért először bemutatjuk mindennapi életüket, másodszor pedig ünnepléses, rendkívüli élethelyzetekben való magatartásukat.

II. Mindennapi életük.

A természeti ember mindennapi élete a természettel való általános kapcsolatából, foglalkozásszerű tevékenységéből, táplálkozási, öltözködési módjából, települési szokásaiból, törzsi szervezetéből és nyelvéből ismerhető meg legtípikusabban, azért a következőkben ezekről lesz szó.

1. *A természettel való kapcsolatuk.* A természettel sokkal erősebb, osztatlanabb egységben élnek, mint mi, ennyiben jogosult a természeti ember elnevezés. Nem érzik, hogy ők mások, mint a vidék, ahol élnek, a vidék hozzájuk tartozik és ők a vidékhez. Nem szívesen hagyják ott a földjüket és amennyiben mégis idegen földre kerülnek, fontosnak tartják az azzal való kapcsolat megteremtését. Afrika némely törzsénél az idegenből hozott asszonynak a levesébe jó ideig mindennap egy kis földet tesznek, hogy hozzászokják ahhoz. Amint a példa mutatja, a földdel való kapcsolatot nem szelleminek, hanem materiálisnak vélik és materiális úton akarják létrehozni. Ez a lélektanban realizmusnak nevezett jelenség gondolkozásuk egy olyan tulajdonságát mutatja, amellyel a gyermeklélektanban is találkozunk.

A természeti jelenségek ismétlődésében nem keresik a törvényt, hanem a világszemélyes megnyilvánulását. Ezért varázslattal igyekeznek befolyásolni azt, de megváltoztatására nem törekednek. Természetesnek tartják, hogy eddig is így volt és ezután is így lesz. A természet csak annyiban érdekli őket, amennyiben életükre jó vagy rossz irányban hat, illetőleg ilyen szándékot látnak benne. Bizonyosak afelől, hogy a természetben is minden az emberi élet mintájára megy végbe. Ez az antropocentrikus szemlélet a külvilág tárgyait is lélekkel, szellemmel ruházza fel. Az új-guineai pápua szerint a hold asszony, a félhold a csónakja, az est-hajnali csillag a kutyája. Az ani-

mizmus is olyan vonás, melynek analógiáit a gyermeklélektanból ismerjük.

A természeti jelenségekben a szellemek nemcsak büntetéseket, vagy jótetszésüket nyilvánítják, hanem útmutatást adnak a jövőre is. Ha az előjel rossz, mindent elkövetnek annak megkerülésére; így zajt csapnak, hogy bizonyos vészjósló madarak kiáltását ne lehessen hallani.

Mivel a természet jelenségeit jó és rossz szellemek idézik elő, befolyásukat növelni, vagy csökkenteni lehet bizonyos mágikus eljárásokkal. Peruban például napfogyatkozás idején izzó nyilakat hajigálnak az ég felé, hogy kisüssön a nap. Az animizmus tehát a mágia gyakorlatára vezet.

A természeti erőket nem mindenki, hanem csak egyes kiváltságos emberek tartják hatalmukban. Ezeket annyira tisztelik és félik, hogy őket választják meg papoknak, törzsfőnököknek. Brit-Kolumbiában az indiánok azt gondolják, hogy az ikrek képesek befolyásolni az időjárást, mert az eső és szél az ő lélegzetük. Az észak- ausztráliai mara-törzs szerint az esőt úgy lehet kihívni, hogy az „esőcsináló“ bemegy a tóba és elénekel ott egy varázsdalt. Majd vizet vesz a kezébe, szájába és szétköpködi azt a világ négy tája felé. Végül magát is leönti vízzel és a vizet szétfröcsköli. A természeti jelenségeket mesterségesen létesítetteknek (artificiálizmus) gondolják, akárcsak a mi kultúrkörünk gyermekei.¹

2. *Foglalkozásaik.* Foglalkozásszerű tevékenységeik az önfenntartás szolgálatában állnak és a természettel szoros kapcsolatban maradnak. Abból élnek, amit a természet ad nekik, gyűjtenek, vadásznak, halásznak. A foglalkozások üzésének kialakult módja van, amennyiben törzsi szervezetben élnek. Ezekről a szokásos eljárásoktól eltérni nem lehet már azért sem, mert minden munkát közösen végeznek. Amint a természetben végzett foglalatosságuk, úgy a természettel kapcsolatos ünnepeik is közösek. A vegetációs ünnepeknek náluk nemcsak szórakozás és pihenés a célja, hanem a természet termékenységének fokozását is szolgálják; a termés nagysága és jósága ugyanis egyenes arányban van a természeti ünnepek sikerével.

¹ Piaget kutatásai a gyermeki gondolkodásról ezeket az analógiákat részletesen kidolgozták.

A természet életét nemcsak ünnepekkel, hanem mindennapos varázslásokkal is lehet befolyásolni. A Brit-Kolumbiában élő indiának szerint a halak száma növekedik, ha úszó halak képmását a tengerbe dobják.

A törzsi közösség nemcsak a foglalkozás módját szabja meg, hanem egyes foglalkozásokat nemek szerint el is különít. A vadászat és halászat leggyakrabban a férfi privilégiuma, viszont a föld művelése és a termés betakarítása sok helyen az asszonyra hárul. Dél-Amerikában az indiánok szerint az asszony tudja a földet termővé tenni, mivel ő szüli a gyermeket is. A malájoknál a rizst szintén a nő takarítja be, még pedig derékig mezítelenül, hogy a rizsnek ne legyen sok héja. Graebner szerint a családi leszármazás matrilineáris ott, ahol a földművelés a nő kezében van. A pásztornépeknél viszont általában véve patrilineáris leszármazás van, a pásztorkodás pedig jelenlegi ismereteink szerint mindig és mindenütt elsősorban férfifoglalkozás volt. Graebner azt is megjegyzi, hogy a földművelő népeknél a patrilineáris leszármazás akkor következik be, amikor a földet már eszközökkel művelik és erre a nő nem lévén képes, a férfiak átveszik tőle a munkát.

A természeti népek a föld termékenységét a nemi étellel kapcsolatba hozzák azáltal, hogy orgiákkal akarják a természet adóképeségét növelni és bizonyos foglalkozásokat nemhez kötnek. A kettő kapcsolatba hozása látszik egy másik tényből is, ahol az eddigiekkel ellentétben a viszonyt fordítottan gondolják és az embertől szexuális önmegettartóztatást kívánnak a föld termése idején. Nikaraguában a kukorica vetése és aratása között például tilos nemi élet folytatni.²

A föld életének periódikus volta vezeti el a természeti embert bizonyos időszemlélethez. De nemcsak a természet, hanem az ember életében is észrevesznek bizonyos periodicitást és azt igen gyakran a természet változásával hozzák kapcsolatba, így pl. a holdváltozást és a menstruációt. Amennyiben már naptárunk is van, azt egészen antropocentrikusan állítják össze, Mexikóban például a naptár a jó és rossz események sorozata.

² Ez a szokás érdekes módon nálunk is jelentkezik némely vidéken, ahol aratás idejére a férfiak külön költöznek.

3. *Táplálkozásuk.* Mivel nincs a természeti népeknek időre beállított életrendjük, úgy az étkezésük ideje is bizonytalan. Akkor esznek, ha van ennivalójuk. Kezdetben csak gyűjtik az ennivalót, magasabb fejlődési fokon — amikor tudnak előállítani tüzet — már készítik. Az ételt először a tűzben, meleg habban közvetlenül készítik el és csak később használnak edényeket az ételek tartására és készítésére.

A táplálkozás szerintük nemcsak az öfenntartásra szolgál, hanem lelki változást is jelent, az állatok és növények tulajdonságai átvándorolnak beléjük evés alkalmából. Közép-Ausztráliában például azt hiszik, hogy a kenguru meleg vértől az ember erős lesz. Az evés tehát szerintük mágikus folyamat, titokzatos erők költöznek általa az emberbe.

Az evés és a nemi élet között is kapcsolatot tételeznek fel. Több primitív nyelvben enni annyi jelent, mint koitalni. A trobriándok nem ismervén a koitus és a fogamzás közti kapcsolatot azt gondolják, hogy akkor lesz egy férfinak és nőnek gyermeke, ha együtt étkeznek.

A törzsi szabályok az evés terén is igen szigorúak. Pontosán meg van határozva, hogy kinek mit és hogyan szabad elfogyasztania. Közép-Ausztráliában azt tartják, hogy a terhes asszony nehezen szül, ha tüskés hangyászból eszik. Ha kígyót enne, a magzat kígyóvá változnék méhében és megharapná őt. Az előkelők, a főnök még több evési tilalommal korlátozott, mint a törzs tagjai.

A totemisztikus közösségben a totem-állat élvezése tilos. Csak bizonyos ünnepeken, meghatározott szertartás keretében részesülhetnek a totem-állatból, hogy rajta keresztül őseikkel és egymással a kapcsolatot megerősítsék és részesedjenek a totem-állat tulajdonságaiban. Wundt szerint a kannibálizmus csak a totemisztikus közösségekben jelentkezik, mert itt alakul ki az a felfogás, hogy a megevett személy tulajdonságai átmennek az élvezőbe. A kannibálizmusnak két fajtát ismerjük, az endo- és exokannibálizmust. Van, ahol a betegeket, öregeket vagy halottakat eszik meg, másutt, az ausztráliai piccsentáráknál minden második gyermeket, hogy ezáltal az életben maradottak kétszeres erőre tegyenek szert. Exokannibálizmus esetében csak más törzsek tagjait falják fel, különösen háború idején. Vannak

helyek, ahol a kannibáлизmus szórványos jelenség és csak nagy hűség alkalmából kényszerülnek reá.

Egyes kutatók szerint az érintési tilalom is a kannibáлизmus mustal motíválható. Akit tilos érinteni, azt nem lehet felfalni. A főnök személye igen sok helyen érintési tilalomnak alávetett, ezzel védi endokannibáлизmus esetén különleges helyzetét a törzssel szemben. A tabu szokások azonban általában a kiváltságos személyektől kiinduló numinózus rettegésre vezethetők vissza: a betegben, látnokban, a terhesben és a hatalmasban félelmes démonok jelentkeznek, akiktől jobb távolmaradni és akik bénítanak.

4. *Öltözködésük, településük.* A gyermekek egészen a serdülésig legtöbb helyen mezítelenül járnak. A ruházkodás tehát a nemi étellel kapcsolatos és annak mintegy a takarására szolgál. A nemi életet élők, vagy legalább is az arra érettek elfedik magukat, elsősorban a genitális részeket, hogy ezáltal csökkenték másokra nézve a szexuális kísértést. Afrikában a nuer-nők asszonykorukban kapnak pálmalevélkötényt. Más afrikai törzseknél csak az első terhesség idejétől fedik be a vaginális részt. Ugyancsak Afrikában több helyen a fiúk a beavatási szertartás után hordanak övet.

A természeti népeknél a ruhaféle nemcsak a nemi szervek eltakarására szolgál, hanem az ünnepélyesség kifejezésére is. A Salamon szigetek egyikén, Owa Rikin ünnepek és tánc alkalmával mindenki levelekkel ékesíti magát tekintet nélkül életkorára. A főnök, a sámán, az orvosember más ruhát hord mint a többiek, a ruhából tehát a rangra is lehet következtetni.³

Áttérve a lakásukra, a legkezdetlegesebb lakhely a barlang, ha az nincs, ágakból tákolnak össze maguknak egy szélvédett sarkot, ahol az időjárás viszontagságával szemben keresnek menedéket. Először kúpalakú házakat építenek, majd később cölöpökre emelik azt.

A házépítésben az egész törzs résztvesz, s annak építése és avatása is a törzsi szokások szerint történik. A közösség ebben is erősebb az egyénnél, de az egyén nem is kíván a közösséggel

³ Erdekiesen írja le Köhler, hogy a csimpánzok jókedvű ugrándozásaikban szívesen díszítik magukat rongyokkal, láncokkal.

szembehelyezkedni. A ház helyét a törzs területén belül, a közeli rokonok szomszédságában választja ki a családfő. A telekválasztás tehát egyéni jog, meghatározott kereten belül. Owa Rikin a főnök háza egészen más, mint a többieké. A sámán maga épít magának házat, ahol nem lakik, hanem a varázsláshoz szükséges eszközöket tartja s itt esik transzba. A csónakoknak is külön házat építenek, s mivel az élelmiszer nagy szerepet játszik, annak megőrzésére a családok külön kis házat építenek. Itt még a súlyos betegeknek is külön házuk van. A nők részt vesznek ugyan a házépítésben, de abba csak az avatáskor léphetnek be, még pedig meghatározott sorrendben. Először a férfi testvére, majd a felesége és végül a többi nőrokon megy be.

Nemcsak a házépítésnek és felszentelésnek, hanem a törzs letelepülésének is meghatározott módja van a természeti népeknél. Ebben is a közösség dönt, az egyén nem kezdeményezhet semmit a törzs beleegyezése nélkül. A melanéziai Trobriánd szigeteken a település két, szinte teljesen zárt körben történik. Középen van a főnök lakóháza és élelmiszerháza. Az utóbbi, a jam-ház sokkal díszesebb az elsőnél. A főnök két háza között volt régebben a temető, amit most az európaiak parancsára a telepen kívül helyeztek el, de a temetési szertartást még mindig itt tartják. A volt temető mellett van az ú. n. tánctér, minden közérdekű dolog itt folyik le. A belső körben laknak a törzsfőnök feleségei, gyermekei és ezeknek anyai rokonai, mivel a leszármazás itt matrilineáris. A külső körben laknak a törzs kevésbé előkelő, vagyis a főnökkel rokoni kapcsolatban nem lévő tagjai. A két kör között utca van, mindennapi életük itt zajlik le.

5. *Törzsi szervezettség.* Többször említettem már, hogy a természeti népek élete a törzs szigorú szervezetén belül folyik le, szükséges tehát, hogy most a törzset önmagában vegyük vizsgálat alá. A törzsi közösség az eredeti őshordaállapotból jött létre és Ázsia kivételével szinte mindenütt totemisztikus. A totemizmus társadalmi rendszer, vallási elemekkel keverten. Wundt szerint háromféle totem van, mégpedig állat, növény és élettelen tárgy, mint az ausztráliaiak csurungája. Legrégibbnek és leggyakoribbnak az állat-totemet tartják. A totem a fétistől eltérően nem az egyén, ha-

nem inkább a faj, szóval valamely specieshez tartozó összes példány démona. A törzsi totem mellett ismerünk azonban nemi és egyéni totemet is, az utóbbi az alteregonak felel meg.

Mi a törzsi állattotemizmus? Az egy totemállathoz tartozó törzs tagjai ősüknek a totemállatot tartják. A törzs tagjai a totemállatról nevezik magukat, az állat képét címerként használják, testükre festik és tetoválják, nagy ünnepeken az állat bőrében jelennek meg. A totemtörzs klánjai, vagy bizonyos szubklánjai közt exogámia, külházasodás áll fenn. A totemállat védi a törzset, jóslásokat közöl velük, ha ragadozó, még akkor is megkíméli a törzs tagjait. Akit mégis megtámad, azt kidobják törzs kötelékéből, nehogy a totemállat haragja miatt az egész törzs szenvedjen. A totemállatot megölni, megenni csak kivételes alkalmakkor szabad, a külön e célra rendezett ünnepen. Ha a totemfajhoz tartozó valamely állatpéldány elpusztul, nagy embernek kijáró tisztességgel temetik el.

Mi az eredete a totemisztikus közösségnek? Durkheim szerint a közösség a tisztelt állatfajban tulajdonképpen önmagát tiszteli, imádja, a totemkultusz lenne eszerint az első szociális jellegű vallás. Durkheim egyoldalúan szociológiai magyarázata nem felel arra a kérdésre, hogy a közösség miért tekinti a totemállatot saját inkarnációjának és miért tiszteli azt? Lang elmélete, amely a névadással magyaráz, a lényegtelen szerepét túlhangsúlyozza és nem érteti meg azt, hogy a névkeresési törekvés miért éppen valamely állatfajjal való azonosítást használ fel. Különben is sem az első, sem a második magyarázat nem méltatja figyelemre a külházasodást, amely pedig az újabb felfogás szerint a totemizmus szerves része (Frazer). Danzel szerint az állat tárgyi mivolta valamely lelki állapot kifejezésére szolgálhat. Már Swedenborgnak is feltűnt, hogy az állati külső mennyire alkalmas bizonyos ösztöntörekvések kifejezésére. A mindennapi életben is szokásos bizonyos embertípusokat valamely állatfajjal hasonlítani össze. Freud mutatott rá hangsúlyozottan, hogy a totemállat emberi ösztönök kifejezésére szolgál. Ő a nemi ösztönrel magyarázza a totemizmust és annak leglényegesebb jegyéül éppen a külházasodást veszi fel. Elméletével részletesen foglalkozunk a házassággal kapcsolatban.

Róheim a fa- és kötötemeket, az ausztráliai csurungákat is valóságos nemi jellegűeknek tartja.

Amint kitűnik, a természeti népek életét iratlan, de annál erősebb szabályok irányítják. Életük a törzs szigorúan lezárt, merev formáján belül folyik le, egyéni életformáról szó sem lásos nemi jellegűeknek tartja.

Jóllehet a totemizmus egyike a legerősebb társas alakulatoknak, mégis a közösség felbomlását készíti elő azáltal, hogy kitermeli magából a főt, a vezetőt, aki a következő fejlődési fokon mint hős vagy isten döntő szerephez jut. Míg itt a főnök, vagy később a király személyében a társadalom és vallás egyesül, addig a hősök és istenek korában a kettő szétválak.

A főnök személyét igen sok tilalom veszi körül. Más ruhában jár, más eledelt eszik, más házban lakik, általában más életrendet folytat, mint a törzs tagjai. Ezekben a korlátozásokban egyes kutatók a közösség bosszúját látják vele szemben azért, mert föléje került. Viszont a törzs tagjait is számtalan tilalom különíti el a főtől, ezek által a főnök védi hatalmi helyzetét a törzsszel szemben. A főnököt érinteni halál, viszont az ő érintése gyógyulást hozhat. Az érintési tilalom néha csak a fejre vonatkozik a pars pro toto alapján. Tilos a főnök ruháját, ételét érinteni és házába belépni. A dél-indiai todáknál csak csütörtökön lehet vele tárgyalni, de akkor is csak bizonyos távolságból. A melanéziai trobriándok szerint a főnök fejének mindig magasabban kell lenni a többiekénél, ezért leginkább emelvényen fogadja alattvalóit. Aki közeledik feléje, így köszön: „Állj fel!“, erre a főnök feláll és meghajtott derékkal mennek feléje.

A szigorú törzsi közösségből kifolyóan a magántulajdont nem ismerik olyan mértékben, mint mi. Beosztásról, előrelátásról szó sincs, hiszen a közösség gondoskodik róluk. A dolgok értékét nem ismerik, amijük van, szívesen megosztják másokkal. Feltűnő, hogy a magántulajdonnak nincs olyan értéke, mint nálunk, és mégis kutatják a tolvajt. Levy-Bruhl szerint azért, mert az értéktárgy náluk úgy tartozik a tulajdonoshoz, mint a fej, vagy kéz, aki elvesz valamit, az a tulajdonos életét tartja a kezében és meg is ölheti. A tolvaj kutatásának módja is mágikus szertartás keretében folyik le. Az új-guineai kai-törzs

például botot szúr a földbe és a tetejére edényt tesz, amely mindaddig inog, amíg a falu lakosainak elmondása közben a tolvaj nevéhez nem érnek. Az illetőnek, akire a tolvajlás vádja esik, örökre, vagy legalább is hosszú időre el kell hagyni a falut.

6. *Nyelvük.* A természeti népek nyelve sokat megmutat lelki beállítottságukból. Beszédükben a pantomimika és levegőbe rajzolás nagy szerepet játszik. A szavak önkényes jellegéről nem tudnak, dinamikus tárgyként fogják fel azokat. A név és dolog közti kapcsolat szerintük széttörhetetlen. A szó úgy hat, mint maga a jelzett dolog, vagy személy. Valaminek vagy valakinek a nevét tudni annyit jelent, mint azt hatalmában tartani. Éppen ezért a nevüket nem igen mondják meg idegennek. Közép-Ausztráliában mindenkinek van titkos neve is, amit csak törzsbeliek tudhatnak. A celebesi tolampusok nem írják le nevüket, mert ezzel a lelküket adnák oda. Az eszkimo öreg korában új nevet vesz fel remélve, hogy ezáltal megfiatalodik. Ha a bangalo néger nevét kimondják, miközben vadászaton jár, nem lesz szerencséje. Többek között a kaffereknél is külön asszonynyelv van, az asszony férfirokonai nevét nem ejtheti ki, sőt olyan hangsúlyos szótagot sem, ami nevükben előfordul. Viktóriában és sok más helyen a halott nevének kimondása a halott szellemének megidézését vonja maga után. Igen gyakran a főnök és más különleges társadalmi helyzetű emberek neve is tabu. Név helyett felséget, nagyot stb. mondanak.

Mivel a szó a tárgytól nem vált el, szavaik konkrétak, igen gyakran a teljes szituációt jelzik. A braziliai bakairi törzsnél pl. a kchopö a felhőt, esőt és vihart egyaránt kifejezi. A dologban a vele végzett cselekvés bennfoglaltatik, így a golyóban a lövés fogalma is.

Beszédük konkrét mivoltánál fogva sok metaforát tartalmaz. Werner Heinz szerint a hasonlat eredete a tabu. A metaforában tehát elfojtott dolgokra való célzás van, gondolatukat nem mondják ki, de burkolt formában mégis közlik.

Beszédük konkrét természetéből következik, hogy az elvont fogalmakat nem ismerik. Tűzföldön például még a jó és rossz fogalma sem található meg, holott helyeslő, vagy elítélő véleményük minden cselekvéssel kapcsolatban van. A mande-néger az „előtt” határozószót a szemmel, a „benne” határozószót pedig

a hassal fejezi ki. Minden madárnak, hálnak van neve, de e gyűjtőfogalmakat nem ismerik.⁴

A hang színezése tartalmi különbségek megjelölésére is szolgál. Szudánban a fokozást mély, közepes és magas hanggal fejezik ki, a passzívumot és aktívumot szintén a mély és magas hang alapján különböztetik meg.

Az olvasást, általában a könyvet varázsló eszköznek tartják. A becsuána néger kételkedik, hogy a könyvön keresztül valaki szólna hozzá, mert nem hall semmit. Levelet viszont nem szívesen kézbesítenek attól való félelmükben, hogy az közben megszólal.

Láttuk a természeti népeket mindennapi életükben, természettel való viszonyukban, foglalkozásuk közben. Megismerkedtünk táplálkozásukkal, öltözködésükkel, lakásukkal, beszédükkel, egész törzsi életükkel. Megfigyelhető volt, hogy ebben a sokféle élethelyzetben egyformán a mágiára beállított magatartást tanúsítanak. Ebben a viselkedési módban mindnyájan hasonlítanak. Igen konzervatívok, egyéni magatartást nem igen találunk, törzsi előírásaikhoz a legszigorúbban ragaszkodnak. Szemléletük reális és konkrét, ezért gondolkodásukban sok a jelképes vonás. Érzelmi életüket az animizmus teszi egységessé. Ezekben a vonásokban a művelt ember alacsonyabb fejlettségű egyéneire emlékeztetnek, a gyermekekre és a működéseiben megzavart idegbetegek némely megnyilvánulására.

III. Különleges, ünnepi élethelyzeteik.

A természeti népek mindennapi életének ismertetése után rátérek különleges élethelyzetekben való viselkedésükre. Szó lesz először az ünnepekről és azzal kapcsolatosan a művészetekről, majd egyes nevezetesebb alkalmakról, így a beavatásról, házasságról, gyermekszületésről, háborúról és halálról. Az utóbbival kapcsolatban kitérek a betegséggel szemben tanúsított magatartásukra s a halál utáni élet elképzelésére.

1. *Ünnepségek, művészetek.* Amit mi szóban mondunk el,

⁴ Ilyen jellegű pl. a magyar állattenyésztésben használatos kondás, ménes, gulyás stb. szóalkotás.

azt ők ünnepi szertartásban, játékokban fejezik ki. Ezért az ünnep nagyobb szerepet tölt be a természeti népeknél, mint nálunk. A totemkorban jelentkezik először a kifejező művészet, még pedig legelőször a tánc. A táncban a nők kezdetben csak nézőként szerepelnek. Amikor a vegetációs ünnepek orgiasztikus jelleget öltenek, tevékenyen vesznek abban részt. A táncot eleinte csak énekkel kísérik, zenével nem. Énekeik tárgya a természet, különösen a termékenység, az ünnep és később a munka. A zenét ünnepi alkalmakra tartják fenn, szellemek megidézésére, harci előkészületekre, családi eseményekre. Az egyöntetű ütembeosztás, végnélküliség jellemzi.

Az ünnepen igen nagy jelentősége van a szerepes játéknak. A szerephez festik magukat, vagy maszkot használnak, a totemisztikus közösségben igen gyakran állatmaszkot. A néplélektani munkák szeretik hangsúlyozni, hogy a természeti ember mennyire azonosítja magát szerepével. Viszont Huizinga szerint a természeti népek nagyon is tudatában vannak a játék hangulati jellegének, de azért komolyan csinálják azt.

A totemisztikus kor jellegzetes irodalmi alkotása Wundt szerint a mese és mitosz. Ezeknek is főként állat a tárgya és csak ritkán az ember. Gyakran van szó emberek és állatok házasságáról is. Ez a freudi felfogást erősítené, amely szerint az állatok emberi vágyak, ösztönök szimbólikus kifejezései. A mesékben és mitoszokban szükségszerűség nincs, okiság helyett egymásutániség szerepel, a történetnek nincs célja és vége. Íme egy ausztráliai mese: „Néhány asszony kiment a mezőre gyermekeivel együtt, hogy fűmagvakat gyűjtsenek. Találnak egy szarkát, megkérik, hogy vigyázzon a gyermekeikre, amíg ők a magvakat gyűjtik. Mikor visszajönnek, a gyermekeket nem találják sehol, mert a szarka egy üreges fában elrejtette őket. Az asszonyok hallják ugyan a gyermekek kiabálását, de mégsem találják meg őket és nélkülük menne haza. A szarka eltűnt“.

Játékaikat, mitoszaikat és meséiket a „minden vagy semmi“ reakció jellemzi. Ha abbahagyni kényszerülnek, nem tudják folytatni, előlről kezdik az egészet. Kihagyni egy részt, vagy ismételni azt, számukra lehetetlen. Viszont egyszeri halásra, látásra hosszú, bonyolult meséket, történeteket tartanak

meg. Emlékezetük élénken szemléletes, amit tájleírásaik bizonyítanak.

Világképükben híven tükröződik szinesztétikus érzékelésük, vagyis a különböző érzékelési mezők összeolvadnak náluk. Mexikóban például a világtájakat színnel jelölik, a piros szín kelet, a fekete nyugat, a fehér észak és a sárga dél. A kínaiak nem tartoznak ugyan a természeti népekhez, de hasonló szimbolizmus igen jellegzetesen megvan náluk.⁵

A rajzolásban Wundt az ismétlődést emelte ki; elsősorban vonalak, a háromszög és a kör gyakran visszatérő mozzanatok. Ezek az egyszerű vonalak díszítésre és varázslásra szolgálnak, a rajz ugyanis megóv a csapásoktól, betegségtől. Festészetük nélkülözi a perspektívát, helyesebben a perspektíva szubjektív jellegű. Az ellenséget törpének, magukat óriásnak rajzolják, hogy fölényüket kifejezzék. Thurnwald szerint az érdeklődést a rajzban nem a minőséggel fejezik ki, mint mi tennénk, hanem a mennyiséggel.

Plasztikájuk mereven, nyugalmi helyzetben örökít meg személyeket. Thurnwald, a Salamon szigeteken szerzett tapasztalatai alapján ennek magyarázatát abban találja, hogy elsősorban a halottakat mintázzák meg.

Ugyancsak a totemkorban jön létre a kerámia. Az edények igen gyakran emberi fejet ábrázolnak. A szobrászat és építőművészet ebben a korban még ismeretlen. Művészetük általában az alany kielégülésére szolgál, objektivációra nem törekszik.

Az ünnepekkel és művészetekkel kapcsolatban meg kell emlékeznünk egy érdekes szokásról, a potlatchról, ami különösen Brit-Kolumbiában és Melanéziában ismeretes. Ez abból áll, hogy bizonyos ünnepeken a törzsek vagy annak részei egymásnak ajándékokat küldenek. Az ajándékozást bizonyos időn belül

⁵ Ismeretes következő világbeosztásuk:

fehér	piros	fekete	sárga	zöld
tigris	madár	harcos	földesúr	sárkány
szárazság	meleg	hideg	nedvesség	szél
csípős	keserű	sós	édes	savanyú

a megajándékozott fél köteles viszonzni, még pedig az eredetit felülmuló mértékben. A szokás célja nem a nyereség utáni vágy, hanem társadalmi hírnév, dicsőségkeresés, a vetélkedésben való győzelem, a hatalom jelképezése.

2. *Beavatás.* A serdülőnek a felnőttek társadalmába való bejutását legtöbb természeti népnél bizonyos szertartáshoz kötik. Reik szerint a beavatási szertartások ünnepélyesebbek a házassági ritusoknál. A serdülő a beavatás által nyer jogot a nemi életre, a vallási közösségbe ekkor lép be, általában véve ettől kezdve vannak jogai és kötelességei a törzsön belül.

A beavatás ünnepélyesen inkább csak a fiúknál történik, de a leányoknál is megkívánnak bizonyos életrendi változást ebben az időben. A leányt elkülönítik, bizonyos ételektől tartózkodnia kell és vigyáznak arra, hogy a nap ne süssön reá. Ezekkel a tényekkel a fejlődését szinte lassítani akarják és meggátolják azt, hogy szexuális életet éljen. A Nyassza-tó északi partján az awa-nkonkok bezárják az első menstruáció után a leányt hasonló korú társaival egy elsötétített házba, amelynek földjét száraz banánlevelekkel teleszórták, hogy lábuk ne érje a földet. A kunyhóban tüzet gyújtani nem szabad. A házat awasungának hívják, ami annyit jelent, hogy „a leányok, akiknek nincs szívük“. Jellemző, hogy éppen akkor szeretnék őket érzéketleneknek feltüntetni, amikor a szerelem ideje eljött. Némely helyen a serdülő leány elkülönítése igen sokáig tart, Új-Írlandban például 5 évig. Borneon az elkülönítés olyan szigorú, hogy még a családtagok sem látogathatják. Mikor kihozzák börtönéből, nagy ünnepet rendeznek, amelyen egy rabszolgát megölnek és annak a vérével bekenik a leányt. Az újjászületést akarják ezzel szimbolizálni.

Frazer az elkülönítést nem a nemi élettől való távoltartással, hanem a menstruációs vértől való félelemmel magyarázza. Tagadhatatlan, hogy ez a félelem megvan, különösen az első mensesszel kapcsolatban. Az Egyesült-Államok egyes indián törzseinél az asszony a menses idején köteles elhagyni a falut. Brit-Kolumbiában ugyancsak az indiánok azt hiszik, hogy a nyilak használhatatlannak válnak, ha egy menstruáló asszony átlépi azokat. Az eszkimók úgy gondolják, hogy nem lesz szerencsés a vadászatuk, ha ilyen asszonnal találkoznak. Frazer azonban

nem ad feleletet arra nézve, hogy mi a menstruációs vértől való félelem oka. Lehet, hogy ez a félelem fokozott nemi vágyakat fejez ki. Egyes természeti népek az élet székhelyét a vérbe teszik és annak látásában szentségtörést érznek.⁶

A leányok nemi érésével kapcsolatos szokások tárgyalása után térjünk át a fiúkéra. A fiúk elkülönítése is szokásos ebben az időben. Egyes helyeken, például a trobriándoknál a fiú elköltözik hazulról a „férfiház“-ba és ott marad egész a házasságáig.⁷ Ha nincs is ilyen férfiház, akkor is elkülönítik, különösen a beavatási szertartást közvetlenül megelőző időben. A carrier-indiánoknál 3–4 napot tölt medvebőrbe bujtatva az erdőn.

Maga az avatási szertartás sokkal ünnepélyesebb keretek közt megy végbe mint a lányoknál. Az idősebb nemzedék a beavatandó phallosán sebet ejt, akár circumcizió, szubincizió, vagy más alakban. Ennek a ténynek az értelmezésével a pszichanalízisen kívül nem igen foglalkoztak, úgyhogy most az ő értelmezésüket adom Róheim megvilágításában, aki Közép-Ausztráliában végzett ide vonatkozó kutatásokat és megállapításai elsősorban erre a területre, az araltakama-szertartásra vonatkoznak. Róheim szerint a szertartás által az apák a fiút saját társadalmukhoz kapcsolják, s ezzel az anyától elszakítják. Ezért tilos nőknek a szertartáson való részvétel. A fiúnak eddig nem volt szabad nemi életet élni, most bemutatják neki szimbólikusan a koitust és megengedik, hogy részt vegyen benne, de csupán az anya kizárásával, nehogy a fiú incesztuszt kövessen el. A nő szimbólikusan van jelen a szertartáson, a homokba és a hátukra festett kocentrikus körökben, ami Róheim szerint az uteruszt jelenti.⁸ A nemi szerven ejtett seb által a fiúban kasztrációs félelem ébred, ezzel büntetik őt régebbi nemi, esetleg az anyára irányuló vágyaiért. A közösségükbe való fel-

⁶ A vérrel való misztikus tilalmak különösen kifejlődtek egyes kulturális vallásokban, pl. a régi zsidóságnál.

⁷ A lykurgosi törvényekben, sőt egyes magyar vidékeken is fellelhető ez a szokás nyomokban.

⁸ E jelvények alighanem labirintusok, melyek az alvilágba való jutás és újjászületés folyamatát érzékeltetik a női születés-halál misztikával L. Kerényi: „Labyrinthos“. Laureae Aquincenses II, 1941.

vétel által viszont a megboesátásukat is kifejezik és az együttérzés jeléül magukon is újra végrehajtják a műtétet. Róheim magyarázata egyoldalúnak tűnhetik fel, de kétségtelen, hogy a szertartás minden részletét csak így sikerült egységes rendszerben értelmezni.

A beavatási szertartás nemi és más vonatkozásaiban azt fejezi ki, hogy a serdülő számára új élet kezdődik, amely nem egyenes folytatása az előzőnek, hanem az újjászületés jellegével bír.

3. *Házasság.* A házasság a természeti népeknél egyszerűnek látszik, mert csupán testi és anyagi közösség. Lelki közösségre nem törekednek, a kultúrembernél pedig éppen ez teszi bonyolulttá a házasságot. Viszont a törzs a maga szabályaival annyira beleszól a társválasztásba, hogy ez külsőleg igen erős korlátozást jelent.

A szerelmet rendkívüli dolognak tartják, mert nem értik, hogy például egy nő miért éppen csak egy bizonyos férfit akar. Ha a szerelem lelki kötöttsége ritka dolog is náluk, a varázslás sokféle módját úzik, hogy valakit testi társuknak megnyerjenek. Az ilpindzsa, a körülkerítés Közép-Ausztráliában a következőképen megy végbe: Asszonyt rajzolnak a homokba, majd leteszik mellé a bűgófát és különböző díszeket. Ezekre ráolvasnak, vagyis eléneklik felettük a varázsige megfelelő részét. A férfi közben feketére festi homlokát és piros karikával kerekezi a szemét, majd a lerakott holmikat lassan magára veszi. Azután teljes díszben leül és a többiek ráolvasnak. Ha ez megtörtént, a siker biztos tudatával megy az asszonyok közé, nincs asszony, aki ellenállna néki.

A vonzódást nemesak varázslással, hanem álommal is elő lehet segíteni. Kamesatkában ha a férfi azt meséli, hogy álmában megkérte a leányt és az igent mondott, a leány köteles hozzá menni feleségül.⁹

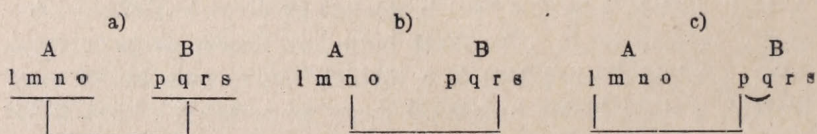
A leánytól legtöbb helyen nem kívánnak virginitást, a deflorációt — ha az még nem történt meg — szívesen rábizzák a papra, vagy más idősebb emberre, mert fájdalmas voltától

⁹ Suetonius érdekesen írja le, hogy Claudius császár is babonás örületében teljesen reálisnak fogta fel az álmot és megölette azt, akiről haragosa beszűgta, hogy álmában a császár ellen látta történni.

idegenkednek.¹⁰ A defloreálást több helyen mesterségesen végzik, így például kövel.

A házasság a totemisztikus szervezetben szigorúan exogám, ami által az incesztusz szülő és gyermek, valamint testvérek között lehetetlenné válik. Vannak, akik a külházasodás e magyarázatát nem fogadják el, pedig igaza van Frazernek, hogy a törvény sohasem tilt olyant, amit nem kívánnak.

A külházasodás lehet patrilineáris, vagy matrilineáris, azaz a leszármazás folytatódhatik apai vagy anyai ágon. Mindkét esetben három változatát ismerjük. Ha a törzs két részét, klánját, A és B betűvel jelöljük, a szubklánokat, alrészeket pedig kis betűvel, akkor ez a háromféle változat a következőképpen alakul: a) Az A klán tagja a B klán bármely tagját választhatja élettársául. b) Az A klán bizonyos szubklánja a B klánnak csak meghatározott szubklánjából való egyénnel köthet házasságot. Ez annyira kötött, hogy majdnem endogámiának felel meg. c) Az A valamely alcsoportja csak a B valamely alcsoportjából szerezhet magának élettársat úgy, mint az előző esetben, de a gyermek nem tartozik sem az anya, sem az apa szubklánjához, hanem egy harmadikhoz és szintén csak előre kijelölt szubklánból házasodhat. A háromfajta exogámiát Wundt a következőképpen ábrázolja:

Ha a házasság megfelel a törzsi kívánalmaknak, a házasságkötés maga igen egyszerűen megy végbe. Közép-Ausztráliában a férfi egyszerűen elviszi a nőt és magáévá teszi, ettől kezdve házastársak. Van a nő átadásának itt egy ünnepélyesebb módja is, de ezt a gyakorlatban nem igen csinálják végig. Ez a következő lenne: Mindketten ünnepélyesen felöltöznek és reggel elindulnak a maguk dolgára. A férfi vadászik, a leány mag-

¹⁰ Ennek maradványa volt a *ius primae noctis*, de más megokolással.

vakat gyűjt. Este a férfi ad a leánynak a vadászsákmányából húst, amit a leány továbbad anyjának. A leány ezután leül a férfi mellé, de nem szól egy szót sem. Így megy ez két-három napig. Akkor a leány szélfogót csinál, amit ha a férfi meglát, örömmel siet oda. Ez azt jelenti, hogy a leány a férfival akar maradni. Akkor este külön tüzet raknak és hátat fordítanak egymásnak. Végül is az asszony megfordul, egymáséi lesznek s ezzel a házasság megkötetett.

A melanéziai trobriándoknál a leány szüleinek beleegyezése szükséges a házassághoz, mert a matrilineáris leszármazás következtében a leány rokonai tartják el az új családot. A házasságot egyszerűen úgy kötik meg, hogy éjjel együttmaradnak és reggel együtt étkeznek, a közösség ebből megállapítja a házasság létrejöttét. Ekkor a nő szülei ajándékot küldenek, ez a beleegyezés jele. A férfi szülei viszonzják az ajándékot, nagyon ügyelve arra, hogy az ajándék értéke legalább ugyanakkora legyen. Ez a kölcsönös ajándékozás néha két évig is eltart. A fiatalok aztán gyorsan új házat építenek maguknak, mert nem jól érzik magukat a szülői háznál. Amíg ott vannak, nem vetkőznek le, nemi életüket a szülők házában nem folytatják, hanem inkább a szabadban.

Ha a házasság poligám, a feleségek viszonyát férjükkel és egymással szemben is pontosan szabályozza a szokás. Az afrikai djuroknál például a férfi minden feleségével egy-egy hetet tölt,

Ha a poligám rendszer patrilineáris, vagyis a férfi tartja el feleségét, azt is meghatározzák, hogy minden férfinak csak annyi felesége lehet, amennyit el tud tartani. Így van ez az iro-kézelnél és a ceyloni weddáknál.

Nemcsak a szerelmet óhajtják megszerezni varázslással, hanem a házastárs hűségét is. A ceyloni weddáknál zsinórral kötik át egymást, az öv megóv a hűtlenségtől. A nálunk szokásos gyűrűváltásnak valószínűleg ez a primitív mágikus eljárás az alapja.

Ha az élettársak közül valamelyik meghal, megvizsgálják, hogy nem az élettárs kívánsága hozta-e létre a halált. A gondolatnak ebben is hatóerőt tulajdonítanak. Kalabarban a tengerbe dobtak egy asszonyt, mivel a testvér vallomása sze-

rint pár nappal előbb ura halálát kívánta és a férj tényleg meg is halt.

Az özvegyeket szintén sok tilalommal veszik körül, hogy a kísértésektől megóvják. Brit-Kolumbiában a shusvapoknál a gyászidő alatt elkülönítve élnek, még edényeikből semhetnek mások. A kunyhóhoz vadász nem közeledhetik, mert az szerencsétlenséget hozna reá. A gyászolók tüskebokron aludnak, hogy az elhalt szellemét távoltartsák.

4. *Gyermekszületés.* A születés kérdésével a természeti népek kevesebbet foglalkoznak mint a halállal, a halál kínzóbb rejtély számukra az életnél.

A nemi élet és a fogamzás összefüggését igen sok helyen nem ismerik, ilyenkor azt állítják, hogy a gyermeket az ősök és az anya hozzák létre. Ez az elmélet különösen a totemisztikus közösségekben jelentkezik, azért fogamzási totemizmusnak nevezik. Frazer szerint az egész totemizmus ebből ered. Ezt az állítást nem vehetjük igazoltnak már csak azért sem, mert éppen Frazer másutt azt állítja, hogy a fogamzási totemizmus átmenet az egyéni totemizmusból a törzsibe. A totemizmus gyökere tehát nem a fogamzási felfogás, hanem — amint már tárgyaltuk — emberi ösztönök általános projekciója állati szimbolizmusokba.

A fogamzási totemizmus a különböző helyeken különböző alakot ölt. Két fajtát tárgyalom, az ausztráliait és a trobriándoknál levőt. Közép-Ausztráliában azt hiszik, hogy az ősök haláluk utáni vándorlásuk közben a csurungába, azaz bizonyos varázsos fa- vagy kőtárgyba költöznek. Innen rajzanak ki a nőkbe, hogy újjászülessenek. Róheim a csurungát phallos-szimbólumnak tartja, vaginális jelekkel. A természeti népeknél a külvilág és a személy fogalma nem különült el egymástól és külső hatásnak fogják fel azt, aminek ők maguk az okai.

A trobriándok szintén azt gondolják, hogy az ősök születnek újra bizonyos idő múlva a szellembabákban. Ezek a tenger alján várják az anyába bekerülésüket, ami fürdés által is bekövetkezhet. Éppen ezért a leányok óvakodnak a tengerben fürdeni, ha zavaros, nehogy másállapotba kerüljenek. Arról viszont tudnak, hogy virgonak nem lehet gyereke, még pedig szerintük azért, mert a szellembaba nem tud a testükbe jutni.

A meddőséget nagy csapásnak tartják és mágikus eljárásokkal védekeznek ellene. A meddőség már azért is csapás, mert esetleg a földet is terméketlenné teszi. A baganda-néger elkergeti feleségét, ha meddő, mert azt tartja, hogy miatta nem terem a föld. A meddőség elleni mágikus védekezésre igen jó példa a Babar-szigeten használt eljárás. A meddő asszony magához hivat egy sokgyermekes apát, maga pedig piros gyapjából készült babát vesz az ölébe, mintha szoptatni akarná. Akkor a férfi egy madarat lábánál fogva az asszony fejéhez érint, mondván: „Oh Upulero, fogadd el ezt a madarat, küldj egy gyermeket“. Majd az asszony felé fordul, aki kijelenti, hogy a gyermek már megérkezett, sőt szopik is. Az idegen apa azután a férj feje fölé tartja a madarat egy varázsszöveg kíséretében. Végül a madarat megölik és imádkozva a házi oltárra helyezik. A szertartás után jönnek az asszonynak szerencsét kívánni, hogy másállapotba került.

A terhesség idején sok tilalomban van része nemcsak a nőnek, hanem a férfinak is. Ugandában azt vélik, hogyha a gravid nő sőt eszik, gyermeke beteg lesz. Nias szigetén a férfinak sem szabad felesége graviditása alatt kígyót ölni, terhet hordani, mert az szerencsétlenséget hozna az egész törzsre. Ami a nőnek tilos, mint például a teherhordás, az káros a férfira, sőt a törzsre is. Az evési és foglalkozási tilalmak mellett igen szigorúan megkívánják a nemi megtartóztatást is nemcsak a terhesség alatt, hanem a gyermek megszületése után jó ideig, leggyakrabban amíg a gyermek beszélni kezd. A nemi megtartóztatás egyes helyeken a férfira nemcsak feleségével, hanem más nőkkel szemben is kötelező.

A terhességhez, különösen az elsőhöz sok szokás fűződik. A trobriándoknál például nőági rokonaitól az asszony ruhaféléket kap. Mielőtt azt ünnepélyesen ráadnák, megfürdetik, a bőrt kikészítik és virágkoszorút tesznek a fejére, hogy szép legyen.

A szülést szintén sok mágikus szertartás kíséri, amelyekkel az asszony fájdalmát kívánják könnyíteni. A malájok minden ajtót kinyitnak, az új-guineai férj leveti szeméremövét, hogy könnyebben menjen a szülés. A férfi azzal gondolja magára venni felesége szenvedésének egy részét, hogy maga is le-

fekszik és diétát tart. Az utóbbiban a gyermekkel való azonosítása is látszik. A legjellemzőbb ebben a couvadenak nevezett szokásban az, hogy amíg a férfi fekszik, a nőnek több helyen, így a baszkoknál, a Tűzföldön már a születést követő napon dolgoznia kell, mert ezt tartják egészségesnek.

A nehéz szülést, az abortuszt szerencsétlenségnek tartják az egész törzsre nézve. Emiatt az eső elmaradhat, éhínség támadhat.

A gyermekágyas asszony tabu. Taitin három hétre elkülönítik, ételt nem érinthet, úgy etetik. Csak nőekkel érintkezhetik, s gyermekét sem szabad érintenie. Ezek a távoltartási tilalmak az asszonyt és gyermekét a férfi agresszív törekvéseivel szemben védik.

Több helyen szokásos a gyermekek kitevése, illetőleg a gyermek megtartása a szülőtől függ. Másutt viszont szokások szabják meg, mikor kell a gyermeket kitenni. Viktória-Nyanzán az ikrek kitevése kötelező, Belga-Kongóban kiteszik azt, akinek felső fogai nőnek ki először.

Ahol a leszármazás matrilineáris, az anya leánygyermekét kíván, mert családja élete benne folytatódik és ő örökli a család jogait, kiváltságait. Ebben az esetben nem az apa, hanem az anyai nagybácsi neveli és az felelős érte. Jellemző, hogy a trobriándoknál a matrilineáris rendszer mellett sem fogalalkozhatik a gyermek nemi életével a nagybácsi, hanem csak az apa, helyesebben az anya férje, hiszen az apa szerepét a fogamzásban tagadják. Az apa és gyermek testi hasonlóságát a szülők közti nemi élet hatásának tudják be.

5. *Háború.* A természeti ember mindennapi élete és életének ünnepélyes alkalmai, mint a beavatás, házasság és gyermekszületés egészen a törzsön belül folyik le. Szinte egyetlen esetben érintkeznek a törzsek egymással, még pedig a háborúban. Wundt szerint a háború éppen a törzsi elkülönülés eredménye, amikor az ősember hordában élt, a fegyvert csak vadászatra használták. Az bizonyosnak látszik, hogy az intézményes háború akkor vált lehetségessé, amikor az emberiség intézményes, törzsi kereten belül kezdett élni, de nem valószínű, hogy a hordában élés megtörténhetett ellentétek nélkül, hiszen a hordaállapot is már bizonyos érdekközösségek kialakulását jelenti.

A törzs háborúba indulása előtt jóslatot magának a háború kimenetelére vonatkozólag. A csatát csak akkor nyerhetik meg, ha jó előjel mutatkozik, mert az igazi csata a jóslásnál dől el, a többi már csak annak befejezése. A zuluk például vizet forralnak és nézik, melyik oldalon fut ki, feljűk, vagy az ellenség felé. Megtörténik az is, hogy a kedvezőtlen előjel ellenére is elindulnak, különösen akkor, ha az ellenség már a határakon áll. Ilyenkor az életösztön diadalmaskodik a babona felett. Ha pedig a háború halasztható, képesek a mágikus eljárásokat éveken át ismételni mindaddig, amíg az előjelek kedvezőknek bizonyulnak számukra.¹¹

A fegyverek szentek, avatatlanoknak, asszonyoknak, gyermekeknek nem szabad érinteni azokat. Még béke idején is különös gonddal vigyáznak rájuk, nehogy varázserejüket elveszítsék. Jóllehet a harcban minden a szellemektől függ, fegyvereik készítésére mégis nagy gondot fordítanak.

A harcosoktól a harc idején, sokszor előtte és utána is megtartóztatást kívánnak, különösen nemi téren. Közép-Borneóban tilos a harcosnak szövőszéket és női ruhát érinteni, mert ez elveszi az erejét. Másutt a harcosok nem is beszélhetnek feleségükkel. A nemi tilalom értelmezése világos, a harcos háború idején minden figyelmét és erejét a háborúra összpontosítsa.

A harcot leginkább reggel korán kezdik, ha lehet, rajtaütéssel. A győzelem biztos tudatával indulnak jó előjel esetén és ha valaki mégis meghal közülük, képesek azonnal megfutni, mert ezt a szellemek haragjának tekintik.

A háborúból való győzelmes hazatérés is újabb korlátozásokat ad, amiben egyesek az ellenséggel szemben érzett bűntudatuk vezeklését látják. Timor szigetén áldozatot mutatnak be az ellenség lelkének kiengeszteléséért. Táncolnak, énekelnek, az ellenségüket siratják és bocsánatot kérnek tőle. „Ne haragudj reánk, amiért a fejed itt van nálunk...” Háború után az egyes ételektől, italoktól és a nemiélettől való tartózkodás kötelező bizonyos ideig, néha hat hónapig is.

6. *Halál.* A halált és ezzel kapcsolatosan a betegséget is

¹¹ Ezt a történelmi háborúból is ismerjük. Nemcsak az ókorban fordultak isteni tanácshoz, hanem még a harmincéves háborúban is igénybevétték az asztrológia segítségét.

varázslatnak, az istenek, démonok haragjának tartják. Ezért áldozatokkal igyekeznek őket kiengesztelni. Fidzsi lakói szerint az isteneket csak a beteg test egy részének feláldozásával lehet kiengesztelni. Azért levágják a gyűrűsujj első perecét, majd a másodikat, néha az egész kezét. Gyógyításra az orvosembert kérik fel, akitől félnek, de akiben bíznak is. A fehér orvosokat a saját varázslóiknál hatalmasabbnak tartják, de hosszas gyógykezelésnek nem engedik magukat alávetni, mert a mágikus erőnek szerintük azonnal hatnia kell. A betegség ellen amulettet is hordanak. Ha a beteg állapota minden mágikus eljárás ellenére is rosszabbodik, igen könnyen sorsára hagyják és nem törődnek vele, mert nem akarnak a szellemekkel kikezdeni. Gran-Chacoban a beteget kiviszik a faluból, otthagyják kitéve esőnek és napszúrásnak, s megkezdik a temetési előkészületeket, hogy minél hamarabb eltemethessék.

Mivel a halál sohasem természetes folyamat, hanem gonosz varázslat eredménye, mindent elkövetnek a varázsló személyének kikutatására. Melanéziában, Polinéziában a haldoklót kérdik meg, Viktóriában a haldokló lábmozgásából következtetnek. Dél-Ausztráliában a legközelebbi rokon a holttestre hajtja fejét az első éjszakán, így akarja álmában megtudni a varázsló személyét. Lehet, hogy álmában olyan valaki jelenik meg, akit eddig nem gondoltak varázslónak, de azért mégis az, mert lehet, hogy éjjel varázsol és maga sem tud róla. Akit varázslónak vélnak, azt megölik. A varázsló megölését sokszor csak képletesen hajtják végre az illető képmásán és egyáltalában nem csodálkoznak, ha az illetőt később életben találják. Eljárásaik hatékonyságában minden tapasztalat cáfolata ellenére hisznek.

Az igen primitív ember nem temeti el halottját, hanem menekül tőle. A totemisztikus korban már elföldelik a halottat, nehogy a halott szelleme bosszút álljon rajtuk. A sírhalmon gyakran lyukat hagynak, hogy a halott szelleme minél előbb eltávozhassék körükből. A halottat azért kötözik meg, hogy az élőkben kárt ne tehessen. Borneón csak azt temetik el, aki betegségben halt meg, a többi titokban elássák. Loangoban nem temetik el az idegeneket, mert nem tudják, hogy lelkük mire képes. Nyugat-Afrikában annyira félnek a haldoklótól, hogy

még a halál beállta előtt eltemetik. A halál beálltára nézve is eltér a véleményük a miénktől. Fidzsi lakói szerint a halál akkor áll be, amikor az egyén elveszti öntudatát.

A halotti ünnep jelentős része az áldozat, amelyen sok mindent eltemetnek a halottal, hogy jól érezze magát és ne jöjjön vissza.

A természeti népek általában véve mind hisznek a halál utáni élet valamilyen formájában. Akadnak olyanok is, mint az afrikai hererók, vagy ausztráliai guanjik, akik a halhatatlanságot csak a férfiakra korlátozzák, mint ahogy a halottak megévesése is némely helyen a férfiak kiváltsága.

A halott a halál után változáson megy keresztül, emberi tulajdonságait az idő múlásával mindinkább elveszti és szellemmé válik. Kilimandszáró bantu törzse szerint földi lakóhelyükön maradnak addig, amíg a törzsből valaki ismeri őket. Ha már nincs többé ismerősük a törzsben, eltávoznak idegen vidékre. A halhatatlanság és a ráemlékezés közti összefüggés itten egészen világos.

A halottak tehát bizonyos mértékig részt vesznek az élők életében, azért teljesíteni kell kívánságukat, nehogy bosszút álljanak. Jelentéktelen személyekkel, gyermekekkel nem igen törődnek a halál után, annál inkább a hatalmasokkal. Melanéziai hit szerint a jók is lehetnek rosszak haláluk után, mert rossz dolguk van és irigykednek az élőkre. A halottak segítenek házat építeni, földet művelni, sőt még varázslóvá is tehetnek. Azért adnak a halottaknak, hogy ők is adjanak, s ha segítségüket nem érzik, a szemrehányással nem maradnak adósok.

A halottak lelkére vonatkozó felfogás igen különböző. A lélek a földi élet idején lakhatik a szívben, vérben, vesében, nemi szervekben, vagy azonosíthatják a lehelettel, lélekzettel. A lelket igen gyakran anyagi valóságnak gondolják. Az eskimó szerint a léleknek olyan alakja van, mint a testnek, de finomabb. A huronok szerint a lélek kis ember, feje, karja, teste rövid. Más felfogás szerint a lélek anyagtalan, árnyhoz, lehellethez, álmhoz hasonlít. Ezek a felfogások nem különböző fejlődési fokokat jelölnek, mert igen gyakran párhuzamosan is előfordulnak. Sok olyan elképzelés is van, hogy a lélek mádár, vagy más állat formájában elhagyja a testet a halál al-

kalmával. A totemisztikus közösségekben az állatokat azért is tisztelik, mert bennük a lelkek öltenek testet. A madagaszkáriak szerint a lélek a szájon keresztül hagyja el a testet, azért nagyon vigyáznunk kell evéskor, nehogy valaki a lelket elvegye; nem is esznek mások jelenlétében.

A halállal kapcsolatosan még ki kell térnünk a természeti népek álomról való elképzelésére is. Szó volt már arról, hogy egyes helyeken a halált álomnak képzelik. Mások szerint az álom a halál országában járás. Az alvót nem szabad felébreszteni, mert a lelke esetleg nem talál vissza a testébe.

Amint kitűnik, a betegség és halál a primitív ember számára nem természeti folyamat, hanem varázslás eredménye, tehát varázslással védekeznek ellene. A halált a maga teljes egészében elfogadni nem tudja, a halottat is élettel ruházza fel. A lelket leginkább testinek gondolják, az álmot pedig a halállal kapcsolatos állapotnak.

A természeti ember élete ünnepélyes alkalmában, a beavatáskor, házasságkötéskor, gyermekszületéskor, háborúban és mások halálával kapcsolatban olyan magatartást tanúsít, amelyet a hagyományok tisztelete, a babonás jelentésértelmezés és az események elfogadása mellett kötelességszerűen végrehajtott varázslás jellemeznek. A sorshatalmak engedelmes gyermeke, aki a természet kérlelhetetlen személyes kényszerének érzi a maga kialakulatlan törekvéseiből származó intézményeket.

Mindezekből kitűnik, hogy a természeti ember misztikus ember, még pedig mágikusan misztikus. Érzelmi beállítottságánál fogva a kimondottan értelmi problémák nem érdeklik. A világot és életét nagy egységben éli át. A teret idősíti, azaz események láncolatával tölti meg, a mennyiségi különbséget minőséginek érzi, a szellemet materializálja és az anyagot spiritualizálja, külvilága afizikális, olyan mint ő maga, élettel, lélekkel felruházott. Nem több és nem kevesebb nálunknál: más lelki törvényeknek engedelmeskedik. A régebbi túlzott racionalizmussal szemben mai magatartásunk sokkal inkább misztikusnak mondható. Talán ez elősegíti, hogy a természeti népeket jobban megértsük és megbeesüljük. Nem azért, hogy olyanok legyünk mint ők, de hogy éppen a velük való összehasonlítás által emelkedjünk fel arra a fokra, amelynek miszticizmusa tudatosabb a mienkénél.

IRODALOM.

- Bartlett, F. C.*: Psychology and Primitive Culture. Cambridge, 1923.
- Bernatzik, H.*: Owa Raha. Wien, 1936.
- „ „ Zwischen weissem Nil und Belgisch Kongo. Wien, 1929.
- Danzel, Th.*: Der magische Mensch. Zürich, 1928.
- „ „ Magie und Geheimwissenschaft. Stuttgart, 1924.
- „ „ Prinzipien u. Methoden der Entwicklungspsychologie. Abderhaldens Hb. der biol. Arbeitsmethoden, Abt. VI., Teil C. I. Berlin-Wien, 1928. 45—108. l.
- Frazer, J. G.*: Der goldene Zweig. Leipzig, 1928. Bauer H. ford.
- „ „ Totemism and Exogamy. London, 1912.
- Freud, S.*: Totem és Tabu. Budapest, 1918. Pártos Z. ford.
- Frobenius, L.*: Das unbekannte Afrika. München, 1923.
- „ „ Kulturgeschichte Afrikas. Zürich, 1933.
- Graebner, Fr.*: Das Weltbild der Primitiven. München, 1924.
- Hellpach, W.*: Psychologie der Umwelt. Abderhaldens Hb. der biol. Arbeitsmethoden. Abt. VI. Teil C, I. Berlin-Wien, 1928, 109—218 l.
- Huizinga J.*: Homo ludens. Amsterdam, 1939.
- Jung, C. G.*: Wandlungen u. Symbole der Libido. Zürich, 1925.
- Lehmann A.*: Babona és varázslat. Ranschburg ford. Budapest, 1900.
- Levy-Bruhl, L.*: I a mentalité primitive. Paris, 1933°.
- „ „ L'âme primitive. Paris, 1927.
- Malinowski, Br.*: The sexual life of savages in North-Western Melanesia. London, 1932.
- Preuss, K. Th.*: Die geistige Kultur der Naturvölker. Leipzig-Berlin, 1914.
- „ „ Die Nayarit-Expedition. Leipzig, 1912.
- Reik, Th.*: Das Ritual. Leipzig-Wien-Zürich, 1928.
- Rivers, W. H. R.*: Psychology and Ethnology. London, 1926.
- Róheim Géza*: A csurunga népe. Budapest, 1932.
- „ „ A varázserő fogalmának eredete. Budapest, 1914.
- „ „ Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925.
- „ „ Ethnologie u. Völkerpsychologie. Bericht über die Fortschritte der Psychanalyse in den Jahren 1914—1919. Leipzig-Wien-Zürich 1921. 163—194. l.
- Tylor, E. B.*: Die Anfänge der Kultur. Leipzig, 1873. Spengel J. W. és Poske Fr. ford.
- Thurnwald, R.*: Ethno-psychologische Studien an Südseevölkern. Leipzig, 1913.
- „ „ Psychologie des primitiven Menschen. München, 1922.
- Werner, H.*: Die Ursprünge der Metapher. Leipzig, 1919.
- „ „ Einführung in die Entwicklungspsychologie. Leipzig, 1933.²
- Westermarck, E.*: Ursprung der Moralbegriffe. Leipzig, I-II. 1907—1909.
- Wundt, W.*: Elemente der Völkerpsychologie. Leipzig, 1912.

Nagy Mária Ilona.

II. RÉSZ.

ALKALMAZOTT ÉS GYAKORLATI LÉLEKTAN.

4. A TÁRSADALOMLÉLEKTAN IRODALMA.

1. Rövid történelmi visszatekintés.

A társaslélektan mindig egy kor függvénye. A társadalomlélektani vizsgálódást, mint A. Menzel kutatásai ¹ mutatják, a görögök indították meg, éppúgy, mint a szociológiát is (ennek csak a neve új). A görögök rendkívül intenzív társas életet éltek kis *polis*okban, s a tömegek életének megfigyelése alól nem térhettek ki, sőt azt feltűnően jól megfigyelték. Számos tömegelelektani fogalmuk ² tisztázott volt, sokféle lelki jelenséget élesen megláttak. Maga a közösség (*koinónia*) fogalma is tisztán állt előttük és csak sajnálhatjuk, hogy Aristoteles alapján nem egy szélesebbkörű „közösség-tan“ alakult ki bővebb lélektani megalapozással, hanem egy szűkebbkörű „államtan“ (politika), melynek lélektani alátámasztása egyre inkább elcsenevészedett, s formális-jogi tudományággá szűkült. Így, hogy mily sokat köszönünk a görögöknek, újból kell most felfedeznünk. Viszont túlsokat sem szabad a görögöknek tulajdonítanunk. A közösségi életet élő „zóon politikon“ nem rendszeres vizsgáló elme; megfigyelései csak alkalmiak és így hézagosak is.

A középkor az állami szétesés, a partikularizmus kora, így maga az összeforradó lelki élet nem állt eleven formában a megfigyelők előtt. Így inkább a befelé forduló lélek fejlődik ki s át egyre mélyebbre önmaga motívum-rétegeibe. A helyett, hogy eleven közéletbe tekintene, egyre apolitikusabb és introvertáltabb lesz. Közösségi élményei gyérebbek, viszont — ha megerednek, — mélyebbek lesznek. Amit pl. a középkor tanított

a szeretet érzületéről,³ a *communio*-ról stb., mélyebb, mint az ókor tudása. A társaslélektan terén az újkor kezdete sem hozott új, meglepő megfigyeléseket.

Tudományágunk szempontjából sajnálnunk kell, hogy a két nagy század, a 18. és 19. század, mely a legtöbb mai tudomány tulajdonképeni kifejesztője lett, éppen az individualizmus századai lettek. Innen van az, hogy sok ponton még a 20. század is csak tapogatózik, s elvileg alig tud kiindulni a 19. század szűkös látású individualista életszemléletéből. Mégsem szabad hinnünk azt, hogy a 18. század nem vesz észre alapvető társas egységeket s ezeknek lélektani felépülésmódját. Így pl. Montesquieu nagyon jól meglátta az állam egyik lélektani alapjának, a loyaltásnak jelentését, Rousseau nagyon sokat észrevett a „valódi közakarat“ (*volonté générale*) mivoltából, szembeállítva a kaotikus közakarattal (*volonté de tous*). Ám ők sem mentek a lélektani, tüzetes elemzés terére. Jellemző, hogy amit a társadalomlélektan ma előtérbe helyez, azt hol ebből, hol abból a szaktudományból kell kiásnia, s mert a pszichológusok ritkán mennek a különböző szaktudományok — politika, közgazdaságtan, etika — terére, sok 18. században felvetett kérdés továbbra is kidolgozatlanul marad. Leginkább felszínen vannak a szimpáthia jelenségei; ez is a 18. században ütközött élesebben a kutató szemek elé. Smith Ádám, a magángazdasági jellegű, individualista *economic man* anthropológusa, jelentős módon tárta fel a Fellow-Feeling jelenségeit, s kevesen tartják számon, hogy könyve⁴ négy évtized alatt 8 kiadást ért meg.

A 18. században merül fel a *nép* és az *állam* viszonyának kérdése azzal a felismeréssel, hogy a nép önálló szellemi alkotó tényező (a nép autonómiája). Történészek (Voltaire), irodalmárok (Herder) nagy kezdeményezéseit a 19. század gyümölcsözteti, és íme, a nélkül, hogy ennek épp a társadalomlélektan szedte volna le a gyümölcsét.

Ez a tudomány évszázadokon át a szétesés állapotában szenvedett; egyes témákat úgy kell összekeresni a legkülönbözőbb helyekről s kinek van kedve hol gazdaságtanból, hol politikából, hol etikából vagy vallásfilozófiákból összekeresni azt, ami épp társadalompszichologikum? E tény mögött az áll, hogy maga a *társadalomszemlélet* egy sajátos aktusában, az „össze-

sító látásban“ (újabb szóval egy holothetikus aktusban) hosszas gyakorlatot kíván. Évszázadokon át nem a széles-látás, hanem a szűkkörű felfogás, avagy éppen egy „foltszerű látás“ volt a kutatók átlagos sajátossága, habitusa. És ez sem elég, mert a széles-látás megvan költők, politikusok, papok, diplomaták körében, ámde ritkán, sőt elvétve párosul lélektani *elemző* készséggel, és ezenfelül *rendszerező* vénával. Így érthető, hogy egy szolid társadalomlélektan még a tudományos mozgalmakban igen gazdag 19. században sem alakul ki. Ez a tudomány csak a század 90-es éveitől kezdve mutatja jeleit a fokozatos és egyenletes kiépülésének.⁵

Ekkor új nehézség támad: egy gyorsan fejlődő tudomány, a szociológia készül magába olvasztani a társadalomlélektant. Ámde az újlendületű tudomány fő képviselőiben (Comte matematikus, Spencer mérnök stb.) a korabeli természettudományok uralmát jelenti. A 19. század közepén a biológiai fogalmak kezdik előzönlenni a szociológiát, mely azok terhét a század végén le tudja vetni. Csak miután a biológiai örökségétől megszabadult, vehetett fel termékeny kapcsolatot a társadalomtan a lélektannal (Németországban Tönnies, Vierkant, Franciaországban G. Tarde, Amerikában Giddings stb.). Egy *lélektani irányú szociológia* keletkezett.⁶ Míg eddig az volt a helyzet, hogy politikákból, erkölestanokból stb. kellett társadalomlélektani kérdéseket visszakövetelni, most a társadalomtanból kellett. Ez is megnehezítette a társadalomlélektannak kellő időben való önállósulását.⁷ A társadalomtan jól érezte magát a lélektannal való szimbiózisában. Azonban épp napjainkban érzik immár a kutatók⁸ azt, hogy amiként terhes és káros volt a biológizmus a társadalomtanra nézve, úgy egy pszichológizmus ellen is némileg védekeznie kell. A társas csoportok alakjait, szerkezetüket nemcsak lélektani jellegükben kell elemezni, hanem *mint* szerkezetet általában. Ez íme, napjaink kérdésfeltevése. Ámde ez egyben *kedvező* a társadalomlélektan önállósulására nézve. Nem arról van szó, hogy a lélektan és a szociológia útjai elváljanak; ez lehetetlen. Csak arról lehet szó, hogy a társadalomlélektan sokkal nagyobb önállóságot nyerjen — a szociológiával szemben is. A két tudományág összetevődésének továbbra is fennáll a szüksége. Ugyanis a társadalom-

lélektan mindig egyik „szemszöge“ (aszpektusa) a társadalom kérdéseinek. Négyféle elsősleges társadalomkapcsoló tényező van állandóan (és mindenütt) működésben: a Föld, a biológikum (faj), a gazdaság és a lélektani tényező. E szerint minden társadalom csak úgy érthető, ha a lélektani összeforrasztó tényezők működését is megfigyeljük. E lélektani tényezők nem mindenütt vannak az első vonalon, de gyakran, sőt talán a leggyakrabban. Így tehát szociológia lélektan nélkül nem művelhető. Viszont a társadalomlélektan sem társadalomtan nélkül. Az elvi önállóság nem jelent kettészakadást.

Feladatunk az alábbiakban az lesz, hogy kijelöljük mindazokat a lélektani tudomány-ágakat, melyek a társadalomlélektan törzséhez tartozván, annak elágazásait teszik. Ezeknek körül kell írunk a *beállítódását*, mely olykor kommentár nélkül igen homályos, hiszen már maga az ú. n. „kollektív“ lélektanhoz is homály tapad. Látunk egyre újabb és újabb friss-hajtásokat a törzsön; így most nő egy ág a *tömeglélektan* tőszomszédságában: a *sokaságlélektan*. Valósággal új hajtás a régi fa „gyökérhajtásaként“ a *közösséglélektan*. Néhol rövid történeti visszapillantásra is szorulunk, hogy némely fordulópont kiemelkedjék. Általában: a legtöbb ágazat kevésbé lombosodott meg annyira, mint jelentősége megérdemelné. Még túlságosan hatása alatt vagyunk saját korunknak, melyben az előző, individualista kor tovább él; holott már sürgőssé teszi az élet azt, hogy *gyakorlati alkalmazásra* is rátérjünk. Külön a *legutolsó* kérdések kiemelésére a mi időnk kevésbé alkalmas, mert napjaink irodalmának gyűjtése ma lehetetlen nagy közönyvtáraink számára is. Bizonyos, hogy a jelen világháború újból serkentőleg hat a kutatásra, mint már az első világháború is megmutatta: új ellenséges érzületek hatása mindig új *közöségi* érzéseket mélyít el, és terjeszt szét.

JEGYZETEK.

¹ Ld. Griechische Soziologie. Sitzungsberichte der Wiener Akad. d. Wissenschaften. 1936. társadalomlélektani fejezetét.

² V. ö. Hornyánszky Gy.: Tömegpsychologia és görög történet. M. Filoz. Társ. Közl. 1912. 224—45. ez idő óta több tanulmányában mélyítette el e kérdést.

³ V. ö. Noszlopi: A szeretet. 1932. (Az Akad. Filoz. Könyvtára).

⁴ Theory of the moral sentiments. 1759.

⁵ V. ö. Carlo Sganzi: Die Fortschritte der Völkerpsychologie von Lazarus bis Wundt. Bern. 1913 (Neue Berner Abhandlungen zur Philos. u. ihrer Gesch. II.)

⁶ V. ö. Dékány: Társadalomalkotó erők 1920. Squillace: Die soziologischen Theorien. 1911. 191—301. k. H. Freyer: Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft. 1930. 173—189.

⁷ Ez kb. Lindner kora kellett volna, hogy legyen. (Ideen zur Psychol. der Gesellsch. 1871. — nem jelentős.)

⁸ V. ö. Dékány: Communautés et organisations. 1939. 2. fej.

2. A „kollektív“ lélektan.

Erről a leggyakrabban oly értelemben esik szó, mintha ez volna maga az *általános* társadalomlélektan. Kétségtelen, hogy tendenciája szerint az, valóságban azonban annak csak egy, némileg eltorzult árnyalata, variánsa. Maga a szó is: „kollektív“ oly értelemben szerepel, mint: „társadalmi“, holott jelentése szűkebb ennél; annyit tesz, mint „társult“, társulásba jutott. A szó eredete (colligere: összegyűjteni) világosan elárul egy lappangó *előfeltevést*: vannak t. i. létezők, melyek eredetileg külön vannak és különböző társító aktusok révén belevonatnak egy egységbe, társulásba, kollektívumba. Az elsődleges létező: az egyén, ehhez képest a társas csoport csak másodlagos lesz — és lehet, — azaz egyénekből kialakult felépítmény. Ez az előfeltevés pedig tudományunkra nézve jelenti azt, hogy csakis az egyénlélektan lehet az alapot képező tudomány, a „kollektív“ lélektan csak egyik hajtása ennek, mely kifejtí azt, minő vonások vannak az egyénekben, amelyek alapján az egyén csoportos életbe illeszkedhetik, azaz társulhat. E szerint a kollektív lélektan nem a *társas egységek lelki folyamatainak* a vizsgálata, hanem az egyének lelki *társulhatóságának* elmélete.

Korjellemző ez; csak individualista alapról tudunk elindulni. Valóban ma sem tudunk kellő nyomatékot adni egy párhuzamos, ellenkező előjelű előfeltevésnek, mely szerint az ember eredetileg társas csoportba, családba születik bele, ebbe beleolvadva él; élete növekedése további folyamán egyre több és többféle csoportba jut, abba beleéli magát, hol többé, hol kevésbé intenzív tagja lesz azoknak, a családon kívül tagja a községének, egyházának, népének, államának stb. Ez pedig igen vilá-

gos tény-sor. Kérdés, hogyan alakul így ki mégis a magát egynek és önállónak érző egyén? Erre is világos tények utalnak. Ilyenek: éppen a sokféle csoport közt mintegy sejtközi hézagok keletkeznek; a kultúrában való emelkedés, az iskolázás, főképp a magas kultúra, a városi élet szabadsága stb. oda vezetnek, hogy az egyes ember kerek, „önálló egyén“ lesz. Az individuum történetileg késői: de széles körben áll fenn az a vonatkozás-törvény, mely szerint az egyén már csak a maga „belső törvényének“ engedelmeskedő, autonóm lény lesz s lelki élete egy *én*, mint mag és hordozó elv körül folyik le.

Azonban a köznyelv minden *én*-nel párhuzamosan szerepelteti a *mi* szót is: *mindkettő* sajátos lelki életnek magja és hordozó elve. Csak az a kérdés, hogy az utóbbit minőnek nézzük, mennyire tartjuk számon; vajjon pusztá gyülekezettiségnek, halmaznak, kollektívumnak nézzük-e, avagy őseredeti egység-érzés (*konszenzus*) van benne, „mély-társulás“, azaz közösség van előttünk.

Maga a tudományos önmegfigyelés is előtérbe helyezi az *én* kialakulását; az introszpekció előmozdítja, hogy az egyén *önmagára* nézzen; a megfigyelő magát szubjektummá *teszi*, hogy szembenézzen egy objektummal. E közben pedig gondolatban elhalványulnak társas környezetéhez fűződő lelki szálai, mert az introszpekció nagyfokú önkonzentrációt követel, csak egy *én* köré koncentrált élménysor játszik főszerepet. Így csak helyel-közzel tudja a megfigyelő magát „transzszubjektíválni“, mintegy kitérült *én*-be helyezni.¹

Maga a társadalom is felelős azért, hogy akár fejlett az egyéniség, akár nem, mert csak átlag-vonások lerakata, melyet önmaga művelése nem is érintett, — derűre-borúra mindenkit kerek „egyénségnek“ tekintenek és szívtében azt hiszik, hogy a társadalom semmi egyéb, mint egyének összege. Az egész 19. század hordozta ezt a nézetet s akadálytalanul bejutott a tudományba is, mely így tette fel a kérdést: mi „hossa össze“ az egyeseket, melyek „eredetileg külön állnak“. Nem vette észre, hogy az embercsoport lehet *eredetileg* társas, azaz kezdetből fogva több mint „halmaz“. Persze van eset arra is, hogy egy halmaz először van meg, s később lesz társas egység.

Az is jellemző, hogy a *társulás* kérdését hogyan kezdik

megragadni a 90-es években. Sokáig tartja magát pl. G. Tarde utánzás-elmélete;² „egyik“ lélek utánozza a „másikat“, mert természetesen kell tartanunk, hogy mindegyik „eredetileg“ külön lény akar lenni, saját életet folytatni és — mégis van utánzás: ez a rendkívüli, megmagyarázandó jelenség. Viszont fordítva kérdezhetjük: nem az-e a probléma, hogy ki miért kívánna és tudna egyedül álló, és nem-utánzó lenni. Ugyanekkor a német tudományban megered a lelki közlekedésnek, a „megértésnek“ a kérdése.³ Mi ver hidat az „egyes, önálló lelkek“ között? Tarde-tól származik maga az „interpszichológia“ szó,⁴ melyet korábban e sorok írója is alkalmazott — s később is előfordul.⁵ Feltevés itt is az: „egyik“ lélek hat a „másikra“. Ugyanekkor roppant csodálatosnak érezték azt, hogy egyik lélek mikép „terjed át“ a másikra (contagion mentale), holott épúgy problémánk lehet az ellenkező irányban: mikép képes az egyes ember magába zárkózni, mikor bölcsőbeli korától kezdve társas kapcsolatok sűrű szövedékének közepetté fejlődik.

Ma az lett végre is a közfelfogás,⁶ hogy párhuzamosan lehetséges kétféle lelki központ, az *én* és a *mi*. A *mi*-tudattal (*Wir-Bewusstsein, we-feeling*) a 20-as évektől foglalkoznak s egyre több következményre bukkannak.⁷ A világháború, mely a közösségi érzéseket fehérizzásig hevítette, előmozdította az individualista felfogás hitelvesztését. Így az ú. n. kollektív lélektan is részben hitelvesztett lett; látjuk már, hogy nem mindent „az egyénből“ kell leszármaztatnunk.

A kollektív lélelektan az individualista *kiinduláson* túl még sok hibája van. 1. Az egyesek ezzel lelki életük *tartalmában* változnak, nemcsak alanyi központjukban (*én* és *mi*), de a tartalom különböző lesz a szerint, hogy *minő* társas *jellege* van a csoportnak. Ez máig lappangó és nem tudatos kérdésfeltevés maradt (v. ö. alább). Még sokkal nagyobb hiány a kollektív lélelektanokban 2. a társas csoport *nagyságméretének* bizonytalansága: a „társuló“ egyén mintegy elveszti a talajt lába alól és bizonytalan messzeségben úszik a társadalom tengerén. Pedig konkrétan nagyságméret nélkül nem is lehet szó problémák soráról. Pl. ha a csoport csak a család nagyságméretében jelentkezik, akkor bajos szólni „közvélemény“-ről, legfeljebb csak családi szellemről. E sorok írójának kísérlete⁸ tuda-

tosan egy történetileg önálló, *nagyobb egység*: egy nép nagyságméretét tartotta szeme előtt; csak így tudunk beszélni pl. a nyelv, a hagyomány lélektani szerepéről. 3. Legnagyobb bajokat a kollektív lélektanban mindmáig a teljes rendszertani bizonytalanság terén találjuk, s végül 4. a szemlélet erőtlenségével összefüggő elvonás vértelenségében. Itt is, ott is oly zavart hoznak ezek magukkal, melyek a kezdőt igen nagy zavarba ejtik. Néhány példát az ily zavarra: aki pl. Mc Dougall Bevezetését,⁹ mely roppant népszerű lett, kezébe veszi, azt hiszi, hogy a társas lélektan fő kérdéseivel megismerkedhetik, holott az előszobába is alig jutott be. Csak arról van szó, hogy mikép juthatnak társulásba az egyesek ösztönük *alapján*, érzelmeik, akarataik, utánzásuk, játékelekvényük stb. *alapján*. Nincs itt szó társas lélektanról; ezt szerzőnk csak később pótolta valamelyest.¹⁰ Egy másik fajta zavar: a nyelvész Kleinpaul szellemesen a nyelv alapján azt mutatja be, hogy a lélekről a közrendű nép mikép gondolkodik; s ezt nevezi „Volkpsychologie“-nak.¹¹

Az egyes nemzetek irodalmának¹² mind megvan a maga külön jelleme. Ezt röviden jelezzük. A hozzánk legközelebb álló német lélektani irodalom a legnagyobb hajlamot mutatja az egyéni lélekben való elmerülésre, viszont a másokéba való behatolás nem vezet szemléletes eredményekre.¹³ Minél újabb a kísérlet, rendszeren annál elvontabb¹⁴ és a legtöbb megáll a pusztá *viszony-felvétel* kérdésénél.¹⁵ A viszony-felvétel még csak a probléma indítása és összekavarodik a társas viszonyfajták (Beziehungslehre) tanával. Más egy viszony megléte és annak *lelki* tükröződése, „érzése“. Hellpach pontos meghatározása pl. ez: „Sozialpsychologie oder *Mitseelenkunde* (sic) heisst der psychologische Forschungszweig, der die Ermittlung und Ergründung aller seelischen *Beziehungen* zwischen Mensch und Mitmensch zum Gegenstande hat.“ Ily alapon mindenféle indulási nehézség keletkezik; maga a kérdésfeltevés állandó probléma maradt.¹⁶

Az olasz irodalom korábbi indulást mutat; már a 60-as években figyelmet érdemelnek C. Cattaneo írásai.¹⁷ Századunk elején P. Rossi¹⁸ írásai emelkednek ki, ugyanakkor A. Stratico¹⁹ is figyelmet érdemel. Újabban azonban az olasz irodalom keve-

sebb nemzetközi figyelemben részesül, mint előbb. Az olasz irodalom színesebb, nem oly lehetetlenül elvont és száraz, mint aminő a német irodalom több főképviselője.

A franciáknál Durkheim lélektan-ellenessége nagyon hátráltatóan hatott: a társadalom „dolog“, amelyet *nem* lélektani velejárók szerint kell megérteni. Ez volt a dogma. Rendszerező irodalom alig fedezhető fel.²⁰ Elég, ha egy-két példára

Az újabb angol irodalom sem mondható különösen gazdagnak.²²

Kisebb országokból is kiemelkedik s nemzetközi közfigyelemben jut egy-két szerző; nevesebbek Hollandiában H. L. A. Fischer,²³ Lengyelországban Znaniecki,²⁴ még emlegetik a horvát L. Kraskovic-ot is,²⁵ az indiaiak közül Mukerjee-t.²⁶ Hazai írók közül Farkas G. könyve²⁷ külföldiek előtt nem ismeretes, viszont jól ismerik Leopold L. könyvét a presztizsről (1908) német és angol fordítása révén.

Nem látunk, íme, valaminő különös gazdagságot. Egészen megváltozik a képünk, ha az USA irodalmára térünk: szinte elárasztja tárgyunkat az amerikai irodalom rendkívüli bőségben.²⁸ Nem állítható, hogy ezek a könyvek egyszerűen oly *text-bookok*, mint az amerikai szociológiai könyvek jórésze. Rendszertanilag is folytonos a fejlődés bennük. Szinte nemzeti tárgy a társadalomlélektan is a szociológia mellett. Mi az oka e gazdagságnak? Részben egy erősebb lelki tapadási hajlamot árul el: a USA népe *védekezik* az individualizmus túlhajtásai ellen. Másrészt a kulturális *fejlődés* rajzává is szélesednek a művek: pótolják részben az európai historizmust. Történeti távlatokba vezetnek bele. Nagy szerepe van az *egyetemeknek*, több külön társadalomlélektani katedrájuk van. Viszont a történeti távlat rontja azt az időtlen tárgyalási módot, mely lélektanban szükséges és mélyebb elemzésébe vezet annak, hogy mi egy folyamat lényege. A leírás így olykor felületes nomenklatúrákra vezet.

(*Visszatekintés.*) Láttuk az ú. n. kollektív lélektan hibáit s mai nehézségeit. Főtéma: miképp kapcsolódnak — az „egyének“. Így e tudományból voltaképp egyéni kapcsolódástan lesz, ami kevés. Kellene az, hogy tudjuk, a *csoportban* minő a lelki *funkciók* sajátos menete. Ez háttérbe szorul. Mi az oka ennek?

Hiányzik annak a tiszta képe, aki (*ami*) funkcionál, azaz az egyes társas egységek. Ezeket elemzi az újabb tudományág, a társadalmi *morfológia*.²⁹ Ez a szociológia ügye, azonban fontos a társadalomlélektanra nézve is, mert mikép ismerhetem a társas lélektani folyamatokat, ha nem tudom, hol, mily csoportban folynak azok le? Végre is egy klikk, egy tömeg, család, egyesület, cég, nemzet, állam stb. mások lényegük szerint és más a lelki funkciójuk is. Egy ú. n. lélektani tömeg (Le Bon) merőben alkalom-szülte alakulat; eo ipso világos, hogy benne semmi szerepe nincs pl. az áthagyományozás akaratának. Előtte nincs értelme a kegyeletnek sem. A klikk mindig aktuális érdekeket szolgál, tehát közönyös is a kegyelet iránt, de lehet oly helyzetben, hogy önző célja érdekében kegyeletet fejleszt. Család és állam az örökkévalóság nézőpontjában élnek, számukra viszont alapvető a kegyelet, vagy a loyaltás. Egy vállalat, cég keretében nagy szerepe van a „célracionalitásnak“, egy nemzet viszont „érzületekben“ gazdag stb.

A kollektív lélektan azért lesz annyira üres, mert a társadalom merőben elvont fogalmába kapaszkodik, s ezen nem jut túl a konkrét-reális élet felé. Hiányzik tehát a morfológiai tüzetesebb látás s így — továbbra is uralkodó marad az individualizmus, amelynek az ellenlábasa volna.

Kivált a mai, szélesebben látó társadalomtan képviselői előtt feltűnik, hogy napjaink társaslélektanában minő kevés a jó és kiadós megfigyelés, még akkor is, amidőn a gyakorlati élet ilyet ezrével egyenesen kínál; ilyen, mióta az ú. n. fajták kérdése napirenden szerepel, a lelki „asszimiláció“ kérdése; ez tipikus társaslélektani kérdés. A régimódi kollektív lélektan e mellett elmegy, és pedig azért, mert számára nincsenek *külön* társas egységek, csak a társadalom fogalmával operál. Így morfológia hiányában a „kollektív“ lélektan „öncsonkítást végez magán s az egyre inkább elavuló diszciplínák sorába kerül.

JEGYZETEK.

¹ V. ö. Dékány: A társas én, mint a társadalomlélektan alapproblémája. Athenaeum. 1924. 35—52.

² V. ö. róla Matagrín: La psychol. sociale de G. Tarde. 1910. Blondel: Introd. à la psychol. collective 68—90.

³ V. ö. Dékány: Bevezetés az interpszichikai megismerés elméletébe. Kolozsvár, 1918.

⁴ Archive d'anthropologie criminelle. 1904.

⁵ G. Dumas: Traité de psychologie. 1924 II. köt. 739—764. G. Dumas cikke: L'interpsychologie.

⁶ A 20-as évek előtti álláspontra nézve v. ö. A nép- és társadalomlélektan mai állása e. szemléket. Athenaeum. 1920. 11—32.

⁷ Th. Litt: Individuum u. Gemeinschaft. (Előszőr 1919.) 3. kiad. 1926. — Künkel: A közösség. M. ford. 1940.

⁸ Bevezetés a társadalom lélektanába. Pécs. 1923.

⁹ Introduction into the social psychology. 1908. Azóta több, mint 20 kiad. Ném. ford. is.

¹⁰ The group mind. 1920.

¹¹ Volkspsychologie. 1914.

¹² Ezt nem lehet jól látni L. H. Ad. Geck roppant szorgalmas összeállításából. Sozialpsychologie im Auslande. 1928. Sozialpsychol. in Deutschland. 1929. V. ö. Die Entw. der Soz. psych. in Deutschland. (Vierteljahrschr. f. wiss. Pädag. 3. köt. 1927.)

¹³ Szemléletes mű: Müller-Freienfels: Allg. Soz. u. Kulturpsych. 1930.

¹⁴ E miatt roppant keveset mondanak, mint H. L. Stoltenberg: Sozialpsychologie. 1914. és 1922. Épígy W. Hellpach: Elementares Lehrbuch d. Sozialpsychologie. 1933.

¹⁵ Ez néhol már a címben jelentkezik, mint Steinberg: Die seelische Eingliederung in die Gesellschaft. 1933.

¹⁶ V. ö. A. Fischer: Psych. der Gesellschaft. 1922. (Kaffka: Handbuch d. vergleichenden Psychol.)

¹⁷ Dell'analisi nelle menti associate. Dell'antitesi come metodo di psicologia sociale. 1865.

¹⁸ Róla: F. Squillace: Il problema della psicologia collettiva a sociale e l'opera di P. Rossi. Művei: La psicologia collettiva. 1900. és Sociologia e psicol. collett. 1904.

¹⁹ La psicologia collettiva. 1905.

²⁰ Ld. D. Essertier: Psychologie et sociologie. 1927. Alcan.

utalunk.²¹

²¹ Ch. Blondel: Introduction à la psychologie collective. 1928.

²² Ld. pl. J.W. Sprouls: Social psychology interpreted. London. 1927. Rob. Thouless: Soc. psych. 1925. J. Sutherland: The bonds of society. London. 1914.

²³ De Psyche der Menigte. 1911.

²⁴ The laws of social psychology. 1925.

²⁵ Die Psychol. der Kollektivitäten. Ném. ford. Vukovar. 1915.

²⁶ Introduction to social psychology. 1928.

²⁷ Az emberi csoportok lélektana. 1916.

²⁸ Hazánkban a Fővárosi Könyvtár maga — Envvári Jenő buzgalma folytán — 10—20-szor annyit tartalmaz, mint más közgyűjtemény. Ezt az anyagot

említjük itt. E. M. Ross: Social psychology. 1908. (Rövidítjük: Soc. ps.) Ch. A. Ellwood: An introduction to soc. ps. 1916. újabban: The psych. of human society. 1925., ném. ford. is. 1927. Allport: Soc. ps. 1924. L. L. Bernard hatalmas összefoglaló könyve: Soc. ps. 1932. a legismertebbek. Továbbá: J. F. Brown: Psychology and the social order. N. Y. 1936. J. M. Reinhard: Soc. ps. Chicago. 1938. J. Katz and R. L. Schanck: Soc. ps. NYork. 1938. J. Jeffrey Smith: Soc. ps. Boston. 1930. Knight Dunlap: Soc. ps. Baltimore. 1925. Krueger and Reckless: Soc. ps. N. Y. 1931. Folsom: Soc. ps. N. Y. 1931. Kimball Young: Soc. ps. N. Y. 1930. E. Barker: National characters and the factors in its formations. N. Y. 1927. H. Judd: The psychol. of social institutions. N. Y. 1926. Stratton: Soc. ps. of international conduct. N. Y. 1929. W. R. Dennes: The method and presuppositions of group psychol. Berkeley Univ. 1924. J. M. Williams: Principles of soc. ps. N. Y. 1922. Myerson: Soc. ps. N. Y. 1934. La, Piere and Farnsworth: Soc. ps. N. Y. 1936. Mindez két évtizeden belül!

²⁷ Ennek rendszerére ld. Dékány: Communautés et organisation. 1939.

3. Helyzet, magatartás- és viszonylélektan.

Az általános társaslélektan azokat a lelki jelenségeket vizsgálja, amelyek általában az emberek együttélése közepett fejlődnek ki, a csoportban-léttel adódnak. Vannak ezek között olyanok, amelyek nem *egy-egy csoport-fajta* lelki életére jellemzőek, hanem egy társadalmi *helyzettel* adódnak: ez annyiban különleges kérdés (más mint a csoport életének kérdése), amennyiben egy-egy „helyzet“ *együtt nem élő*, szétszórt emberhalmazt érint. Ilyen pl. az ú. n. kisebbségi helyzet. Kiki külön is tudomással bír arról, hogy kisebbségi helyzetben van,¹ s egyben tud másokról, akik hasonló helyzetben vannak; de alig érintkezik velük; magatartásukat végre is nem épp a társaik határozzák meg, hanem a maguk „helyzete“.²

Ezzel a kutatási ággal párhuzamosan alakul ki a *magatartások* lélektana.³ Ilyen pl. a többséggel, vagy a hatalommal szemben a *loyalitás* magatartása. Ugyanilyen a közösségeket érületi téren elhagyó *renegátoknak* a magatartása:⁴ az ily magatartás egy „érülettörés“ után következik be. Valaki nemcsak átpártol valahova, hanem „ellentétes előjelű“ érületi közösségbe csap át, egy „érületi ellenséghez“ csatlakozva, önzésből, vagy könnyűvérűen, de mindig a jobb reményében, számítással. Nagyon sok elemző munkát kíván egy-egy társas *viszony* lélektani elemzése, pl. az alárendeltségé, az engedelmességé, a

tekintélyé és *presztizs*é. Ez utóbbira irodalmunk is érdekes példát szolgáltat.⁵

Az egyes viszony-nemek kidolgozása, elemzése igen messzire mehet; a finom elemzés példája: M. Scheler könyve:⁶ Az ily kutatás összefüggésben van az ú. n. viszony-szociológiával (Beziehungslehre), melynek első vázlatát L. von Wiese⁷ adta, de elemei már Simmelnél⁸ megtalálhatók (1908), s akkor mint „formális szociológia“ próbált megindulni. A viszony valóban nemcsak lélektani kérdés, de megalapozása jórésztben odatartozhatik, az egyes esetek szerint több-kevesebb mértékben. Mindenesetre a viszonylélektani kutató mellőzni nem fogja tudni a mai viszony-szociológiai kezdeményezéseket.

A viszonyok meglétének jórészét nem is érezzük. Vegyük pl. az alárendeltségi viszonyt. Valaki ily viszonyban lehet teljesen, a nélkül, hogy *érezné* az alárendeltségét. Lehet, valaki „érzi“ az alárendeltségét; ez árthat magának a viszonnak. Lehet az alárendeltséget „éreztetni“; ez nem ritkán ellenakciót szülhet stb. Látható, hogy egy viszony és annak lelki képe (érzése) más és más lehet. Tehát a „viszonyok tana“ — a szociológia egyik kérdéstömbje — más, mint a viszonyok társadalomlélektani elemzése.

JEGYZETEK.

¹ Színes leírások találhatók nálunk Szvatkó Pál írásaiban; így: „Magyarok a határon túl“ címűben (Mi a magyar most? c. koll. köt. Pantheon. Évn. 1935? 166—178. l.)

² V. ö. Dékány: A kisebbségi lélek. Bp. Szemle. 1938.

³ V. ö. egy orvosnő, V. Strasser terjedelmes könyvét: Psychologie der Zusammenhänge u. Beziehungen. 1921., melyben kivált a VI. fej.-ben sok indítás található.

⁴ V. ö. tanulmányunkat: A renegát lelki arca. Pannónia. 1940. évf.

⁵ Leopold L.: A presztizs. 1908., ném. és ang. ford. is.

⁶ Wesen u. Formen der Sympathiegeföhle. 3. kiad. 1926.

⁷ Allg. Soziologie als Lehre von den Beziehungen u. Beziehungsgebilden der Menschheit. I. Teil. Beziehungslehre. 1924. (2. kiad. is, rövidebben.)

⁸ Soziologie. 1908.

4. Tömeg- és sokaság-lélektan.

Ritka eset a társadalomlélektanban, hogy egy részleges tan mindjárt teljes világossággal indul meg: Le Bon magyar fordításban is megjelent könyve¹ mindjárt világossá tette a

probléma magvát, lévén Le Bon természettudós, ki kitűnő megfigyelőképességgel rendelkezett. De nem lett világos a probléma köre: számos jelenség csak tömegszerű (pl. parlamenti tumultusban, esküdtszéki tárgyaláson stb.), de ez a vonás nem tesz még tömeggé valamely csoportot. Újabb vizsgálódások is megerősítették,² hogy Le Bon helyesen meglátott tényekből *indult ki*, bár túl messze ment a következtetésekben. Valósággal a szenzáció erejével hatott — kivált az iskolázott és művelt emberekre — az, hogy mennyi az irracionális elem a lelki életünkben, amelyek kitörnek a mélyből, ha „tömeglénnyé“ válunk, tömegizgalom hatása alá jutunk. Színes képekben tárultak fel egyes vonások, minők a lelki ragályozás, illúziókra való hajlam, az ingerelhetőség és izgalmasság, a felelőtlen impulzivitás; hasonlóképp kiderült az „én szétmállása“, a lelki sodortatás, nehézkesség, a lelki összezsugorodás (parány-érzés), mely kisebbrendűségi érzést vált ki, úgyhogy a tömegember belsőleg vezető után kiált.

Tanulmányozták továbbá a forradalmi tömeget, s a köznapni „csöcselék“ arcát, kezdetben, kivált az olaszok, főként Sighele.³ Újabbban arra is rá kellett bukkannunk,⁴ hogy a tömeg jellemvonásai nem hirtelen állnak elő, hanem nyugtalan korban, lét-válság idején megvannak a *szétszórt* tömegben is a tömeg vonásai („*előtömegek*“). Az újabb irodalom már átkéntethetetlené kezd nőni.⁵

Legújabbban Ortega y Gasset⁶ adott fordulatot a tömeglélektannak. A tömeg ugyanis lehet „*szétszórt*“ (közszóval a „széles közönség“, „köz nép“, man in the street, sokaság stb.), vagy *együttes* tömeg. A Le Bon-féle lélektan ez utóbbira vonatkozik: a tömegjellem egy „szenzáció“ ütésére hirtelen keletkezik egy együttes csoportban; az ily hirtelen erős élmény kibillenti az ész uralma alatt álló, azaz egyensúlyozott lelket egyensúlyi állapotából; ebből ered irracionálisága, impulzivitása stb. Ortega nem az ily *együttes* tömegre gondol, hanem a mai, „eltömegesedett“ társadalom széles rétegeire, melynek „alsó“ elemei azonos vonásokat mutatnak, minő a történetelenség, csökkent felelősség, az elit-gyűlölet, az igények kaosza stb. Ez, íme, a *sokaság*. A francia nyelv különbséget enged tenni *foule* és *masse* közt; erre a mi nyelvünk is módot ad, el-

választjuk az *együttes* „tömeget“ és a szétszórtan élő „sokaságot“, mely „a sajátosan nem kvalifikált személyek összege“ (Ortega).

Ennek is van már rendszeresebb lélektani leírása A. Joussain kísérletében.⁷ A mai „nagymeretű“ társadalom megértésére ez már egyre nélkülözhetetlenebb. Az „alattvalók“ egy államban egyre kevésbé tekinthetők passzív halmazoknak, egyre jelentősebbek lesznek *aktív* tömegek.⁸

Most már egyre gyakrabban kerül szóba a tömeglélektan *alkalmazása* is. Kezdetben főképp arra gondoltak, mikép lehet alkalmazni a történet magyarázásában, pl. az antik élet és irodalom mélyebb megértésében,⁹ avagy a forradalmak elemzésében,¹⁰ újabban azonban a mai tömegek vezetésére is gondolunk; ilyen tömeggé válhatik a *hadsereg*,¹¹ ilyen a politikai párt.¹² Végül a sajtó és publicisztika terén is nagy szolgálatokat tehet a tömegek lélektana.¹³

JEGYZETEK.

¹ Psychologie des foules. 1895.

² Ld. pl. Freud jó könyvét: Massenpsychologie u. Ich-Analyse. 2. kiad. 1923.

³ Több tanulmányban: I delitti della folla. 1902. La coppia criminale. 1897. L'intelligenza della folla. 1906. Továbbá: Rossi: L'anima della folla. 1898. I suggestionari e la folla. 1902.

⁴ V. ö. tanulmányunkat: A tömeg előélete. Emberismeret. 1936. 20—29. l.

⁵ Csak a legkiválóbbakat idézzük: G. Colm: Die Masse. Archiv f. Soz. wiss. 52. köt. Th. Geiger: Die Masse. u. ihre Aktion. 1926. Vleugels: Der Begriff der Masse. Jahrb. f. Soziologie. II. köt. 1926. U. a. Die Masse 1930. Bohn-Alphandéry-Lefèvre: La foule. 1934. (Alcan). Moede: Exper. Massenpsychologie. 1920. G. Stieder: Person u. Masse. 1929. Conway: The crowd in peace and war. 1915. stb.

⁶ A tömegek lázadása. 1929. M. ford. 1938. —

⁷ La psychologie des masses. 1937. (Bibl. de philos. scientifique. Új sorozat.) Nálunk figyelemreméltó Schütz Antal cikke: Tömeg és elit. Kath. Szle. 1935. 277—86. és 366—72.

⁸ V. ö. H. Marr: Die Massenwelt im Kampf u. ihre Form. 1936.

⁹ Ld. pl. Hornyánszky: A homerosi beszédek tömeglélektani vonatkozásukban. Akad. Érték. 1915. Avagy: Szücs-Szomor: Tacitus mint tömegpszichológus. 1928. Seifer: Die Masse bei Tacitus (diss. Erlangen.) 1936.

¹⁰ Ld. már: Le Bon La psychol. de la révolution française. 1902. Cristensen: Politik u. Massenmoral. 1912.

¹¹ V. ö. Dékány: Tömeglélektani erők a hadseregben. M. Figyelő. 1916.

¹² V. ö. Bartels: Lehrbuch der Demagogik. 1905 (ma is igen figyelemre méltó).

¹³ Ld. Krumbacher: Grundfragen der Publicistik. 1935.

5. Politikai lélektan.

A társadalomlélektan ágai közül a legkevésbé van ma előtérben a politikai lélektan, mely szinte árnyékeletet él, holott a mai társadalom vezetése egyre körülményesebb, s a gyakorlati politika is parancsolóan követel szilárdabb politikai lélektani ismereteket, melyek fölülemelkednek régebbi meggyőződéseken, feltevéseken a politikai lelkiséget illetően. Itt legnehezebb a *doxa*-nak *epistémé*-ig emelkedni. A politikai lélektani fejtegetések gyakran a nélkül születnek meg, hogy tudatában lennének hovatarozandóságuknak s legtöbbször a publicisztika köznapi síkjával — a közvélemény befolyásolásával — elégednek meg, nem egyszer vezércikk-stílusúak. Ez annál inkább feltűnő, mennél inkább tudjuk azt, hogy a politikai lélektan a legrégebb tudományágak közé tartozik: egyszerre született meg a görög államtannal. A Platón-féle Politeiában már sok — és máig figyelemreméltó — politikai lélektani fejtegetést találunk: az egész mű voltaképp politikai elit-elmélet; ideáltipizáló irányú ugyan, de nem utópikus álm, mint kétévezreden át hitték.¹ A sokkal realiztikusabb Aristoteles is sok pszichológiai adalékot közöl Politikájában, mely aztán jogászai, vagy történészi kezekbe került, kik a lélektani részeket háttérbe szorították.

Az újkorban az abszolút államok szerveztetnek meg. Ebből a korból eredt egy politikai-lélektani csúcsprobléma, mely sokáig beárnyékolja a többi kérdést: az elvont alattvaló egyetlen magatartása az engedelmesség a „szuverén“ állammal szemben.² Az alattvaló ideáltipizált képét felváltotta a már sokkal aktívabb és határozatképesnek gondolt elvont „állampolgár“ képe. Megindult az eszmélkedés: minő lehet ennek az aktív tényezőnek a szerepe? A „szerződéses államelméletek“ Hobbestől

Rousseauig kikristályosították ennek a képét: a „szavazó polgár“ dönt — ésszerűen — az államélet kritikus kérdéseiben. Kialakul az elgondolás, hogy az egyéni akaratok összege (volonté de tous) valamiképp elégtelen, s ennek fel kell *fejlődnie* egy „igazi közakaratig“ (volonté générale). Eljutottunk végre is a 18. században Rousseau demokratizmusáig, mely végighullámozott hatásaiban egész a világháború végéig. Az államtanra nézve lényeges az, hogy ez a racionalizmus korától oly emberképet örökölt, melynek végre is *voluntarizmusba* kellett torkolnia; a polgár lényege az, hogy „közakaratot“ termel, dönt; ő a szavazó, az államért a „nép“, a „közakarat“ felel.

Csodálatos az, hogy ez minő formalizmussá nőtte ki magát; voltaképp egy szavazó apparátuson gondolkodtak, parlamenten, törvényhozáson, holott voltak mélyebb problémák: az állam eszméjét hordozó széles körök (elit³ és a közrend) *egész szellemi arculata*, érzelemvilága stb. A világháború alatt utalt már erre A. Menzel bécsi rektori beszédében: „Az állam az ember lelki életének az eredménye; ebben és nem a külső berendezkedésben van a tulajdonképeni gyökere az államnak“. Megállapítja:⁴ „Az államban, amennyiben egyáltalán lélektani térre megy, a lelki jelenségek közül *csak az akaratot* szokta tekintetbe venni. Gondolatok és érzelmek azonban éppen oly jelentősek. Csak mióta felmerült az állami nép (Staatsvolk) elvont egysége, vált lehetővé az államszemélyiség jogászai konstrukciója. Azonban az állam nem tudna egy napig sem megélni egy legalább is lappangó politikai *közösség-érzés* nélkül.“⁵

Ma is csak úgy áll a helyzet, hogy a politikai, közösségi érzületek roppant szövevényes világa felderítetlen marad; megelégszünk formális elintézással: közakarat *van*, („hiszen lennie kell“). Bővebb lélektani elemzés szükségtelennek látszik,⁶ s nem töri túlságosan magát a tudományos államtan sem,⁷ hogy e rejtélyes állam-motort tisztázza. Lélektani vizsgálat — egy hosszú genesis vizsgálata — nélkül az ú. n. népakarat (vagy közakarat) nem lesz más, mint egy államtani elméleti kiindulás *posztulátuma*, mely nélkül az elmélet összedőlne.

Ugyancsak különös az, hogy míg a racionalizmus — az egyetemes emberi józan ész feltevése — korából kisarjadt elmélet egy formális voluntarizmusban halkult el, az ellenlábasa:

a történeti jogiskola alapján sem jutottak el messzire, amely viszont „az ellenkező végletbe esett, amennyiben az irracionális lelki elemeknek tulajdonított kizárólagos érvényt“ (Menzel). Itt ugyanis — more romantico — eljutnak a népek — nemzetek irracionális *lét-akarásáig*, amely a nemzeti érzület körében revelálódik. Erre nézve már a 18. század végén megindulnak a vizsgálatok, mint pl. a nemzeti büszkeségről I. G. Zimmermannnál,⁸ avagy a hazaszeretetről,⁹ mely vizsgálatok lélektani szempontból még máig sem túlságosan mélyedtek el.¹⁰

A 19. század végén félig biológiai, félig lélektani szempontból kezdenek foglalkozni az imperializmus, a politikai terjeszkedési vágy kérdéseivel is.¹¹

A mult század vége felé nagyon jellemző bevilágítást adnak a politikai *magatartások* változásába oly írók, mint Nietzsche, M. Scheler,¹² avagy Thomas Mann¹³ stb. Sajátos az, hogy a korkritika vagy kultúrkritika politikai lélektani térre minő könnyen tér át.

Azt várnók, hogy a mai „nagyéretű társadalom“¹⁴ aránylag korán indítja meg a rendszeres politikai lélektani vizsgáldást. Graham Wallas, e sorok írójának londoni tanára, azonban még inkább csak ígéreteket jelez munkájában.¹⁵ Újabb munkák sem tekinthetők alapvető jellegűeknek.¹⁶

Az állam lélektani alapjai közé tartozik a jogrendszer mögött rejtőző *jogérzetek* (helyesebben: jogérzületek) világa. Hogy ez a lényeges, már a mult század közepén világos volt. Vizsgálata még ma sem mondható előrehaladottnak;¹⁷ hasonlókép a szokásjog lélektani vizsgálata.¹⁸ Hogy általában a jogéletnek micsoda jelentőség jut az államban, annak lélektani oldalával ma sem vagyunk még tisztában.

Nagyon fontos a jogalkotás és a közvélemény összefüggésének tisztázása. Nem sokáig tarthatja magát az a nézet, mely szerint a jog mesterséges és észszerű alkotás, s így a jogot egyedül egy-két külön fórum (törvényelőkészítő bizottság, parlament) „hozza“. A politikai lélektan tisztázza, hogy honnan erednek — a közönség széles rétegeiből — azok az ú. n. eszmék, melyek később tételes jogokká racionalizálódnak. Kevés jogtörténész mutatta ezt be a legújabb jogfejlődésre nézve, mégis A. V.

Diecy műve ¹⁹ kitűnő például szolgálhat; a mű bevezetése fontos fejezetet alkot a politikai lélektanban.

A közvélemény régi kérdése ²⁰ egyre újabb formában merül fel és sajátos, alig kap igazi — lélektani — elmélyítést. Mintha a társaslélektani látás, maga a szemléletmód a múlt század végén s a jelen század elején sorvadásnak indult volna a liberalizmus tetőpontjain. Az újabb amerikai irodalom már a közvélemény nyilvántartása és ellenőrzése felé halad, de az alaptények még nem eléggé tisztázottak.

Nagyfontosságú a politikai ideológiák lélektani vizsgálata, elsősorban a *politikai „érzületek“* kérdése; ez utóbbit jelen sorok írója tüzetesebben kívánja számon tartani, ²¹ alapvetőnek vélvén azt a politikai életben; maguk a történeti események is mutatják, a lélek mélységei — az érzületek — vannak átalakulóban. ²²

Last not least, nagyjelentőségű a politikában szerephez jutó *jellemformák vizsgálata*. Míg kezdetben egy Graham Wallas szétfolyó formában látta meg a kérdést, s általában a külföldi irodalom e téren színtelen és vértelen munkákat produkált, addig a magyar irodalom Kornis Gyula munkájában oly művet mutat fel, mely magasan a külföldiek fölé emelkedik mind lélektani szakszerűség és politikai érzék, mind pedig tartalmi gazdagság terén. ²³

Bármennyire nyilvánvaló is az, hogy a tömegeknek nagy politikai szerep jut, kivált dinamikus korokban, mégis sokáig várattak magukra azok a vizsgálatok, amelyek lélektani oldalról vizsgálták a tömegnek, mint hatalmi tényezőnek a kérdését. Fr. von Wieser ²⁴ után különös figyelemmel vette fel a kérdés fonalát M. Vacatnig, ²⁵ jenai professzor. Könyve jól mutatja, hogy minő sokféle szemponttal kell itt számolni, különösen akkor, ha e téren is oly történeti adatbőségre fog támaszkodni a kutató, mint Sorokin. ²⁶

A politikai lélektannak nagyon jelentős témája az *elit*-kérdés. Részben az egyes „nagyembereket“ vizsgálják, ²⁷ részben a nemzeti jellemmel való összefüggésüket. ²⁸ Az elit lelki arcának s a községgel való összefüggésének megrajzolása azonban még a jövő zenéje. Bárminő széteső is ma a politikai lélektani irodalom, látható, hogy ez a kutatásterület is élénk mozgásba jött.

JEGYZETEK.

- ¹ V. ö. Dékány: Utópista volt-e Platón? Athenaeum. 1928. 70—85. U. ott: Platón és a társadalomfilozófia alapproblémája. 1929. évf. 152—164. Mit köszönhet a mai társadalompolitika és szociológia a görögöknek? Parthenon. 1934. 22—32. K. Hildebrand: Platon. Der Kampf des Geistes um die Macht. 1933.
- ² V. ö. Szandtner P.: Az alattvalói engedelmesség problémája. Nagyvárad. 1914. F. Klein: Die psychischen Quellen des Rechtsgehorsams. 1912.
- ³ V. ö. Dékány: Széchenyi elit-öntudata. Társadalomtudomány. 1941. évf.
- ⁴ Zur Psychologie des Staates. 1915. 9. l.
- ⁵ U. o. 23. l. 18. jegyz.
- ⁶ Mint pl. H. Delbrücknél: Regierung u. Volkswille. 1914.
- ⁷ Még az sem megy lélektani térre, aki erre a közakaratra nagy figyelmet szentel, pl. Bernard Bosanquet: The philosophical theory of the state. (1899.) 2. kiad. 1910.
- ⁸ Vom Nationalstolze. 1783.
- ⁹ Ld. pl. Sonnenfels: Über die Liebe des Vaterlandes. 1771.
- ¹⁰ R. Michels: Der Patriotismus. 1929. és Hdw. d. Soziologie. 1931. 436—441. — Privat: Le choc des patriotismes. 1931. Történészek is foglalkoznak vele, mint Anlard: Le patriotisme français de la renaissance à la révolution. 1921. Stratford: The history of english patriotism. 1913 (2 köt.).
- ¹¹ Seillière: Le mal romantique. 1908. Philosophie des Imperialismus, Német ford. 1905. Dékány: Az imperializmus lényege. M. Figyelő. 1917. 73—92. — V. ö. Klages: Die psychologischen Errungenschaften Nietzsches. 2. kiad. 1930. K. Jaspers: Nietzsche. 1936. 222—254.
- ¹² Das Ressentiment im Aufbau der Moralen. Vom Umsturz der Werte. Abhandlungen u. Aufsätze I. 27—234. 1923.
- ¹³ Betrachtungen eines Unpolitischen, 1919. V. ö. Moeller van den Bruch: Der politische Mensch. 1933.
- ¹⁴ V. ö. Graham Wallas: The great society. 1925.
- ¹⁵ Human nature in politics. 1908. Ném. ford.
- ¹⁶ G. Murchison: Social psychology. The psychology of political domination 1929. Olasz ford. és Rivers: Psychology and politics. 1923.
- ¹⁷ Ld. pl. Fr. Kübl: Das Rechtsgefühl. 1913.
- ¹⁸ Ismerteti Somló: Juristische Grundlehre, 2. kiad. 1927. 366—370.
- ¹⁹ Lectures on the relations between law and public opinion in England during the XIX. century (1904). 5. kiad. 1920. franc. ford. is.
- ²⁰ V. ö. Tönnies: Kritik der öff. Meinung. 1922. Lippman: Public opinion. 1922. The phantom public. 1925. Dékány: A közvélemény erővesztésének okai. Bp. Szemle. 1926. 204—33. A közönség u. o. 1933. 300—23. A sajtó szerepe természetes és mestereges közvélemény kialakításában. 1938. K. ny. „A sajtó”ból. Lippman: Liberty and the news. 1920. Horváth B. A közvélemény ellenőrzése. 1939. (Szegedi akták). Már közismert az amerikai Gallup-intézet működése.
- ²¹ Politikai lélektan. 1938. Studium.
- ²² V. ö. Le Bon: Mult és jövő. 1920.

²³ Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata, 2 köt. 1933. Franciaúl is: L'homme d'État. 1939. Bibl. de philos. contemporaine. Alcan.

²⁴ Das Gesetz der Macht. 1926.

²⁵ Die Macht der Massen (Soziologie u. Psychologie der Massen I.) 1928.

²⁶ Die Soziologie der Revolution. Ném. ford. 1925. L. J. Benda: La trahison des cleres. Babits: Az írástudók árulása (Élet és irodalom 136—170).

²⁷ Igy Bogardus: Leaders and leadership. 1934. Giese: Die öffentliche Persönlichkeit 1928.

²⁸ E téren is Kornisnál (Tudomány és nemzet. 1941.) kezdeményezéseket látunk a tudós-típusra vonatkozólag.

6. Néplélektan és népkarakterológia.

Maga is lélektani kérdés: miért maradt az *egyes népek* lelki szerkezetének vizsgálata a 20. századra, holott a szomszédos európai népek egy-két évezred óta külön jelleműeknek látják egymást.¹ Egész a 18. századig csekély a tudományos érdeklődés a nép-jellem iránt. Addig ugyanis az államot látták legfőképp maguk előtt, s látták a népet is esetleg, de csak az államon keresztül. Magát az államot sem nézték a maguk saját szerkezetében, egész Bodin-ig. A középkorból sokáig áramlott ki egy sajátos normatív szellem; nem a valóság érdekelte a kutatókat, hanem az, hogy milyennek *kellene* lennie, per dictamen rectae rationis. Közelfekvő volt az a feltevés, hogy a társadalom, a nép épp az állam *útján* juthat egységhez és magasabb színvonalra; az állam eszköz-jelentősége (ez kétségtelen megvan), minduntalan az államra irányította a figyelmet, egyben elvonta a nép autonóm életétől. Ha ezzel az étatizmussal szemben valaki új utat keresett (Vico), sokáig rá sem figyeltek.

Maga az iskoláztatás is ez irányban hatott. Kétféle művelt réteg volt, melyből a kutatók kikerülhettek: 1. a theologiai műveltségű réteg, mely a népben a hívőt látta, és gyakorlati, missziós lehetőségek lebegtek szemei előtt; 2. a jogászi műveltségűek viszont a népben az alattvalót látták s a nép rendbentartására törekedtek. Mint „elméleti objektum“, a nép nem szerepelt, nem vágyódtak *mint* nép megismerésére.

Lényegesebb fordulat csak a 18. században következett be; újabb műveltségi irányzattal rendelkező elemek fordulnak most a nép kérdése felé. 1. A közigazdák, mint „fiziokraták“, kezdik a nép érdekeit felkarolni a 18. század második felében. Ennek köszönhetjük Mária Terézia és II. József idején a job-

bágyvédő intézkedéseket. Hat ez irány Berzeviczy Gergelyre is. Ugyane korban észlelhető egy másik sajátos jelenség; fellépnek 2. statisztikusok, mint Achenwall, Schlözer, akik hogy jobban, okosabban tudják kormányozni a népet, megvizsgálják a föld és a nép állapotát, közben még egy-egy „nemzet természetes tulajdonságait“ is. Sokkal többet jelentenek 3. az írók és a történészek. Ez utóbbiak elég hamar jól észreveszik a széles néptömegek szellemének jelentőségét. Montesquieu kiemeli a nép szellemének (esprit générale) a fontosságát, de egyelőre az „állam népére“, az alattvalókra gondol. Még inkább jelentős e téren Voltaire (génie du peuple). E korban hat a „preromantikus“ Rousseau is, kinek nyomán divatba jön a köznép iránti érdeklődés s a természetesség kultusza. Ugyancsak a 18. században hatnak azok a német írók, akik a köznépet már szellemi teremtő erőnek látják, nyelvét, irodalmát figyelik. Herder szava a leghangosabb. Álláspontját tömöríti e mondás: Der Weg zu Gott führt über das Volk.² Gyűjti a nép szellemi termékeit, a dalokat (Stimmen der Völker). A nép szelleme, alapjellem (Volkscharakter) századok hosszú során át változatlan, hirdeti. A csakhamar meginduló néprajzi és irodalmi gyűjtőszervevény azonban nem vált a néplélektan javára, hanem az ethnografiát indította meg.

Sokáig hitték, hogy Lazarus M. és Steinthal, — két herbartianus kutató (bölcsele az egyik, a másik nyelvész) voltak a mai néplélektan megindítói. Tulajdonképpen nem. Lazarus M. írása: Über den Begriff u. die Möglichkeiten einer Völkerpsychologie (1851) nem a mai néplélektan hajnalhasadását jelzi; az ő programja: „a társas ember vagy az emberi társadalom lélektana“, azaz „a szellemi népelet *elemeiről* és *törvényeiről*“ szóló — általános — tan; olyasféle törvénytudomány, minőt a kor természettudománya képzelhetett. A kettejük által szerkesztett folyóirat: Zeitschr. f. Völkerpsychologie 1860—90-ig, 20 kötet; utóbb ethnografiai tárgykörű, olyan, hogy a mai néplélektani kutató alighanem hiába forgatja. Nem egyes népek érdekelték akkor a kutatókat, — ami egy empirikus természettudomány korában különösen érthető lett volna, — hanem a romantikusok korából felszínre jutott kultúrtermékek: a nyelv, a jog, erkölcsi közsokás, a művészet

stb. Ugyanily sorsra jutott egy újabb folyóirat, a Thurnwald szerkesztette „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie“ 1925-től, mely 1932-től Sociologus lett s rövidesen megszűnt. Alig van benne néplélektani megfigyelés.

Ezzel az ethnopszichológiai anyaggal küszködtek Th. Waitz-tól kezdve, Wundt és Lévy Brühlig, de máig sem áll tisztán, minő ez a tudomány-szerkezet. Holott nem lehetetlen nyomára jönni annak, hogy itt nem is lélektanról van szó elsősorban, hanem „alacsonyabb kultúrfokok“ műveltségbeli *képződményeiről*. A kultúrfokok: egyes stádiumok, a kezdő „primitív“ fok egy stádiumokról szóló elmélet (stadiológia) kezdő lépcsőjét jelenti. De ily stádium-elmélet *nem* fejlődött ki. Csak annyi látható (ld. Wundt: Elemente der Völkerpsychologie, 1912), hogy jellege szerint a tárgyalás a *genetikus* lélektan felé vezet, s hogy mennyi ebből a társaslélektani rész, az csak — legfeljebb — egyes fejezetekből olvasható ki. Az egész ethnopszichológia *nem* tekinthető a társas lélektan egyik ágának.

Népek érintkezése még a 18. században gyér volt a közlekedési eszközök gyarlósága folytán. Mégis megindult már bizonyos összehasonlítás népek „jelleme“ terén.³

A 19. század eleje hoz új fordulatot: a romantikusok a népet már nem racionális egyének halmazának érzik, hanem külön népszelleme (Volksgesit) alkotó szerepét emlegetik. Ugyanekkor a „történeti jogiskola“ (Savigny, Puchta) felfedezik, hogy a jog, az alkotmány nem az ész műve, hanem a népi lélekből kisarjadó *közerkölcs* (Sitte) talajáról nő fel. Filozófusok is kollektív látásúak lesznek: Fichte, Herbart, Hegel a történetfilozófiájában stb. a közösségi szellem alkotásait érzik ki a történeti életben.

Lényegében — ma már látjuk — a romantikusok *korának* (ha nem is maguknak a romantikusoknak) köszönjük, hogy a népet nem az államon *keresztül* nézzük, mint ahogyan a népet a felvilágosodott abszolutizmus korában felfogták. A nép nem pusztán „sokaság az államon belül“, az „állam népe“, amely egyiséget és jelentőséget csakis az állam szervezettsége folytán kap. A nép, vagy nemzet *öntevékeny létező*, megvan történeti jelleme és hivatásérzésének szikrája, mert — megvan szelleme, erkölcsisége, nyelve, közszokása, közerkölse (Sitte) és művé-

szete. Megvan a maga belső, lelki formája, akkor is, amidőn feje felett elpusztul az őt védő állam. Az állam igen sokszor csak összefogja a népi szellemi erőket, szervezi a szervezhető (de nem mindent), az állam koncentráló és rendező hatalom. De nélküle is, — sőt sokszor ellenére is — a nép önállóan aktív történeti tényező.⁴

A mult század első felében kezdődik meg az a mai állapot, hogy a népek-nemzetek politikailag is önállóaknak érzik magukat s kezdenek is a maguk sajátosságaira eszmélni.⁵ Ugyancsak a század közepén jelenik meg az első magyar népkarakterológiai mű, mely a legfontosabb európai népek jellemzésére ma is érdekes és értékes adalékokat nyújt: Rónay Jácint⁶ könyve (1847).

Sajátoskép népek egymás közti *vitái* kezdik feszegetni a kérdést: milyen ez a nép és a másik. Ide esnek oly művek, minők a túlsokat író A. Fouillée könyvei.⁷ Ezek korai kísérletek; a sok általánosság mellett kevés a valóban jellemző. Újabban ráirányult a figyelem a jogász Boutmy-nek az angol politikai jellemről szóló, elfeledett művére is.⁸

Európa nagy békekorszaka 1871 után sajátoskép éppen nem adott különös indításokat a néplélektani kutatások számára. A népek bent ültek határaik között s lehetőleg önmagukra tekintettek egy *paix armée*-ban. Mihelyt azonban a stabilisnak hitt Európában bekövetkezett a háború nagy robbanása, felriadtak a népek, egymást ócsárolva, magukat megerősítgetve, s — akaratlanul kezdtek pszichologizálni. Így voltakép századunk 2. évtizede mozgatta meg a legkülönbözőbb írókat és gondolkozókat.⁹ Jelszó lett a nemzeti „önismeret”. Hatott ez filozófusokra,¹⁰ épúgy, mint történészekre,¹¹ irodalomtörténészekre,¹² néha még ethnológusokra is¹³ stb. Egyesek külön nemzetvédelmi céllal írnak, és gyűjtik a nézeteket.¹⁴

Lényegében tehát a világháborús láz kavarta fel újból a népek jellemének kérdését, jelentékeny irodalmat termelve ki.¹⁵ Ezek közül a háború végén R. Müller—Freienfels könyve emelkedik ki leginkább szemléletességével és sokoldalú tartalmával.¹⁶ Végre is csak az utolsó két évtizedben születik meg az új, *leíró* nép-lélektan, melynek egyre gazdagabb növekedését figyelhetjük meg. Hazánkba is áthatott a mozgalom, először igen széles kultúrfilozófiai és kultúrkritikai nézőpontok hatása

alatt.¹⁷ A népszövetség korában sem nyugodott le a nemzetek egymáshoz mérésének hulláma.¹⁸ Kezdenek módszertani kérdésekkel is foglalkozni.¹⁹ Az anyaggyűjtés nehézségei nem kevésbé nagyok, mint a kiválasztó szempontok tisztázása.²⁰ A kutatás mindamellett megindult s tartós lendületet ígér.

JEGYZETEK.

¹ V. ö. Hertz: Die Theorien über den Volkscharakter bei den Hellenen. Kölner Vierteljahreshefte f. Soziol. 4. évf. U. az: Die allg. Theorien vom Nationalcharakter: Archiv f. Soz. wiss. 54. köt.

² B. v. Wiese: Der Gedanke des Volkes in Herders Weltbild. Die Erziehung. 1939. 121—146.

³ Muralt: Lettres sur les Anglais et les Français. 1725. Egy angol névtelen; ném. ford.-ban: Charakteristik der vornehmsten Nationen. 1772.

⁴ V. ö. Dékány: A nép, nemzet, állam viszonya ma. Társad. tud. 1941. évf.

⁵ Ld. a most karakterológiai értékükben újból felfedezett szerzőket (csak a németeket idézzük): Arndt: Geist der Zeit. 1800. (V. ö. K. H. Pfeffer: Die deutsche Schule der Soziologie. 1939. 60—69). Jahn: Deutsches Volkstum. 1810. Menzel: Die deutsche Litteratur, 2. kiad. 1836. R. v. Rammer: Vom deutschen Geiste. 1848. B. Goltz: Zur Gesch. u. Charakteristik der Deutschen (utóbb: Die Deutschen). 1864. stb.

⁶ Jellemisme. 1847.

⁷ Psychologie du peuple français. 1898. és Esquisse psychologique des peuples Européennes. 1903.

⁸ Essais d'une psychologie politique du peuple anglais au XIX-e siècle. 1901. (5. kiad. 1922.)

⁹ V. ö. Vierkandt: Der gegenwärtige Stand der Völkerpsychologie. Neue Jahrbücher f. klass. Altertum. I. Abt. 33. R. Buchwald: Die Wissenschaft vom deutschen Volkscharakter. 1917.

¹⁰ Natorp, Scheeler, Keyserling, Eibl (Vom Sinn der Gegenwart. 1933), L. Ziegler (Der deutsche Mensch. 1915), H. Cohen: Über das Eigentümliche des deutschen Geistes. 1914. stb.

¹¹ Kivált: K. Breysig: Vom deutschen Geist u. seiner Wesensart. 1932.

¹² Mint pl. Lonis Reynaud: L'âme allemande. 1933. Eckhardt S.: A francia szellem. 1938.

¹³ M. Wähler: Der deutsche Volkscharakter (Spamer: Die deutsche Volkskunde. 1934. I.)

¹⁴ H. Floerke: Deutsches Wesen im Spiegel der Zeiten. 1916.

¹⁵ Bővebb felsorolás Hurwicz-nál: Die Seelen der Völker. 1919 (a mű egyébként módszertani).

¹⁶ Die Psychologie der deutschen Menschen u. seiner Kultur. Először 1919.

¹⁷ Prohászka L.: A vándor és a bujdosó. 1936. (k. ny. a Minervából). 2. kiad. 1941.

¹⁸ Ld. Madariaga kitűnő könyvét: Englishmen, Frenchmen, Spaniards. 1928. stb

¹⁹ V. ö. W. Hellpach: Einführung in die Völkerpsychologie. 1938. U. az: Geistesgeschichte oder Völkerpsychologie. (Die Welt als Tat. 1940. évf. 249—70.).

²⁰ Ld. e sorok írójától: A magyarság lelki arca. Magyar néplélektani rajzok. 1941. 227—260 lk. s az itt idézett irodalmat.

7. A „közösség“ lélektana.

A társadalomtan legújabb felfedezései közé tartozik a *közösség* fogalmának pontos megállapítása,¹ miután a „közösség“ sokáig többnyire frázisként, szétfolyóan szerepelt. A mai kor „szervezetek“ alakításán töri a fejét, ám ezek csak lazább, speciális célú és mesterséges társulatok, melyek hol létrejönnek, hol felbomlanak, mert tagjaikat felszínesen kapcsolják magukba (*külső* tagság). Ezzel szemben a *közösség* „mély-társulás“, mely az egész embert magába öleli, ennek nem speciális munkalkalmakat ad, mint egy különleges célú szervezet, hanem egész életkörnyezetet, mint a család, a nemzet stb., s egész életre vonatkozólag ad sokoldalú programot (sokcélúság, politelia). Így derült ki, hogy a lelki összeforrasztó kapcsolatok terén is mélyebbre kell ásni a közösségek lélektanának, mint aminő a társas kapcsolatok zöme általában.²

Nagyon jól látta ezt már évezrede a kereszténység, melynek köszönjük „a szeretet felfedezését“. Ennek vizsgálata kell hogy lélektani alapon egyre újabban meginduljon. És íme, ez is vagy etikai nézőponton merül fel, vagy pedig metafizikai és fenomenológiai stílusban.³ Így a társadalomlélektan ismét abban a helyzetben van, hogy sajátos problémáit vissza kell magának hódítani.

Egész sorozata van a sui generis közösségilélektani problémáknak, amelyek szanaszét vannak szórva. Ezeket össze kell gyűjteni s újból vizsgálat alá venni. Tönnies,⁴ a közösségek elméletének mai megalapítója, abban a korban élt, amidőn már lélektani elemzés lehetséges lett volna. Műve voluntarisztikus-lélektani jellegű; azonban nem sokkal meggy túl szembeállításokon ily fogalmakban:

Közösség (Gemeinschaft)

Eintracht (concordia)
 „Wesenswille“
 Consensus
 Selbst
 Sitte

Közönséges társulás (Gesellschaft)

Konvention
 Willkür
 Contractus
 Person
 Politik.

Tönnies klasszikus munkája telisded tele van termékeny probléma-csírakkal, melyek még számos kutató tovább-vizsgálását kívánják meg. Még a férfi- és a nő-lélektan is szóba jő itt, mert a közösségi lélek terén a női lélek érzékenyebb és gazdagabb.

Ugyancsak kiemelkedő problémája a közösséglélektannak a *szolidaritás*; ez is sokáig szétfolyó értelemben szerepelt, s ma kezd határozott alakot öltetni. A társas összekapcsolódás mai formája: az egymást kiegészítő célok és akaratok *munkamegosztást* hoznak létre, egy-egy célnemen belül kooperációt. És íme, ez nem bizonyul elégségesnek, mert ezen *felül* is vannak kapcsolatok, melyek egy-egy *életegészhez* (közösséghez) vonzanak: itt keresendő a szolidaritás.

Hasonlóképp feltűnik, hogy a modern, átmeneti jellegű társulások mellőzik a *tartós jellegű* közösségi élet lelki alapját: a „*kegyeletet*“.⁵ Ez is már elhomályosulóban van ma. A kegyelet ugyanis tartós társas, sőt „közösségi“ kapcsolatot jelent⁶ akkor is, amidőn aktuális cél, „érdek“ feszítő ereje megszűnik a lélekben; a kegyelet „érdektelen“ társulás esetében is működésben van, és pedig egy tartós, sőt állandó jellegű „közösség“ fenntartása érdekében.

Még sok kutatni való van a kegyelet *három fájának* komplikációi terén. Leggyakoribb a visszatekintő jellemű, múlt-őrző kegyelet, de jelentős a bizalmas kapcsolatot őrző személyi kegyelet is, valamint a közösség jövőjét „szent ügynek“ tekintő előrenéző kegyelet, mely a tárgyiasságban („*Sachlichkeit*“) él és hat. A lélektanilag kielemezendő mozzanatok száma itt még légió. — A közösségek lélektana nagyméretű problémákra vezet, mely azonban megkívánja a kellő mikroszkópiát is, belelő és finom elemzőkészséget.

A közösség lélektanának fejtegetése ma annyival inkább jelentős lesz gyakorlati vonatkozásában, minél inkább nap-

fényre jutott az az igazság, hogy különleges szervezetek, melyek mindig *mesterséges* alakulatok (mindig szervezés hozza őket létre), *nem képesek pótolni a természetes úton létrejött és fennálló, természetes közösségeket; ellenben ezeknek erőit azok felszívják, elkoptatják, s az elnyűtt közösségi lelki erők sorvasdásnak indulnak.*

Főkép a mai társadalompolitika, mely az egész vonalon „szervezésről“ szeret beszélni, könnyen figyelmen kívül hagyja azt, hogy a szervezést megelőzőleg van egy másik probléma: a „gondozás“, azaz a meglévő közösségek (így pl. a család) lélektani védelme. Ez foltonként már kezd tudatos lenni. S kell tudnunk: mi az, *amit* lelki téren gondozni lehet.

A mindjobban szétágazó és lombosodó társadalomlélektani tudományágak áttekintése, irodalmuk gazdagodásának felmutatása volt a célunk; ezt a differenciálódást az utolsó néhány évtized hozta az emberi kultúrának. Célunkat elértük, ha csak némileg is meggyőzhettük az olvasót arról, hogy a tudományok e csoportja nem maradhat nálunk sem, mint eddig, hamupipóke, hanem el kell foglalnia helyét mai kultúránk rendszerében.

JEGYZETEK.

¹ V. ö. tanulmányainkat: A társad. szervezés értéke. 1930. Studium. Communauté et organisations. 1939.

² V. ö.: A közösség lélektanának kritikus kérdései. Athenaeum. 1941.

³ Metaphysik der Gemeinschaft. 1930.

⁴ Gemeinschaft u. Gesellschaft. 1882. 2. könyv. Sok kiegészítést nyújt hozzá Vierkandt: Gesellschaftslehre. 2. kiad. 1928. újabb kiadás is.

⁵ Erről már Goethe írt vallásos formában: Wilhelm Meisters Wanderjahre. II. 1. Nálunk Fáy A.: Kegyeleték (pietások). 1842.

⁶ V. ö. P. Wust: Naivität und Pietät. 1925. 138—152. U. az: Die Dialektik des Geistes. 1928. 126. l.

Dékány István.

5. A NEVELÉSLÉLEKTAN FEJLŐDÉSE.

1. Bevezetés.

A nevelés a fejlődés kezdetleges fokán tisztán ösztönszerű működés. Bizonyos nevelő tevékenységet az állatoknál is találunk, ezt náluk is az ösztön irányítja. A fejlődés kezdetleges fokán álló népeknél szintén majdnem teljesen ösztönszerűen történik a nevelés, sem a kitűzött cél, sem pedig az eszközök és módszerek nem tudatosak. Csakhamar azonban az értelemnek is lesz benne szerepe. Már az egyszerű emberek is — legalább homályosan, határozatlanul — maguk előtt látják, milyenné akarják alakítani a nevelendő gyermeket, továbbá a tapasztalás alapján iparkodnak megállapítani, melyek a célravezető eszközök és eljárások.

A neveléstan története azt mutatja, hogy midőn a nevelés kérdésével rendszeresen, tudományosan kezdenek foglalkozni, sokkal előbb állapítják meg a nevelés célját, azt az eszményt, amelyet a neveléssel meg akarnak valósítani, mint a nevelés eszközeit és módszereit. Eleinte nem a gyermeket vizsgálják, hogy milyen adottságokkal kerül a nevelő kezébe és hogy melyek a lelki fejlődésének törvényei. Ellenben elég élesen megrajzolják azt a képet, amelyet a gyermekből neveléssel és oktatással ki akarnak alakítani. Természetes, hogy ilyen módon minduntalan akadályokba ütköznek. Tapasztalják, hogy a gyermek korántsem könnyen alakítható, hogy akárhányszor ösztönszerűleg, vagy tudatosan ellenszegül ennek az alakító törekvésnek. Ebből érthető, hogy a régebbi nevelők sokkal kemé-

nyebb eszközöket alkalmaztak, a kényszer, a büntetés nagyobb szerephez jutott náluk, mint ma.

A kitűzött cél és az elért eredmény között lévő nagy különbség mindjobban ráterelte a figyelmet a lelki fejlődés természetére. Olyanformán, mint ahogyan a többtermelésre való törekvés kifejlesztette a mezőgazdaságtant és agrokémiát. A nevelés a lélektan tudományához fordul segítségért, tőle várta az útbaigazításokat, hogyan lehet a gyermek lelkére hatni.

A régebbi általános lélektan nem sok felvilágosítással tudott szolgálni. Az a kezdetleges lélektan, amely az összes lelki jelenségeket az érzéki benyomásokból akarta megmagyarázni, amely az embert az egyes külső hatásokra valami módon reagáló automatának tekintette, csak nagyon kevésbé tudott a neveléstudománynak segítségére sietni. A lélektan azonban a legújabb időkben hatalmas fejlődésnek indult. Kutatásaiban és megállapításaiban közelebb jutott az élő, törekvő, cselekvő emberhez. Felismerte a lélek aktivitását és egységét: az ember nemcsak az egyes külső hatásokra felel valamiféle lelki tevékenységgel, hanem az egész környezet, mint valóság hat rá, a helyzetnek, mint egésznek megfelelő módon cselekszik. Az egyoldalú intellektualizmust megdöntötte az ösztönök nagy szerepének felismerése. A régi felfogással ellentétben nagyon jól tudjuk, hogy a gyermeki lélek nem üres lap, amelyre a nevelő tetszése szerint írhatja a szöveget. Mindenki tömredék adottsággal születik a világra és a nevelés csak ezekkel az adottságokkal dolgozhatik.

Méginkább segítségére sietett a nevelésnek a gyermeklélektan. A múlt század vége felé erőteljesebben megindult és a legutóbbi évtizedekben szép fejlődést mutató gyermektanulmányozás igen nagy szolgálatokat tett a nevelésnek. Érthető ebből, hogy az utóbbi időben a nevelés, főképen pedig az oktatás módszerében nagyon szembetűnő a haladás.

A neveléstudomány azonban nem elégedett meg azzal, amit a lélektan és a gyermektanulmány önként nyújtott neki. Maga vetett fel megoldandó kérdéseket és iparkodott megfelelő lélektani kutatásokkal, kísérleti vizsgálatokkal a megoldást elősegíteni. Így fejlődött ki a neveléslélektan, amely most már

lassankint külön szaktudománnyá válik. Feladatát legvilágosabban *Montessori* Mária fogalmazta meg. Szerinte nem indulhatunk ki önkényes előfeltevésekből, hanem minden nevelési és tanítási eljárást alapos kísérletezésnek kell alávetni és ilyen módon megállapítani helyességét, eredményes voltát. Ezt nagyban elősegítették az újabb időkben nagy számmal keletkező kísérleti iskolák. Ezekben valóban rendszeresen meg lehetett vizsgálni a különféle nevelő és oktató eljárásokat.

Az emberiség történetében voltak időszakok, midőn a nevelés kérdései iránt nem sok érdeklődés mutatkozott. A hagyományos nevelés és az iskola ment a maga megszokott útján. Nem sokat törődött az étellel és az élet sem vele. Jelenleg azonban egészen másképpen van. A különböző szellemi áramlatok kergetik, gyors ütemben váltogatják egymást. Mindegyik azonnal a maga képére akarja alakítani a nevelést és az oktatást, mintha csak nem bízna saját állandóságában és azáltal akarna halhatatlanságot biztosítani magának, hogy a jövő nemzedéket, a gyermeket a saját képére alakítja. Az utóbbi évtizedekben ezért a neveléstudomány, a gyakorlati nevelés, az iskolaügy is nagy és heves mozgalmak színtere. Az újabb idők jelszava volt, hogy a nevelés a gyermekből induljon ki. Ezt az elvet még ma is vallják. De mivel korunk különböző áramlatai nagy sietve iparkodnak érvényesülni a nevelés terén is, a valóságban ez az elv nem nagyon üt át. Megint a neveléstől és a gyermeki lélek ismeretétől idegen parancsok akarják irányítani a nevelést. Ennek természetes ellenhatása, hogy a pedagógiában is megindul a saját autonómiájáért való küzdelem. A neveléstan nem akar a különböző szellemi áramlatok kiszolgálója és végrehajtó közege lenni. Törvényeit maga iparkodik megállapítani és a nevelés céljának azt a részét, amely minden kor szellemétől független, a változó áramlatoktól megóvni.

2. Jutalom és büntetés.

A nevelésben és az oktatásban kezdettől fogva szerepeltek bizonyos kényszerítő eszközök, amelyek magától a nevelő eljárástól idegenek, Ilyen például a jutalmazás és a büntetés. Ezek tulajdonképpen nem valódi nevelő tényezők, csak arra alkal-

masak, hogy valamely cselekményt kikényszerítsenek a gyermekből, amelyre más módon nem tudók rávenni őt. Vagy azért szorulunk rájuk, mert többet kívánunk a gyermektől, mint amennyi az ő természetének megfelel, vagy pedig, mivel nem találjuk meg a célravezető nevelési eszközöket. Egyes primitív népeknél, (például délamerikai indiánoknál) jóformán teljesen ismeretlen volt a nevelésben a büntetés. A nevelő bánásmódja sokkal szelídebb volt náluk, mint a kultúrnépeknél. Ennek magyarázatát abban találjuk, hogy ezen a kezdetleges fokon a gyermektől sokkal kevesebbet kívántak, és így nem kellett őket erőszakkal nógatni.

A kultúra haladásával a követelmények megsokasodtak: a gyermeknek viselkedésében sokkal több szabályhoz kell alkalmazkodnia és jóval nagyobb ismeretanyagot elsajátítania. Nagyobb korlátozásoknak van alávetve és több teljesítményt várnak tőle. Mivel ez akárhányszor nem felel meg természetének, a gyermek ösztönszerűen védekezik ellene: a tilalmakat áthágja, az előírt feladatokat nem végzi el.

A jutalmazással és a büntetéssel bizonyos eredményt könnyebben és gyorsabban érünk el, mint a gyermek egyéniségének alakításával. Ha a hanyagságért büntetés jár, a tanuló elvégzi leckéjét, ha kelletlenül is. Büntetéssel nem tesszük ugyan szorgalmassá, de a napi leckék elvégzésére rákényszeríthetjük. Ilyenkor tulajdonképpen megelégszünk egy alacsonyabbrendű cél elérésével. Bizonyos anyag megtanulása csak eszköz és nem végső cél. A nevelésben is megtörténik azonban, hogy az eszköz öncéllá lesz, ami az egésznek csak egyik alkotóeleme volna, elszakad az egésztől. Ez magyarázza meg azt, hogy a nevelők általában hajlamosak a jutalmazáshoz és a büntetéshez folyamodni.

Ha vizsgáljuk azokat a lélektani mozzanatokat, amelyek a szülőket és általában a neveléssel foglalkozókat jutalmazásra és büntetésre indítják, azt találjuk, hogy ritkább esetben történik ez megfontolásból, sokkal gyakrabban az indulat hatása alatt. Nem azért büntetnek, mert meggyőződésük szerint ennek alkalmazása az adott esetben kívánatos, hanem legtöbbször felindulásukban, haragjukban. *Busemann* adatgyűjtése szerint 100 eset közül csak 3 esetben történt a büntetés erkölcsi okokból,

legtöbbször azért, mert a gyermekek a felnőtteknek valami kellemtelenséget, kárt okoztak. A szülők általában a fiúknál könnyebben alkalmazzák a verést, mint a leányoknál. Ugyancsak az ő adatai szerint a büntetés a fiúknál az esetek 74, a leányoknál 35%-ban volt verés. A szülők és a nevelők ösztönszerűen tartózkodnak a leánygyermeknél a veréstől, mivel ezeknél ez a büntetés nem annyira testi fájdalmat okoz, mint inkább sokkal nagyobb mértékben lelki bántódást, a megalázottságnak, a szégyenérzetnek gyötrő érzelmét. Az apák általában a fiúkkal, az anyák a leányokkal szigorúbbak. A fiúk sokkal több esetben kapnak az apától büntetést, mint az anyától, a leányok viszont jóval többször az anyától. Ennek magyarázatát természetesen abban is találhatjuk, hogy a fiúk az apával, a leányok pedig az anyával élnek nagyobb közelségben, tehát könnyebben fordulnak elő közöttük surlódások. Viszont ez is igazolja a fentebbi megállapítást, hogy a büntetés alkalmazásában inkább az okozott kellemtelenségeknek, bosszúságoknak van nagy szerepük, nem pedig a pedagógiai belátásnak. Ugyancsak ezt bizonyítja Busemannak adata, amely szerint a legtöbb büntetést a gyermekek 12—14 éves korukban kapják. Ebben a korban — mint a következőkben látni fogjuk — kevésbé használ a büntetés, sőt legtöbbször árt, tehát nem célszerű alkalmazni, viszont azonban az ilyen korú gyermekek szoktak legtöbb bosszúságot okozni.

A jutalmazás alkalmazása rendesen a tehetetlenség következménye. A puhább szívű szülők, különösen az anyák kisebb gyermekeiknél nem szívesen alkalmaznak büntetést, viszont nem találnak módot arra, hogy rávegyék őket a kívánt cselekvésre, ezért minduntalan jutalmak ígéretéséhez és osztogatásához folyamodnak. Hogy itt sem a belátás vezeti őket, annak szemléltető bizonyítékát nyújtja *Frankl* Liselotte adatgyűjtése, amely szerint az anyák 80 százaléka elvileg a jutalmazás ellen van, de mégis 84 százaléka alkalmazza a jutalmazást. Hogy mind a jutalmazásban, mind pedig a büntetésben pillanatnyi érzelmek a mozgatók, és hogy jobb eszköz híján nyúlnak ehhez a szülők, az is mutatja, hogy sokkal többször helyeznek kilátásba büntetést, vagy jutalmat, mint ahányszor azt meg is valósítják. *Frankl* adatgyűjtése szerint az ígért jutalmat általában az esetek 50 százalékában adják meg, ellenben a büntetést csak 12

százalékban. Ennek lélektani magyarázatát abban találhatjuk, hogy az ígért jutalom megadásában valami becsületbeli kötelezettséget éreznek, a büntetést ellenben a gyermekek természetesen nem szokták sürgetni és szívesen átengedik a feledésnek. Továbbá ez az adat is mutatja, hogy a büntetéssel való fenyegetés rendszeren felindulásban történik és midőn ez elpárolgott, a szülők is szívesen megfélekednek róla.

A jutalmazó és a büntető nevelő lélektanának eme vázlatos rajzából is láthatjuk, hogy már az ő eljárásuk szempontjából sem szokott ez a nevelés követelményeinek megfelelni.

Nézzük most már, hogyan hat a gyermekre a jutalmazás és a büntetés. Körülbelül 2½—3 éves korban kezdi a gyermek ésszel felérni cselekedeteit és a jutalom, vagy büntetés közötti kapcsolatot. Belátásról még ilyenkor nem lehet szó, tehát nevelő hatásról sem, pusztán idomításról.

A jutalmazásnak és büntetésnek eredménye a gyermekkor különböző szakaszaiban nem egyforma. Leginkább hatásos a 6—10 éves korúaknál. Ilyenkor Frankl adatai szerint az esetek több, mint ¼ részében van eredmény. A 6 éven aluli gyermekek-nél még nem ilyen hatásos, náluk csak az esetek 50 százalékában jár eredménnyel. Legkevésbé használ akár a jutalmazás, akár a büntetés a 10—14 éves korban. Az ilyen korú gyermeknél a büntetés könnyen dacot idéz elő, csak azért sem engedelmeskedik. Néha annyira makaaccsá válik, hogy végül is a nevelőnek kell engednie. A jutalmazás pedig ilyenkor azért nem szokott hatásos lenni, mert sok esetben a serdülés felé közeledő gyermek önérzete ágaskodik ellene.

A jutalmazás és a büntetés hatásának lélektani vizsgálatából azt láthatjuk, hogy bizonyos esetekben elérhetünk velük valami eredményt, mégpedig azt, hogy a gyermeket valaminek megtevésére rávegyük, vagy a tilos dologtól visszatartsuk. Más kérdés azonban az, hogy valóban van-e nevelő hatása is? A nevelés a jellem maradandó alakításában áll, ezekkel az eszközökkel pedig pusztán bizonyos cselekvéseket vagy azoktól való tartózkodást tudunk elérni. Nem lehet ugyan azt mondani, hogy a jutalmazást és a büntetést teljesen mellőzzük, de állandó, rendszeres nevelési eszköznek nem lehet alkalmazni. Annál kevésbé, mert káros hatásai is vannak. A gyakori büntetés dacot, elkese-

redést, az alacsonyabbrendűség érzelmét idézheti elő. A sokat büntetett gyermek elkeseredésében néha a valóság elől a képzelet világába menekül. A folytonos jutalmazás pedig a gyermeket haszonlesővé, önzővé teszi. Később már a legegyszerűbb, mindennapi tevékenységeket is csak kellő ellenszolgáltatás fejében hajlandó véghezvinni. *Lewin* elemzéseiben szabatos fogalmi rendszerrel kutatja a gyermeki viselkedésre ható erőket. Szerinte minden társadalmilag megkívánt viselkedést önmagáért kell a gyermekkel megkedveltetni.

3. Siker.

A tevékenységnek természetes jutalma az eredmény, a siker. A mindennapi tapasztalás eléggé tanúsítja, hogy a sikernek éppen olyan, vagy még nagyobb ösztönző hatása van a munkára, mint a tevékenységtől független jutalomnak. A siker ösztökélő hatását gyermekeknél és felnőtteknél egyaránt tapasztaljuk.

Hollingworth említ egy kísérletet, amely azt mutatja, milyen hatással van a gyermekekre, ha a munka végzése folyamán közben az eredményről értesülnek. Az elvégzendő munka ezekben a kísérletekben betűknek gépies leírása volt. A kitűzött feladat: bizonyos idő alatt lehetőleg sok, meghatározott betűt kell leírni. A kísérleti személyeket két csoportra osztották. Az első csoport tagjaival minden egyes rövid kísérlet után közölték az eredményt. A második csoport tagjaival ellenben nem. Az első csoport tagjainak teljesítménye jóval felülmulta a második csoportét. A 10-ik kísérlet után megfordították a dolgot: most a második csoport tagjaival közölték az eredményt, és az előbbiekkal nem. Az előbbiekkel teljesítménye erre hirtelen hanyatlást mutat, viszont a második csoport teljesítménye erős emelkedést. Ez az egyszerű kísérlet világosan bizonyítja, hogy mennyire ösztönzőleg hat, ha a gyermek állandóan tudomást vehet munkájának eredményéről.

Az is közismert, hogy a dicséret és a dorgálás szintén ösztönzőleg hat mind a felnőttekre, mind pedig a gyermekekre. *Hollingworth* megemlíti *Hurlock* kísérletét, melyben jelentékeny

számú iskolás gyermek szerepelt. Elvégzendő feladatnak számtani műveleteket kaptak. A kísérleti személyeket négy csoportra osztották. Az első csoport tagjait munka közben megdicsérték, a második csoportot közben dorgálták, a harmadik csoporthoz nem szóltak, de az végighallgatta az előbbi csoportokhoz intézett dicséreteket, illetőleg dorgálásokat. A negyedik csoport sem dicséretet vagy dorgálást nem kapott, sem nem hallgathatta a többiekhez intézett hasonló szavakat, hanem elkülönítve, csendben dolgozott.

A kísérletet öt napon át egymásután végezték a négy csoporttal. Az eredmény a következő volt: A munkaközben megdicsért csoport teljesítménye napról-napra emelkedést mutatott. A korholtak csoportja a második nap az elsőhöz képest észrevehetően emelkedést tanúsított, de azután teljesítménye ismét visszaesett az eredeti színvonalra. A harmadik csoport tagjainál, akik mindössze az első két csoporthoz intézett szavakat hallgatták, a második napon valami csekély kis emelkedés volt. A negyedik csoport tagjainál mindössze az utolsóelőtti napon mutatkozott némi ellanyhulás. Az első csoport teljesítménye volt a legnagyobb, a második csoport felülmulta a harmadikat és ez a negyediket.

A most vázolt két kísérlet ugyanazt az eredményt adja, mint amelyet a mindennapi tapasztalás mutat. Ezek a kísérletek azonban gépies munkát végeztettek a kísérleti személyekkel, nem pedig olyant, amelyet a tanulóknak rendes körülmények között végezniök kell. Tanulságosabb megfigyelni az eredmény tudásának, az elismerés és korholás hatását a rendes iskolai munkán, a tanuláson.

Az iskolai *osztályozás*, a feleletek és dolgozatok elbírálása és az érdemjegyek osztogatása tömérdek vitára adott már alkalmat. Egyidőben különösen sokat foglalkoztak vele, még pedig főképen gáncsolólag felemlegették káros hatásait. Miniket most már elsősorban az érdekel, milyen hatással van az osztályozás a tanulók buzgalmára és előmenetelére.

Az iskola mindennapi munkájában külön kísérletek elvégzése nélkül is bőséges alkalmunk van tapasztalni, hogy az osztályozás serkentőleg hat a tanulókra. Általános emberi tulajdonság, hogy a számonkérés, az ellenőrzés a legtöbb komoly

munkánál szükséges. Felnőtt, kötelességtudó egyének is enged-
nének helyel-közzel a buzgalomból, ha munkájukat senki sem
kérné számon. Méginkább így van ez az gyermekeknél. Aki az
iskola életét ismeri, nagyon jól tudja, hogy a tanulók szorgal-
mukat mennyire az egyes tanárok követelményeihez mérik.
A nagyon elnéző tanárnak tantárgyát még azok is csak felüle-
tesen tanulják, akik különben ezt a tárgyat szeretik. Ellenben
a szigorú tanárnál még abból a tárgyból is elkészülnek, amely
egyébként nem örvend valami népszerűségnek.

Az egyik intézetben egy alkalommal a következő kísérlet-
tet végezték: A félévi osztályozó tanácskozás után a tanár ki-
jelentette az osztályban, hogy a következő napokban nem fog
a feleletekre osztályzatot írni. A tantárgyak közül a kísérlet
céljára a történelmet választottuk ki. Ennél a tárgynál ugyanis
a lecke tudása főképen az egyes esetekben való készüléstől függ.
Nem úgy, mint pl. a latinnál vagy a mennyiségtannál, ahol nem
annyira a napi készülés, mint inkább az előzetesen elért ered-
mény és a tehetség számít.

Az illető tanár ezekben a napokban is kikérdezte a fel-
adott leckét és az eredményt jól megjegyezve óra után felírta
magának. A legtöbb tanuló felelete egy osztályzattal rosszabb
volt, mint rendesen, de akadt olyan is, akinek két osztályzattal
volt rosszabb a felelete. Csak néhányan készültek el ugyanolyan
jól, mint máskor. Még ezekről is feltehető azonban, hogy ha
soha nem lenne számonkérés és osztályozás, szintén hanyatlana
a szorgalmuk.

A tanulókat általában nagyon érdeklí saját előmenetelük,
a feleleteikre beírt osztályzat és a bizonyítvány. Ha az egyes
tanulók szorgalmának görbét megrajzolnánk, majdnem mind-
egyiknél azt tapasztalnánk, hogy ez a görbe a tanév folyamán
emelkedéseket és eséseket mutat. Az ellenőrző és osztályozó
tanácskozások közeledtével a görbék emelkednének, viszont köz-
vetlenül utánuk esnének.

Napjainkban a gyermekeket általában nagyon lelkesíti
mindenféle *verseny*. Tudjuk, hogy a különféle sportokban milyen
nagy erőfeszítésekre és áldozatra hajlandók, hogy a többiek
fölött kitűnjenek. A tanulásban való versenyzés régebben, külö-
nösen a jezsuiták iskoláiban, igen nagy szerephez jutott, ma

már azonban ezt a szerepét elvesztette. Hogy azonban még most is meg volna az ösztökélő hatása, azt a közelmúltban egy egyszerű kis kísérletből láttam. A gimnázium első osztályában a tanulóknak kijelentettem, hogy aki a tanév végéig a menyiségtanból a legjobb eredményt éri el, jutalmat kap. Hogy melyikük érdemli meg ezt a jutalmat, az osztály majd annak idején szavazással dönti el. Ennek hatására a legjobb diákok közt megindult a versengés. Észrevehetően nagyobb buzgalommal láttak neki a tanulásnak, mind addig. A többieknél pedig, akik nem számíthattak az elsőségre, ha nem is a szorgalom fokozódása, de a versengés iránt való nagy érdeklődés volt tapasztalható. A végén a kisdíjak óriási szótöbbséggel valóban annak nyujtották a pálmát, aki azt megérdemelte.

A tanulók általában elég jól meg tudják bírálni saját maguk és társaik tudását. Természetesen csak azok, akik elég értelmesek és a tantárgyhoz is értenek. Több ízben irattam fel az osztály tanulóival az értesítő, vagy a bizonyítvány kiosztása előtt, hogy véleményük szerint az én tárgyamból ki milyen jegyet érdemelne. Legtöbbször meglepően jól ítélték meg osztálytársaik tudását. Igazságérzetük is eléggé fejlett. Heves érzelmek kíséretében teszik szová, ha valamelyik tanuló véleményük szerint a megérdemelnél jobb vagy rosszabb jegyet kapott.

Néhány évvel ezelőtt a magyaróvári reálgimnázium egyik tanára az intézet IV—VI—VIII. osztályú tanulóinak véleményéről gyűjtött adatokat. A következő kérdésekre kellett nekik névtelenül írásban felelniök:

1. Ki érdemel az egyes tantárgyakból jelest és ki elégtelent?
2. Az iskolai dolgozat érdemjegye mennyire számítható be a felelet érdemjegyei mellett?
3. Igazságos-e a magaviselet figyelembevétel a tantárgyakból adott érdemjegyek megállapításakor?
4. Igazságos-e a szorgalmat figyelembe venni?
5. Igazságos és helyes-e a nivellálás, vagyis két különböző tárgyból feltűnően eltérő eredmény kiegyenlítése a nagyon jó jegynek leszállítása és ennek fejében a rossz jegynek felemelése?

A gyűjtés eredményét annakidején én dolgoztam fel. Itt

nem szükséges róla részletesen beszámolni, csak azt emelem ki, hogy a tanulók többsége az osztályozással a valódi tudás feltüntetését kívánja. Az érdemjegy lehetőleg hüen mutassa azt, hogy a tanulók mennyit tudnak az egyes tantárgyakból. Ezért nyilatkoznak elég sokan a nivellálás ellen, mivel ez meghamisítja az eredményt, továbbá a magaviseletnek és a szorgalomnak a tanulmányi jegyre való hatása ellen. Érdekes, hogy azok a tanulók, akik mellette vannak a nivellálásnak, a magaviselet és a szorgalom beszámításának, megokolásukkal elárulják gondolkodásuk kezdetleges voltát. Ezeknél ugyanis a megokolás majdnem mindig így hangzik: mert akkor nem bukunk meg, nem rontják el a bizonyítványunkat stb.

Az osztályozásnak természetesen vannak káros hatásai is. Ilyen pl. az egyes tanulóknál jelentkező nagy szorongás. Káros ez az idegekre is és akárhányszor gátló működése miatt a tanuló még azt sem tudja az iskolában, amit nyugodt lelkiállapotban valóban tud. Ez a rendellenes félelem azonban onnan származik, hogy a szülők a kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonítanak az iskolai érdemjegyeknek és jobb bizonyítványt követelnek gyermeküktől, mint amilyen a tehetségének megfelel.

4. *Munkakedv.*

A pedagógusok már régóta hangsúlyozzák, hogy nem helyes a nevelésben és az oktatásban ilyen külső, idegen eszközkhöz nyúlni, mint a jutalmazás, a büntetés, az osztályozás. A nevelésnek az a célja, hogy a gyermek a jót önmagáért tegye, a rosszat ne a büntetéstől való félelemből kerülje és ne az érdemjegyért tanuljon, hanem az ismeret értékeléséből, a tárgy iránt való érdeklődésből. Az a törekvés, hogy ezt a valóban nagyszerű célt elérjük, hozta létre a nevelés és az oktatás módszereinek állandó tökéletesítését. E téren valóban sokat haladtunk előre, de magát a célt még nem értük el és valószínűleg soha nem is fogjuk elérni. Nagyon le kellene minden téren szállítanunk a követeléseket, hogy semmiféle külső ösztökélő eszközre ne legyen szükség.

Hogy azonban helyes nevelő és oktató eljárással valóban

sokat érhetünk el, már a gyermek természetéből is következik. A gyermeknek természetéhez tartozik a tevékenység és bizonyos célok megvalósítására való törekvés. Csak olyan tevékenységtől húzódozik, amely nem felel meg természetének és amelynek semmi célját, értelmét nem látja. Nehéz ilyenekre rákényszeríteni, ellenben sokkal könnyebben hajlandó a cselekvésre, ha olyan feladatot lát maga előtt, amelynek megoldására kedvet érez, vagy kedvet tudunk benne ébreszteni.

A kis gyermek is hajlamot mutat arra, hogy magának bizonyos feladatot tűzzön ki és ezt iparkodjék megvalósítani. Természetesen ez a feladat ilyenkor még csak játék, mint pl. építőkövekből valamit alkotni, vagy homokból, sárból valamit készíteni. Itt elsősorban a gyermeknek tevékenységi ösztöne működik, és képességeit gyakorolja. Az iskoláskorban szintén van kedve bizonyos feladatok megoldásához, de ezeknek kitűzésére még nem érez magában tehetséget, hanem azt tőlünk várja. Nagy élvezetet talál benne, ha mi tűzünk eléje feladatokat és azokat sikerrel meg tudja oldani. Pl. ha a szellemi fejlettségének megfelelő találós kérdéseket teszünk fel neki, örömet leli a megfejtéssel járó szellemi működésben és lelkesen biztat bennünket, hogy még kérdezzünk tőle valamit. Hasonlóképpen szereti, ha valami munkát bízunk rája. Ennek sikeres elvégzése szintén nagy örömmel tölti el.

Később, különösen a serdülőkorban már nem szereti ha mások tűznek eléje feladatokat. Maga akarja meghatározni cselekvésének célját. Természetes, hogy a nevelés és az oktatás nem bízhatja a gyermekre, mit akar megvalósítani és mit nem. Az egyik kísérleti iskola megpróbálkozott avval, hogy tisztán a növendékekre bízta a feladatok kitűzését. A tanító legfeljebb csak segédkezet nyújtott nekik, vagy felelt a feltett kérdésekre. Ilyen módon azonban rendszeres szellemi munkáról szó sem lehet.

Ha azt akarjuk, hogy a gyermek az eléje tűzött feladatot valóban magáévá tegye és iparkodjék megoldani, szükséges, hogy a kitűzött cél értékét felismerje és megvalósítását kívánatosnak találja. A gyermek ösztönszerűleg irtózik olyan tevékenységtől, amely nem kedvére való és e mellett semmi célját, értelmét nem látja. Az iskolai munka elvégzése is nagyrésztben

azért nem tetszik neki, mert nem látja be, nem érzi át, hogy arra neki valóban szüksége lesz.

Fontos a megvalósítandó feladatnak időbeli terjedelme is. Ha a cél a messze jövőbe tolódik, ahova a gyermek tekintete már nem ér el, akkor nem csábítja tevékenységre. Az iskolai tananyagnál is ez szokott szerepelni. A gyermekre nem hat valami nagy erővel, ha avval bíztatják, hogy felnőtt korában majd hasznát látja annak, amit most tanul. Ezért törekednek a legújabb módszerek közelebbi célok kitűzésére. Azt akarják, hogy minden nap munkájának legyen meg a maga öröme és eredménye. Érdekes kísérleteket végzett *Huth* a népiskolai tananyagnak egy nyári vakációzás vagy kunyhóépítés megszervezése körül való csoportosításával, a munkaiskola szellemében.

Nem szabad a feladatnak sem túlkönnyűnek, sem pedig túlságosan nehéznek lennie. Nyomban észrevesszük, hogy mindkét esetben mennyire kedvetlenül fog hozzá a gyermek. Innen magyarázható, hogy néha éppen a legtehetségesebb tanulók nem tudják a nagyon is könnyű leckét, vagy pedig hibásabban oldják meg a túlságosan egyszerű feladatokat, mint a gyengébbek. Nem tartják érdemesnek, hogy összeszedjék magukat ilyen esékélység kedvéért. Viszont a túlságosan nehéz feladat csüggedést okoz. Az osztályokban való együttes oktatásnak nem könnyű megküzdnie az ebből származó bajokkal. A tehetséges tanulókat úntatja a már ismert anyagnak folytonos ismételtetése, a gyöngeket pedig elesüggeszti, hogy nem tudnak a többiekkel lépést tartani.

Különösen veszedelmes, ha akár az iskola, akár az élet a gyermekekre erejükét túlhaladó feladatokat ró. A szülők nagy hibát követnek el, ha gyermeküket olyan tanulmányok elvégzésére kényszerítik, amelyekhez nincs tehetségük. Ennek a csüggedés, az alacsonyabbrendűségnek nyomasztó érzése lesz a következménye. Az illető felnőtt korában sem tud a munkának lendülettel, bizakodással nekilátni. *Nohl* szerint a mai világban az ifjúság túlkorán kerül szembe nehéz feladatokkal, ennek következménye, hogy közülük sokakban hiányzik az erőnek derűs érzése és a szabad elhatározottság.

A tanulókat rá kell nevelni a helyes kritikára és önkritikára. Nem szabad azonban ezt elhamarkodottan korán kezdeni.

A gyermekkor boldogságának egyik forrása éppen az, hogy nem hajlamos a fanyar és szörszálhasogató kritikára, át tudja magát adni fenntartás nélkül a kellemes benyomások élvezésének. A környező tárgyak és jelenségek örömet okoznak neki, élvezettel merül el olvasmányába, nem rontja meg örömét a bírálat. Idővel azonban lassankint ki kell fejleszteni ízlését, meg kell tanítanunk arra, hogy válogatni tudjon az értékes és az értéktelen között.

Arra is meg kell tanítanunk, hogy képességeit és munkáját helyesen tudja elbírálni. Óvakodnunk kell attól, hogy az önkritika szárnysegetté tegye, de viszont attól is, hogy annak hiánya elbizakodottságot fejlesszen ki benne. A legújabb oktatási módszer a gyermekekkel iparkodik mintegy kitaláltatni a tanítási anyagot, bemutatás helyett velük elkészíttetni mindazt, ami az anyag szemléltetéséhez szükséges. Ha ezt a módszert nem kapcsoljuk össze a kellő önbírálattal, ártalmas lehet. A tanulók beleélhetik magukat abba, hogy egyszerű okoskodással minden kérdést megoldhatnak, hogy az ő kezdetleges, félig játékszerű tevékenységük már tökéletesen pontos munka. Az ilyen gyermekekből lesznek azok az ifjak, akik meg vannak győződve arról, hogy az emberiség legnehezebb problémáit bármikor játszva meg tudnák oldani. Könnyedén vállalkoznak nehéz feladatokra és felületes munkával akarnak ennek megfelelni. Hogy napjainkban elég sok ilyen ifjúval találkozunk, abban kétségtelenül hibásak egyes nevelők, mivel az előbb említett oktatási módot nem kapcsolták össze a kellő önkritika kifejlesztésével. Meg kell értetnünk a tanulókkal, hogy az ő működésük nagyon szép és üdvös, de csak korukhoz viszonyítva. Amit ők a dolgozótermekben munkálkodnak, még nem maga a tudomány és a szabad iskolai dolgozatok, amelyekben élményeiket ügyesen és kedvesen leírják, még nem az irodalom.

A modern iskoláknak, mint amilyenek a munkaiskola, az élet iskolája, a közösségi iskolák, programját tulajdonképpen már *Pestalozzi* fogalmazta meg a következő szavakkal: „Semmiféle erő sem fejleszthető szavak tanulásával, hanem mindig csak cselekvéssel. A szeretet szeretettel, a hit hívéssel, a gondolkodás gondolkodással, a cselekvés cselekvéssel.“ Az új iskolák ezt a programot részletesen kidolgozták és lehetőleg meg is való-

sították. A tapasztalás igazolja Pestalozzit és ezeket az iskolákat. A régi iskolák tanulóiról nem minden alap nélkül mondta el az egyik kiváló pedagógus, hogy sok mindent értenek, de tudni semmit sem tudnak. Ismereteiket felhasználni, cselekvéssé, működéssé átalakítani nem tanították meg őket. A képességvizsgálatok, de a mindennapi élet is azt mutatja, hogy a mostani tanulók ismereteiknek gyakorlati alkalmazásában ügyesebbek azoknál, akik inkább csak a tankönyvek szövegének be-tanulására szorítkoztak.

A cselekvésnek nemcsak annyiban van nevelő hatása, hogy a begyakorlás révén ügyességet fejleszt, hanem annyiban is, hogy a jellemet kedvezően alakítja. Ezért van a sportnak és tornának fontos szerepe nemcsak a testnek fejlesztésében, hanem a jellem képzésében is. A sportok fegyelmzetté teszik az embert, erősítik akaratát. Több kiváló pedagógus beszámol arról a tapasztalatáról, hogy rakoncátlan, fegyelmetlen gyermekekből nagyon derék ifjak váltak a rendszeres sportnak és testgyakorlásnak üzése által.

5. *A tanulás.*

A neveléslélektannak talán egyik ága sincs olyan alaposan kidolgozva, és egyik sem támaszkodik olyan hatalmas adatgyűjtésre, mint amelyik a tanulás lélektanával foglalkozik. A kísérleti lélektan már régebben is nagy gondot fordított az emlékeztetvizsgálatokra. Az emlékeztetben való megőrzés és a feledés lélektani folyamatát ezek alapján pontosan és megbízhatóan leírták.

Sokat nyert azonban a neveléslélektan azzal, hogy az ismeretanyag elsajátításában a három mozzanatot: a bevésést, a megőrzést és a felidézést egymástól elkülönítve is alapos vizsgálat alá vette. Hogy bizonyos ismeretet elsajátítsunk, ahhoz mind a három mozzanat szükséges. Ha valamelyikben hiányosság van, eredménytelen marad a tanulás. Az egyik tanuló azért nem tud, mert valami ok következtében a bevésés nem sikerül. A másik pedig nem őrzi meg a bevésett anyagot. Végül pedig előfordulhat, hogy a bevésés kellőképpen megtörtént, emlékezete is megőrzi az ismeretet, de nem tudja felújítani. A három mozza-

nat természetesen nem teljesen független egymástól. Amit jobban bevésünk, azt rendszeren jobban és tovább meg is őrizzük emlékezetünkben és általában könnyebben fel is tudjuk idézni. A bevésésre vonatkozólag már régóta ismeretes, hogy nagyon fontos a figyelem, az érdeklődés felkeltése. Ugyancsak a bevésés eredményes voltát szolgálja a szemléltetés, továbbá a tanulóknak cselekvő közreműködése. Azt is számtalanszor megvizsgálták már, hogy az alapos bevéséshez szükséges a benyomások megisméltlődése. Egyszeri hallásra vagy olvasásra a tanuló csak nagyon kevés anyagot tud elsajátítani. Hogy a bevésés valóban megtörténjék, az ismétléseknek bizonyos számára van szükség. A neveléslelektan már többször megállapította, hogy előnyös, ha ezek az ismétlések nem közvetlenül egymásután következnek, hanem időben elosztva. Ha a megtanulandó szöveget a gyermek egymásután ötször elolvassa, nem ér vele akkora eredményt, mintha csak háromszor olvassa el: először délben, azután este és végül másnap reggel. Az ismétléseknek ez az elosztása különösen a tartós megőrzés szempontjából fontos. A most említett szabályok és ezeknek lélektani magyarázata már eléggé ismeretes és ezért nem is foglalkozunk velük részletesen.

A bevésésnél a fentebbieken kívül nagy szerepe van a tanuló akarati tevékenységének, a szándéknak, hogy valóban elméjébe vesse és ott meg is őrizze az ismeretanyagot. Az iskolai oktatásban előforduló csekély eredmény rendszeren ennek hiányából származik. A tanulók nagyrésze az iskolai órán egyszerűen passzív szemlélő, vagy hallgató, nem is akarja bevésni az anyagot, azzal a hátsó gondolattal, hogy majd otthon úgymint megtanulom. A szándék nemcsak a bevésésre, hanem a megőrzésre is nagy hatással van. Ha valamit azzal a feltevéssel tanulunk meg, hogy holnap fel tudjuk mondani, utána azonban átadjuk a feledésnek, valóban hamar el is felejtjük. Az alkalmi szavatok betanult szövege a szereplés után csakhamar kipárolog a fejből. A szándék hiánya magyarázza meg sok tanulóknál a gyors felejtést. Csak az egyes órákra készülnek és nincs meg bennük a szándék, hogy ezeket az ismereteket egyszersmindenkorra megőrizzék emlékezetükben. A vizsgára való készülés ezért szokott a képzés szempontjából olyan eredménytelen lenni. Különösen tapasztalhatják ezt a tanárok a magántanulóknál.

A vizsgálaton esetleg jól tudnak felelni, kifogástalanul el vannak készülve és a következő tanévben úgyszólván semmire nem emlékeznek.

A mindennapi tapasztalás és a kísérletek is azt igazolják, hogy sokkal eredményesebb a tanulás, ha a bevésés a benyomásoknak nem egyszerű tudomásvétele, hanem cselekvéssel, bizonyos erőfeszítéssel van összekötve. Ha a tanulóval az egyik alkalommal elolvastatjuk néhányszor az elsajátítandó anyagot, nem érünk el akkora eredményt, mint ha egyszer-kétszer elolvastatjuk vele, utána megkíséreljük felmondadni és megakadás esetén kisegítjük. Ez az utóbbi mód sokkal eredményesebb, viszont a tanulók általában nem kedvelik, éppen azért, mivel erőfeszítést kíván.

A bevésés nehézsége az anyag nehézségével rohamosan növekszik. Nincs olyan tehetségtelen tanuló, aki az anyagnak nagyon csekély mennyiségét egyszeri hallásra vagy látásra meg ne tudná jegyezni. Ha pl. két vagy három keresztnevet felolvasok előtte, nemcsak azonnal tudja ezeket felsorolni, hanem valószínűleg napok múlva is. Ellenben a keresztnevek egy hosszabb sorozatának megjegyzése és megőrzése még akkor is nehézségekbe ütközik, ha többször felolvasom előtte. Nagyobb anyagmennyiségnél — főképen, ha a részek között semmiféle összefüggés sincs — különösen a későbbi felidézés sikerül nehezen, vagyis a megőrzés okoz nehézségeket.

A kísérletek azt mutatják, hogy a feledés eleinte rohamos, később lassúbbá válik. A feledés görbéjét úgy rajzolhatjuk meg, hogy a vízszintes koordinátára az egymásután következő időszakokat mérnök rá, a függőlegesre pedig a megőrzött anyag mennyiségét. Az ilyen görbék — mint a kísérleti lélektanból eléggé ismeretes — eleinte rohamosan lefelé haladnak, majd esésük lassúbbá válik. Amit nem jól rögzítettünk emlékezetünkben, hamarosan kiesik, a többi ellenben már nem lesz olyan gyorsan a feledés martalékává. (*Ebbinghaus.*)

Ismeretes az a mondás, hogy csak azt tudjuk, amit emlékezetünkben bármikor fel is tudunk idézni. Nem következik azonban ebből, hogy ha a felidézés nem sikerül, meg sem őriztük emlékezetünkben. A felidézésnek akadályja lehet a gátlás. Némi-lyik tanulónak igaza van, midőn azzal védekezik: „Tudom,

csak most nem jut eszembe." A gátlást a tanulóknál néha a félelem, a szorongás idézi elő. De lehetnek más okai is. Van olyan megőrzött anyag, amelynek felidézéséhez csak némi csekély segítségre van szükség. Ismeretes a lélektanból a megőrzés megvizsgálásának az a módszere, amely az úgynevezett munkamegtakarításon alapul. Ha valaki nem is tudja a bevésett anyagot felidézni, hogy valóban megőrizte, abból láthatjuk, hogy egyszerű, futólagos áttekintés elégséges lesz a felidézéshez. A felnőtteknek is nagy segítségére van, ha szabad előadás közben jegyzeteikbe, az elmondandó szövegbe kissé belepillanthatnak. A tanulók is szívesen alkalmazzák ezt a nekik tilos eljárást. Ha megakadnak, belepillantanak az előttük fekvő nyitott könyvbe. Igaz, hogy az ilyen segítségre szoruló tudás nem tökéletes, viszont ha egy ilyen futó pillantás kisegíti a tanulót, ez annak a jele, hogy az anyagból elég sokat bevésett és megőrzött.

A tanuláshoz legnagyobb akadálya a túlterhelés. A benyomások sokaságával a fogékonyság, a bevésésre való képesség rohamosan csökken. A legtöbb tanuló azért nem tud figyelni, nem jegyzi meg a hallott, vagy olvasott anyagot és azért felejt könnyen, mert az anyag mennyisége felülmúlja szellemének befogadó képességét. A túlterheléssel napjainkban sokat foglalkoznak a pedagógusok. Sőt a nem szakemberek is minduntalan hozzászólnak ehhez a kérdéshez. Legtöbbször azonban a túlterhelésnek az idegrendszerre való káros hatását, a kimerültséget szokták emlegetni. Úgy tűnik fel, mintha a túlterhelés akkor kezdődne, midőn már kimerültséget okoz.

A túlterhelésnek azonban nemcsak az idegrendszer maradandó fáradtsága lehet a következménye, hanem a fogékonyság elvesztése. Mindenki számára van bizonyos ismeretanyag, amennyit még minden nehézség nélkül be tud fogadni és emlékezetében megőrizni. Ha elméjébe ennél több ismeretet akarunk belegyömöszölni, vagy nem vési be az új anyagot, vagy pedig ez utóbbi a régebben bevésott anyagot kiszorítja az emlékezetből. A túlterhelés tehát nemcsak káros, hanem nincs is megfelelő eredménye.

A fogékonyságnak elvesztésével a telítettség sokkal előbb bekövetkezik, mint a kimerülés. Az embernek teste és lelke önkéntelenül védekezik a kimerülés ellen, éppen azzal, hogy el-

veszti fogékonyságát. A tanuló ösztönszerű védekezése akár hányszor lustaságnak tűnik fel. Ha pontosan mérni tudnánk azt a mennyiséget, amely az egyeseknél telítettséget okoz, nagyon könnyű lenne megmérni a szorgalmat és a lustaságot. Az a különbség, amely a telítettséget okozó ismeretanyag és az olyan nagy között van, amely ellen a tanuló már elkezd védekezni, elég pontos mértéke lehetne a lustaságnak. Ha a védekezés csak ott kezdődik, ahol a telítettség, a tanulót szorgalmasnak kell minősítenünk. Megítélésükben éppen azért szoktak e téren hibát elkövetni, mert nem minden tanuló befogadóképessége egyforma, továbbá nem azt szokták irányadóul venni, hogy mennyit tudnak befogadni a gyermekek, hanem azt, hogy mennyit akarnak a gyermekekkel megtanultatni.

Az általános tapasztalásból és a végzett kísérletekből is azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a felnőttek általában könnyebben, gyorsabban vésnek be valamit — különösen pedig az értelmes anyagot — mint a gyermekek. Ennek okát a neveléslélektan kutatói abban látják, hogy a felnőtteknek nagyobb gyakorlatuk van a bevésésben, mint a gyermekeknek, továbbá sokkal több meglévő ismeretanyaghoz kapcsolhatják az újonnan bevésendőket.

Viszont a felnőttek gyorsabban felejtik el a bevésetteket, mint a gyermekek. A gyermekkorban megtanult versek, szabályok olyan erősen vésődnek be, hogy sokszor az egész életen át megmaradnak. Ennek magyarázata részben a fentebb említettekben található. A felnőttek azért felejtjenek olyan gyorsan, mert sokkal több benyomás érte és éri őket, mint a gyermekeket. Mivel a benyomások iránt való befogadóképesség határoz, vagy az újabbak bevésése nem következik be, vagy pedig a régebben bevésettek selejteződnek ki nagyon hamar.

A tanulás képességének viszonyát az életkorhoz már többen megállapították. A tanulékonyság görbéje azt mutatja, hogy az a gyermekkorban némi ingadozásokkal fokozatosan emelkedik, a legmagasabb pontot kb. 20 éves korban éri el, azután lassan hanyatlik. A tanulás képessége, amit ez a görbe feltüntet, több összetevő eredője. A hanyatlás részben nem a befogadóképesség csökkenése miatt következik be, hanem a nyert sok benyomás ellenálló ereje, a telítettség miatt.

6. Ösztönnevelés.

A neveléslélektan a legújabb időben nagy gondot fordít az ösztönök kutatására. Felismerték az ösztönök fontos szerepét. Már említettük, hogy magánál a tanulásnál is támogató — vagy esetleg akadályozó — működést fejthetnek ki az ösztönök. Még inkább tekintettel kell lennünk rájuk a nevelésnél. A gyermeknek számos olyan ösztöne van, amely mintegy elébe siet a nevelő tevékenységnek, s ezzel hathatósan közreműködik. Így pl. az utánczás, a tevékenység, a játék ösztöne. Nehezen nevelhető lehet a gyermek azért, mert hiányzanak, vagy fejletlenek a megfelelő ösztönei. Ösztönöket pedig neveléssel teremteni nem lehet. De meg sem lehet őket semmisíteni. A nevelés csak megfelelő irányításokra, szabályozásokra vállalkozhatik. Arra mindenestre rá lehet nevelni a gyermeket, hogy ösztönein uralkodjék. A jólneveltség nem abban áll, hogy az illetőnek nincsenek káros vagy veszélyes ösztönei, hanem hogy az erők fölött való uralmat kézben tudja tartani. Ez azonban nem könnyű dolog. Állandó feszültséget teremt a lélekben, az elnyomott ösztönök néha robbanásszerű kitöréssel keresnek érvényesülést. A fel nem használt energiák állandó veszélyt rejtenek magukban.

Felmerült az a gondolat, hogy sokkal előnyösebb volna az ösztönöknek olyan kiélési lehetőséget keresni, amely nem ártalmas, sőt hasznos. Akárhány nevelő már a régebbi időkben is alkalmazta ezt az eljárást, ha nem is tudatosan, hanem szerencsés megérzéssel. Sok rakoncátlan gyermeket szelídítettek meg már azáltal, hogy erős tevékenységi ösztönüknek megfelelő teret nyújtottak. Az ösztönök néha már korán megmutatkoznak, és így a nevelésnek módja van arra, hogy a helyes irányba terelje őket. Vannak azonban lappangó ösztönök, ezeket nehéz felismerni. Természetesen ezek is hatással vannak a viselkedésre, a cselekedetre, de sokszor ezekből is nehéz rájuk ismerni, mintegy álarcot hordoznak. Csak jóval később dobják el ezt az álarcot, mikor a nevelés már tehetetlen velük szemben. Az ilyen lappangó ösztönöknek idejekorán való felismerése, az ösztönkutatás, a neveléslélektannak egyik fontos feladata. Felderítésére különböző eljárásokat eszeltek ki. Nálunk legújabban Szondi Lipót foglalkozik a lappangó ösztönök kuta-

tásával. Eljárása a következő gondolaton alapszik. Az ilyen lappangó ösztönök — ha cselekvésben még nem is — megnyilvánulnak bizonyos választásban. Az egyes egyének olyanok iránt éreznek rokonszenvet, vonzódást, akikben hasonló — lappangó vagy nyíltan fellépő — ösztönök vannak. Az ösztönök értelmetlenné tétele szerinte abban áll, hogy az ösztönnek megfelelő irányú, de az illetőre és a társadalomra nézve nem káros, sőt hasznos kiélési módról kell gondoskodnunk. Mindenki olyan pályát válasszon, amelyen ösztöntendenciáinak ilyen módon való kiélése lehetséges. Az ösztönkutatás tehát a pályaválasztás szolgálatába szegődik. Régebben a pályaválasztási tanácsok majdnem kizárólag csak a szellemi képességet vették irányadóul. Pedig az egész embert kell figyelembe vennünk. Valaki szerencsétlenül választhat pályát akkor is, ha az értelmi képességeinek minden tekintetben megfelel, hajlamaival, ösztöneivel azonban ellenkezik. A társadalomnak is érdeke, hogy mindenki a neki megfelelő pályára terelődjék. Csak akkor tud értékes munkát végezni, ha hivatásának teljesítéséhez megvan a kellő szellemi képessége. De ez még nem elég. Ha az emberek közül sokan a hajlamaiknak, ösztöneiknek nem megfelelő pályát választják, ha lelküket az elnyomott ösztönök állandó feszültségben tartják, ezek a társadalomban folytonos veszélyt jelentenek.

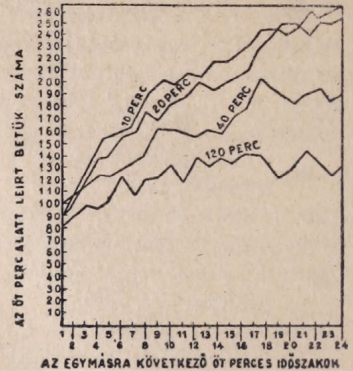
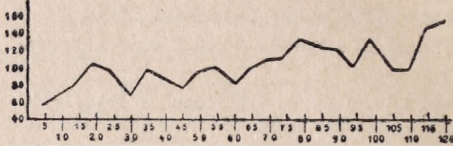
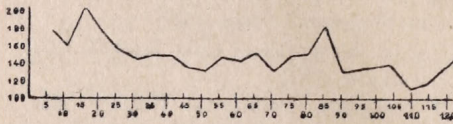
A legújabb korban a nevelők mindinkább felismerik, hogy az erkölcsi nevelés bizonyos hősiességre való neveléssel azonos. Ez pedig csak eszmények felállításával, magasabbrendű értékek elfogadtatásával lehetséges. Eredményt csak akkor érünk el, ha a pusztán negatív tilalmak helyett pozitív tartalmat adunk, ha az eszményeket kedveltetjük meg, ha ezeknek cselekvő szolgálatába állítjuk a gyermekeket. A keresztény erkölcsen nem csak magasabb, hanem lélektanilag is mélyebb, midőn a tilalom helyett: ne bántsd felebarátodat, a pozitív törvényt állítja: szeresd felebarátodat! A közösségre való nevelés is akkor lesz eredményes, ha a tekintélyi elv a gyermekekben a közösséggel való együttérzéssé és együttműködéssé fejlődik (Piaget). A legújabb nevelés ezeket a gondolatokat a gyakorlatban is iparkodott megvalósítani, még pedig sok tekintetben sikerrel. Az eszményekért való lelkesedés, az önfeláldozás és hősiesség szelleme, amelyet a mai ifjúságnak annyi tagjában találunk, ennek a nevelésnek eredménye.

IRODALOM.

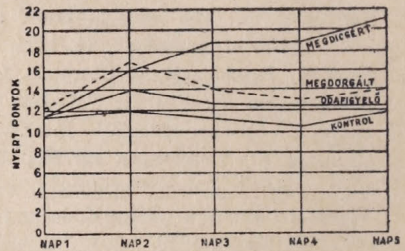
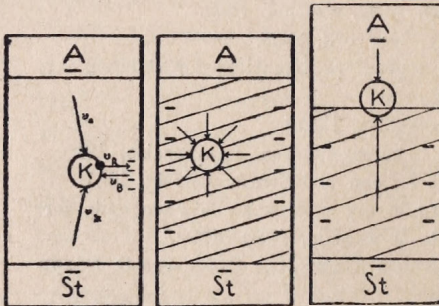
- Anderson I. E. & Goodenough F. L.*: Experimental Child Study. Newyork, 1931.
- Bognár C.*: Gyermekpszichológia és pedagógia. Budapesti Szemle, 1930.
- Busemann A.*: Pädagogische Psychologie in Umrissen. Leipzig, 1932.
- Bühler, Ch.*: The social behavior of the child. Handbook of child psychol. 1931.
- Claparède E.*: L'éducation fonctionnelle. Neuchatel, 1931.
- „ Gyermekpszichológia és kísérleti pedagógia. Fordította: Weszely Ödön. Budapest, 1915.
- Cser J.*: Korszerű magyar lélektani és nevelésügyi tanulmányok. Budapest, 1936.
- Decroly, O.*: La fonction de globalisation et l'enseignement. Bruxelles, 1929.
- Dewey J.*: A gondolkodás nevelése. A gyermek és a tanterv. Ford. Kenyeres Elemér. Kisdnednevelés, 1931.
- Domokos L.-né és Blaskovich E.*: Alkotó munka az Új Iskolában. A Magy. Gy. tanulmányi és Nevelésügyi Társaság kiadása, 1934.
- Döring M.*: Pädagogische Psychologie. Handbuch der neueren Erziehungswissenschaft, 1931.
- Gates, A.*: Psychology for Public School Administrators. Newyork, 1931.
- Giese, F.*: Psychologie und Berufsberatung. Halle, 1920.
- „ Pädagogische Psychologie. Handbuch vergl. Psychol. 1922.
- Hollingworth H.*: Educational Psychology. Newyork, 1933.
- Hurlock E. B.*: The value of praise and reproof as incentives for children. Archives of psychology, 71. 1924.
- Kroh O.*: Psychologie der Oberstufe. Langensalza, 1932.²
- Lämmermann H.*: Von der Tätigkeit des Schulpsychologen. Langensalza, 1929.
- Lewin K.*: Die psychologische Situation bei Lohn und Strafe. Leipzig, 1931.
- Meumann E.*: Vorlesungen zur Einführung in die experimentelle Pädagogik, ihre psychologischen Grundlagen. Bd. 1—3. Leipzig, 1920—1922.²
- Montessori M.*: Selbsttätige Erziehung im frühen Kindesalter. Dtsch. von O. Knapp Stuttgart, 1913.
- Nohl—Pallat*: Handbuch der Pädagogik. Leipzig. 1932.
- Piaget J.*: Le jugement et le raisonnement chez l'enfant. Neuchatel, 1924.
- „ Le langage et la pensée chez l'enfant, Neuchatel. 1930.
- Pintner R.*: Intelligence Testing. Newyork. Henry Holt and Company 1931.²
- Poppelreuter W.*: Psychokritische Pädagogik. München, 1933.
- Prohászka L.*: Az oktatás elmélete. Ped. Szakkönyvek, 1937.
- Ranschburg P.*: Psychologiai tanulmányok. I—II. Budapest, 1913—14.
- Sandiford P.*: Educational Psychology. London, 1929.
- Schmidt F.*: A kísérleti lélektan és a pedagógia. Bpest, 1931.
- Szondi L.*: Ösztön és nevelés. Lélektani tanulmányok. III., 1939.
- Tumlirz O.*: Pädagogische Psychologie. Leipzig, 1930.
- Thorndike E. L.*: Psychologie der Erziehung. Übers. u. hg. von Otto Bobertag. Jena, 1922.
- „ Adult Learning. Newyork, 1928.
- „ Human Learning. Newyork: London, 1931.
- Várkonyi H.*: Bevezetés a neveléslélektanba. Ped. Szakkönyvek, 1937.

Bognár Cecil.

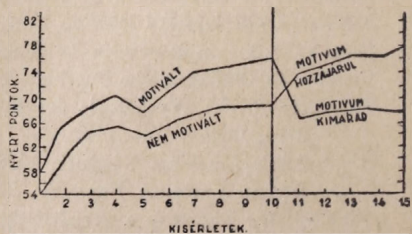
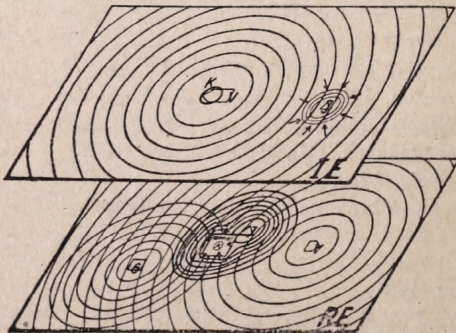
Abrák „A neveléslelektan fejlődése“ c. dolgozathoz.

Baloldalt: Kraepelin-féle munkagörbék, fent a szótagtanulás fáradása, lent az összeadás gyakorlása 2 óra alatt. Jobboldalt: Starch kísérlete kódolási munka betanulásáról. A 10 és 20 percre elosztott ismétlések eredményesebbek a hosszabbaknál.

Baloldalt: Feladatnak (A) büntetéssel (St) való kicsikarása feszült helyzetet teremt, amely a feladat vállalásakor csökken (Lewin). Jobboldalt: Dicséret jelentősen javítja a teljesítményt, de dorgálás, sőt mások példájának figyelése is többet ér a közönynél (Hurlock).

Baloldalt: A kamrába zárt ifjú Tolsztoj a szülők bizalma folytán tanítója hatalmában van (alsó sík). Képzletében (felső sík) öngyilkossággal áll bosszút tanítóján, aki így a szülők bizalmát elvesztve, hatalmába kerül (Lewin). Jobboldalt: Az eredmény közlése javítja a munkakedvet, a közlés megszűntetésével a teljesítmény hanyatlik (Hollingworth).

6. A KÓROS JELENSÉGEK LÉLEKTANÁRÓL.

A pszichopatológia tárgykörébe tartozik minden olyan lelki jelenség, törekvés és cselekvés, amely egy elképzelt normától, a normális ideájától (gyakran egy statisztikai átlagtól) nagy fokban, negatív irányban eltér. Az eltérés lehet pozitív irány felé mutató is (pl. művészi alkotások, az átlagosnál értékesebb emberi cselekvések). Ezek természetesen nem tartoznak a pszichopatológia körébe.

„Létezik-e egyáltalában határ a lelkileg „normális“ és a „beteg“ között“ — kérdi Benedek László¹ és így felel rá: „A lelki constitutiók és a karakterológia tanúsítja, hogy ilyen éles határok csak a schematizálásra törekvő tudós-laikusok képzeletében vannak... Mi nem dolgozhatunk fix küszöbértékekkel, mert erre a lelki kórságok létrejövetele körülményeibe való abszolút világos és hiánytalan betekintés szükségeltetnék... a „normális“ értékmeghatározása, a lelkiek terén, azzal is nehezítve van, miszerint a különböző történelmi korszakok, vagy ugyanazon generáció más és más társadalmi osztályai vagy foglalkozási körei, az egyénnel szemben más és más igényeket támasztanak.“ Bár így a normálisnak és az abnormálisnak, a betegnek és az egészségesnek kettéválasztása matematikai pontossággal nem történhet meg, gyakorlati megállapítása azonban nem ütközik nagyobb nehézségbe.

A patopszichológiának, vagyis az abnormális személyek lélektanának éppen az abnormális jelző kétértelmősége miatt (testi és lelki rendellenesség), egyéb elnevezései is használatosak. Így pl. Morton Prince kezdeményezésére a rendellenességek lélektanának is nevezik. Ezt az utóbbit azonban igen gyakran

orvosi lélektannak (Medicinische Psychologie, medical psychology vagy clinical psychology) is jelölik. Úgy látjuk, hogy ez utóbbi elnevezés, bár a gyakorlatban igen használatos, tágabb a pszichopatológia fogalmánál, mert a testi betegségben szenvedő emberrel való bánásmóddal (pl. a szuggesztív kérdések mellőzése), a betegek kezelésével, a bármilyen beteg anamnézisének felvételével, a különböző lélektani vizsgáló eljárásokkal is foglalkozik. Bár feladatunk csak a pszichopatológia területének bemutatása, mégsem tekinthetünk el egyes olyan adatok tárgyalásától, amelyek e területen túl vannak, de még az orvosi vagy klinikai lélektan körén belül foglalnak helyet. Először a pszichopatológia történetének vázlatát mutatjuk be, majd a lelkiélet egyszerűbb kóros megnyilvánulásait ismertetjük. A következő rész a személyiség kóros jellemzőivel foglalkozik. Végül felsoroljuk azokat a gyakorlati eljárásokat, amelyek az orvosi lélektannal kapcsolatosak.

1. *A pszichopatológia története.*

Az átlagostól eltérő emberi cselekvéseket, a megfelelő alkalmazkodás hiányából eredő konfliktusokat az ókorban és középkorban egyes kivételektől eltekintve egészen a 18. század végéig az embertől függetlenül létező démonok, transzcendens okok hatásának tartották és ennek megfelelő eljárasmódot is alkalmaztak (istenítélet, boszorkányperek, megégetés, ördögűzés, stb.). Ezek inkább vallási és jogi kezelésmódok voltak s a patopszichológia adatait csak igen kevésbé gazdagították. Maga Benedek ezt írja: „... a mai civilisatio szolgáltatta társadalmi differenciáltságtól messze elmaradó egyszerűbb szociális élet az egyedeket korántsem állította annyira sorompóba. A társadalmi igénybevehetőség tehát a régebbi időkben kevésbé érzékeny jelzőkészüléke volt a szellemi elégtelenségnek, mint amilyen manapság.“²

A patopszichológia kezdetének kiindulópontját W. Muncie³ a francia forradalomban látja. Ekkor ugyanis Ph. Pinel a Párizstól nem messze levő Bicêtre-kórházban dolgozva gyűjti a megfigyeléseket rendellenes viselkedések adattárához. Orvosi-

filozófiai humanus szempontegyvelegtől vezérelt megfigyelés-gyűjteménye „Traité medico-philosophique sur l'aliénation mentale“ (1791) címmel jelent meg. Tanítványa, Esquirol a Salpetrièreren folytatta Pinel munkáját. A pszichoterapiának lehetőségeit vizsgálta már a 18. század végén Mesmer, majd a 19. század elején Bertrand, Elliotson és a manchesteri Braid, akitől a szuggesztió és a hipnózis megkülönböztetése is származik. Charcot és a nancy-i Bernheim személyén keresztül a 19. század végén egy új patopszichológiai elmélet indul útnak, a Freud-féle pszichoanalízis. Janet egy megértő lélektani irány vezető egyénisége lesz, amely a disszociatív és a tudatalatti folyamatok elemzésével a freudi törekvésekhez áll közel. A francia kutatók mellett a németek kezdenek mindjobban a lélektani oldal felé fordulni s ennek az iránynak kiváló egyéniségei Ziehen és a Wundt-tanítvány, Kraepelin. Bár Ziehen erősen hangsúlyozza a lélektani kísérlet fontosságát az abnormalis viselkedés, cselekvés megítélésében, mégis Kraepelin volt az, aki a kísérletek exakt kivitelét még nála is sokkal jobban megvalósította. (Még ma is használatos pl. a Kraepelin-féle szellemi munkagörbe.). Az olvasás, írás, számolás, emlékezés és felfogás patológiáját kísérleti úton a magyar Ranschburg Pál vizsgálta beható módon.⁴

Ribot, a Collège de France kísérleti és összehasonlító lélektani tanszékének első birtokosa, a L'hérédité psychologique c. munkájával kezdi meg azt a kutatássort, amely a patopszichológia szempontjából az emlékezet patológiája, az akarat patológiája és a személyiség patológiája⁵ vizsgálatával jelentősnek bizonyult. A francia iskolának legnagyobb hatású képviselője mégsem a finom analitikus elme, Ribot, hanem a lélektani teszt-módszer egyik első bevezetője, Binet, aki mikor 1894-ben a Sorbonne lélektani laboratóriumának vezetője lett, az állati magnetizmus és a mikroorganizmusok lélektanát elhagyva, egyre jobban az egyéni lélektan felé fordult és főtörekvése a wundti kísérletezés irányával ellentétben az egyént a környezetének hatásaival együtt vizsgálni. Amikor 1903-ban állami irányítással az iskolásgyermekek értelmi fogyatkozásait vizsgálta, a normalitás és az abnormalitás, ill. szubnormalitás megállapítására tesztsorozatot vezetett be Simonnal együtt, amely az intelligenciakornak és az életkornak egybevetését célozta. Ez a Binet-

Simon-féle értelemvizsgálat így voltaképpen patopszichológiai nézőpontnak köszönheti létét s ha egyéb országokban különböző szerzők több-kevesebb mértékben meg is reformálták ezt az eljárást, mégis a francia experimentális irány szellemében dolgozó Binet-é az érdem a nagy felfedezésért.

A kísérletezésnek nem a teszt-jellegű vizsgálati módját, hanem az ú. n. kvalitatív jellegű kísérletezést alkalmazta Janet,⁶ amikor a neurózisok, az automatikus írás, a személyiség megváltozása, a menekülések stb. tanulmányozásánál a tudattalan lelki folyamatok nyomaira bukkant. Az észrehevés és az emlékezet rendellenességének a tudatalattival való megmagyarázása, az abulia-nak (az akarat intellektuális és motorius gyengességének) a figyelemmel való kapcsolatba hozása, az automatikus aktivitás aránylagos érintetlensége mellett lehetővé teszi számára, hogy a neurózisoknak legelső lélektani magyarázatát adja. Így voltaképpen majdnem egyidőben ugyanazt a problémát feszegeti, mint Freud, aki a J. Breuerrel együtt 1895-ben *Studien über Hysterie* címen közli egy hisztériás leány hipnózis útján való kezelésének tanulságait, amely éppen a tudattalan felszínrejuttatásával bizonyult eredményesnek. A lélekelemzés⁷ vagy más elnevezés szerint a mélységlélektan szerteágazó elméletté szélesedik, amelynek alapfogalmai a tudattalan, a katharzis-elmélet, a le-reagálás, a libidó, az id, az én és felettes én, a cenzúra, a szublimálás, az Oedipus-komplexum stb. A tudattalan lelki aktivitás a mindennapi élet hibás cselekvéseiben, elszólásokban és elírásokban, az álomban stb. is megnyilatkozik. Ez az irány — ha a fentiekkel egybevetjük — a hipnózis alkalmazásának köszönheti létét s így folytatója, ill. bezárója a Braid, Charcot, Bernheim sornak.

Az érdeklődés a 20. század huszas éveitől kezdve mindinkább elfordul az abnormitások egyoldalú szemléletétől, amelyen pl. az egyes adatgyűjtés, Binet intelligenciafelfogása, Freud ösztönelmélete és a személyiség sokszínű gazdagságán keresztül igyekszik a patopszichológia területén is eredményhez jutni. Két jelentős törekvést találunk. Az időrendben elsőbb az amerikai pszichobiológia⁸ elnevezésű irány, amely A. Meyer kezdeményezésére éppen a lelki atomizálás ellen indított harcot és a pszichofizikai parallelizmust hirdető álláspont terméketlensége helyébe

egységes szempontot hirdet, amelyet a beteg tanulmányozása és kezelése alkalmával végre is hajt. Szerinte a pszichikai funkciók a személyiség organizációjának legmagasabb foka, amelynek magva az egységes egyén. Az egyén kóros lelki reakcióit környezetének ismerete segítségével kutatja. Így a pszichobiológia az egyént nem betegségegységekbe csoportosítja, hanem az abnormitásának keresztmetszete (pillanatnyi fénykép) és hossz-metszete (betegséglefolyás fázisai) mellett keresi, hogy milyen az a pszichológiai egység vagy személyiség, amelyben az abnormitás megtalálható. Így tanulmányozza a személyiség fejlődését és alkalmazkodásának lehetőségeit.⁹

Míg ez az amerikai irány a pszichiátria oldaláról indul ki, addig Európában az általános lélektanban válik egyre érezhetőbbé az a törekvés, hogy a mozaikfelfogás helyébe az egész szemlélete lépjen. Ennek az iránynak főképviselei a berlini alaklélektani iskola vezetőegyeniségei közé tartoznak, többek között Köhler, Koffka, Lewin, Gottschaldt, a pszichiáter Gruhle és a neurológus Goldstein, aki Gelb-bel együtt a háborús agysérülteken végzett lélektani vizsgálataival a reflexant és az ú. n. lelki vakság funkciójáról való felfogást lényegesen módosította.¹⁰ Ez az irány azt tanítja, hogy az egyes szimptomákat, az abnormalitás egyes jegyeit nem érthetjük meg akkor sem, ha az összes egyes jegyeket összegezzük, mert a kóros lelkiség olyan egység, — s ebben megegyezik a pszichobiológiai iránnyal, — amely a teljes egészében környezetével együtt vizsgálható s amely sui generis önálló a részek egyszerű összegezésével szemben. (Mindkét irányra — a pszichobiológizmusra és az alakelméletre — vonatkozó gyakorlati vonatkozásokat a 4. fejezetben mutatjuk be.) Ide tartozik még a Weizsäcker—J. Stein—E Straus-féle heidelbergi fenomenológus irányzat,¹¹ amely az egyes működések és a beteg általános lelki beállítottságának kutatásával vált ki. A funkciók megbetegedésében fejlődésbeni alacsonyabb fokra való leépülést látnak. Legújabban Brugsch—Kraus stb. a személy biológiájával az alkati törekvéseket (Kretschmer, Ewald, stb.) hatalmas enciklopédiában foglalták össze.

Ezek voltak főbb vonásaiban a patopszichológia történetének egyes jellemzőbb vonásai. Mielőtt e tárgykör tartalmi ada-

tait ismertetném, bemutatom a jelentősebb patopszichológiai munkákat. A századfordulóra esik Störring munkája.¹² Ez a Wundtnak ajánlott munka alapfelfogásában a wundti lélektan nyomait viseli magán. Ez kitűnik a pszichopatológia meghatározásából is. Störring megkülönböztet általános és speciális pszichopatológiát. Az előbbi a szellemi megbetegedés szimptomáival (tehát elemekkel) foglalkozik, az utóbbi az egyes betegségeket, betegségfajtákat vizsgálja. Ez utóbbi azonban Störring szerint az egyes szimptomákat pusztán összegezi s nincs különösebb lélektani fontossága.

Míg Störring könyvét inkább az adat-, tehát az „elem“-gyűjtés jellemzi, amelyet természetesen saját elgondolásaival, eredeti nézőpontokból próbál megszervezni, addig Jaspersnek az 1913-ban megjelenő pszichopatológiája inkább a problémákat, a kutatás kiindulópontjait és a módszereket emeli ki s kézikönyvében a fenomenologiai, az objektív pszichopatologiai, a kifejezés-lélektani, a megértő és a magyarázó lélektani szempontoknak teret enged s az egyszerű elemeket tekintetbevevő állásponttól mindinkább eltávolodik modern szellemű munkájában s ez megmutatkozik a tudományról való felfogásában is. „A tudomány nem pusztá elsorolása bizonyos tényeknek. Minden igazi kutatásban egy egész eszméje a hajtóerő.“¹³

Jaspers munkájában az atomizáló és szintetizáló részek arányosan elosztva szerepelnek, Kretschmernek majdnem 10 évvel későbbben megjelenő „Medizinische Psychologie“-ja (1922) már az emberi típusképek varázsától elragadtatva a fiziológiai adatok mellett csak azokat a tényezőket mutatja be, amelyek a személyiségképek és a reakciótípusok megértéséhez szükségesek s javára írható, hogy nála szerepelnek először gyakorlati orvos-lélektani kérdések is.¹⁴

Schilder elméletektől erősen telített munkájában¹⁵ megkísérli, hogy a fenomenológiát, a lélekelemzést, a kísérleti lélektant és az agypatológiát egységes képbe szervezze. Célkitűzése inkább Kretschmerhez áll közelebb, vagyis az orvos praktikus szempontjait tartja szem előtt, tárgyalási módja azonban Jasper-sével rokon, hisz pl. mindkettő a filozófiai fenomenológiának egyes eredményeit nagy mértékben felhasználja.

Ezzel áttérhetünk a második részre, amely az egyes patológikus tüneteket a klasszikus lélektan keretében mutatja be.

JEGYZETEK.

- ¹ Benedek László: A psychiatria története. Budapest, 1923. 18. l.
- ² U. o. 13. l.
- ³ W. Muncie: Psychobiology and Psychiatry. A Textbook of normal and abnormal human behavior, St. Louis, 1939.
- ⁴ Ranschburg Pál: Az emberi elme. I—II. Budapest, 1923.
- ⁵ Th. Ribot: Les maladies de la mémoire, Paris, 1881.
- „ „ Les maladies de la volonté, Paris, 1883.
- „ „ Les maladies de la personnalité, Paris, 1885.
- ⁶ Janet: L'automatisme psychologique. Paris, 1889. État mental des hysteriques. Les stigmates mentaux et accidents mentaux. Paris, 1892.
- ⁷ Freud, S.: Zur Psychopathologie des Alltagslebens 1904. Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1916—17. Traumdeutung, 1908. (I. még Gesammelte Schriften, I—X. kötet).
- Adler, A.: Praxis und Theorie der Individualpsychologie, 1924. — Menschenkenntnis, 1928.
- Jung, C. G.: Diagnostische Assoziationsstudien, 1906. Das Unbewusste im normalen und kranken Seelenleben, 1926. — Psychologische Typen, 1921.
- ⁸ L. Muncie idézett művét.
- ⁹ Ez az egységes szempontra törekvés már megtalálható Janet és Freud munkáiban is, mint azt H. Schiller Pál: A lélektan feladata (Budapest, 1940. 144—164. ll.) című könyvében kimutatja.
- ¹⁰ Gelb—Goldstein: Psychologische Analysen hirnpathologischer Fälle. Leipzig, 1920.
- ¹¹ V. v. Weissächer, V.: Der Gestaltkreis, Leipzig, 1940.
- E. Straus: Vom Sinn der Sinne. Leipzig, 1935.
- ¹² Störing G.: Vorlesungen über Psychopathologie in ihrer Bedeutung für die normale Psychologie. Mit Einschluss der psychologischen Grundlagen der Erkenntnistheorie. (Leipzig, 1900.)
- ¹³ Jaspers: *Allgemeine Psychopathologie*. Berlin, 1913. (Idézet: 3. kiadás, 29. l.)
- ¹⁴ Kretschmer, E.: *Medizinische Psychologie*. Leipzig, 1930⁴.
- ¹⁵ Schilder P.: *Medizinische Psychologie für Ärzte und Psychologen*. Berlin, 1924.

2. Az egyes lelki funkciók kóros megnyilvánulásai.

Az egyes kóros lelki tüneteket önmagukban is vizsgálhatjuk, leírhatjuk a nélkül, hogy a magyarázatnak arra a magasabb fokára törekednénk, mely az egyes szimptomák összefüggésének feltárásából adódhat. Itt az általános lélektan ismert be-

osztását követve egymásután felvázoljuk az érzékelés, az emlékezet, a gondolkodás, az érzelem, az ösztön és az akarat pathológiáját, vagyis bemutatjuk ezeknek a területeknek legjellemzőbb tüneteit.¹ Mielőtt az egyes területek bemutatására áttérnénk, ki kell emelnünk a legelején hangoztatottakat, vagyis, hogy a normális és az abnormális, az egészséges és a patológus között átmenet van s a kettőnek csak az extrém megnyilvánulásai választhatók szét teljes bizonyossággal. A normális, az egészséges ember is produkálhat elszórtan patopszichológiai jellegű jelenségeket a nélkül, hogy komolyabb aberrációra kellene gondolnunk. Így pl. az egészséges ember is átadhatja magát rövidebb-hosszabb eszmeszökellésnek, a nélkül, hogy e tünet patológus jelenlétét feltételezhetnénk. A szimptomák majdnem mindegyikéről elmondhatjuk ezt s ez éppen annyit jelent, hogy ezek önmagukban a személy egészsébe való beleágyazás, az előzmények és a következmények, végül a tünetek történetének, az egyénben való kezdetének, kialakulásának és életének ismerete nélkül pusztán elszigetelt adatok lehetnek. A felsorolást az érzékelés patológiájával kezdjük.

1. *Az érzékelés patológiája.* Itt pusztán csak az érzékelésnek, mint lélektani folyamatnak kóros tüneteit mutatjuk be s nem tartoznak ide az érzékszerveknek és az ingervezetésnek abnormitásai. Minden ember egész életében az ingerek áradatának van kitéve, a reá ható ingertömegnek túlzott hatása ellen azonban a figyelem lelki szabályozó működése automatikus védelmi berendezés s ez csak azokat az ingereket vagy ingerkapcsolatokat engedi tudomásul venni, amelyek valamilyen szempontból fontosak. A többi ingernek túlzottan érvényesülő hatása, a *túlerzékenység* éppen úgy, mint az ingereknek az átlagosnál kevésbbé észrevévése, az *érzéscsökkenés* már patológus tünetek.

Az egyes érzékelés-területeken belül is található patológus vonások, amilyen pl. a tárgyoknak rendes alakban, de téves színben való látása vagy a tárgyoknak érzékelése erősen megnövekedett alakban (makropszia), vagy nagymértékben kisebbedett formában (mikropszia). Ide sorolható továbbá az *illúzió* és a *hallucináció*. Az illúzió olyan téves érzékelés, amely valamely külső hatást az objektív adatoktól teljesen eltérő mó-

don, inkább valamely emlékkép vagy egyéb tudattartalom által befolyásolt és képzelt formában érzékel. Itt a lényeges a külső inger jelenléte. A hallucináció ezzel ellentétben külső inger hatása nélküli érzékelést, tehát pszeudo-érezkelést jelent. (Lehetnek látási, szaglási, tapintási stb. hallucinációk.)

Mindezek okait itt nem vizsgálhatjuk, de természetesen a többi lelki funkcióval (gondolkodással, érzelmekkel stb.) szoros kapcsolatban vannak s kölcsönhatásuk kimutatható.)²

2. *Az emlékezet patológiája.* Az emlékezet, mint azt a tanúszkodás lélektana is mutatja, még az egészséges emberek-nél sem teljesen megbízható.* Az emlékezet patológiájára azonban elsősorban nem az emlékezet megbízhatatlansága jellemző, hanem éppen az egyes speciális tartalmi adatokra való emlékezés kiesése. Így pl. — írja Bumke³ — „gyakran találtuk, legtöbbször a beszédképesség megsértésével kapcsolatban, bár minden afáziás tünet nélkül, a számolókészséget izoláltan megsérülve; egy esetben egy orvos a kémiai és a recept képletet, egy kereskedelmi levelező nem csupán a címet, hanem az egész földrajzot elfelejtette. (Természetesen ilyen esetekben pszichogén keletkezésre is gondolhatunk.)“ Amikor jól körülhatárolható az egyes ilyen elfelejtési szektorok, vagyis a tudatnak a vizsgálatkor meglevő tartalmi hiányosságai, éppen olyan élesen kimutathatók azok az amnéziás kiesések, amelyek baleset, agysérülés stb. következtében nemcsak a sérülés idejére, hanem az egyénnek ezt jóval megelőző életére is kiterjedhet. Így pl. egy 30 éves korban történt sérülés okozhatja, hogy az illető csak 20 éves koráig képes élményeire visszaemlékezni, élettörténete húsztól harminc éves koráig számára teljesen kiesett, el-tűnt. Ez annyit jelent, hogy a potenciális tudatunk vagy — Brandensteinnal⁴ szólva — a teljes tudatunk nemcsak keresztmetszeti, tartalmi tagozódást mutat, hanem hosszmetzeti, vagyis élettörténeti szakaszokra is érzékeny s ez az emlékezés patológiájában kifejezésre is jut.

3. *A gondolkodás patológiája.* A gondolkodás a tárgyi és a logikai viszonyoknak megfelelő rendezettségű és determináló tendencia (Ach) által irányított lelki funkció, amelynek főcélja

* A hamis emlékezés klasszikus patológiai példái a *fausse reconnaissance*, a *déjà-vu*.

a megismerés. Ha az egyes gondolatsorokban e feltételek hiányoznak, patológiás gondolkodásról kell beszélnünk. Ilyen pl. az *eszmeszökellés* (Ideenflucht), amelynél ugyan a tárgyi és a logikai, főképen pedig a grammatikai viszonyoknak elfogadása felismerhető, de a gondolatmenet szerves összefüggését semmiféle tárgyi cél nem biztosítja. Az ilyen gondolkodás mozaikokra hullik szét s az egyes gondolatok közötti kapcsolat pusztán esetleges alapon történik. Így az eszmeszökellést kritika által nem fékezett gondolkodásnak tarthatjuk, hisz a kritika itt az emlékezet adatait nem szelektálja, hanem engedi tetszésszerűen sorrendben felszínre kerülni. — Míg az eszmeszökellés gondolat-egységeinek kapcsolata legtöbbször formális adatok, érzéki benyomások alapján történik, addig a belső egységet szintén nélkülöző *inkohereus gondolkodás* már jobban elemezhető, s az egyénre jellemző adatokat árulhat el. Mindkettőben közös a kritika, az összetartó vezetőszerkezet hiánya. — A *széthulló gondolkodás* a külső grammatikai formát még jobban betartja egész gondolatmenetében s az apróbb kisiklások, össze nem illő fogalmak kapcsolása (kontamináció), fogalmak jelentésének elferdítése, több értelemben való használása következtében a látszólag összefüggő gondolatsor teljesen téves következtetésre jut. Az eddigiekben a gondolati összefüggések, a gondolkodás céljának hiánya volt a jellemző. Mindezeket hiánytalanul megtalálhatjuk az ú. n. *körülményes gondolkodásnál*, amely azonban azzal árul el patológikus vonást, hogy egy saját gondolatmenetet görcsösen betartó, lényegest a lényegteltől el nem választó, mások által közbevetett gondolatokat figyelembe nem vevő, sőt egyáltalán fel nem fogó jelleget mutat. Ez az erősen egocentrikus jelző még nagyobb hangsúlyt kap annál a gondolkodásnál, amely az egyes fogalmakat és fogalomkapcsolatokat nem az átlagos értelemben, hanem túlértékelt vonatkozásban alkalmazza. Ilyen *túlértékelt gondolatok* (komplexumok) igen erős érzelmi velejárójuk miatt annyira fokozódhatnak, hogy az összes gondolkodási funkciók és tartalmak csak ezekkel kapcsolatosan nyernek létjogosultságot. Ezek az ú. n. *téveseszmék* már az egyén összes cselekvéseit, egész gondolkodását, — legyen az logikusan és tartalmilag is összefüggő — teljes mértékben meghatározhatják. Míg a téves eszméknél egyes gondolatok vezető szerephez jutva a gondolatmenet magjaként újra és újra felfedezhetők, addig

tartalmi és személyes ok nélkül is ismétlődhetnek egyes gondolatok, fogalmak. Ezt *gondolati tapadásnak*, perszeverációnak nevezik. Végül az előbbiekkal ellentétben, ahol szinte mindenütt túlságosan is bő, bár értéktelen gondolattermelést találtunk, megemlíthetjük az átlagosnál szegényebb, gátlásoktól terhelt gondolkodást is, amely gondolati ürességet, terméketlenséget, a produktivitás teljes hiányát jelzi.

4. *Az érzelem patológiája.* Az érzelmek a lelki életben jól elhatárolható területet jelentenek. Az egyes érzelmeknek túlzott módon való jelentkezését (leggyakrabban ismeretes az öröm, illetve a szomorúság túltengése) patológiakusnak nevezük. Így is mondhatjuk: az állandó ok nélkül való öröm vagy szomorúság rendellenességek, de ugyanígy abnormitások az állandó túlzott mértékű harag, szeretet, félelem, düh, aggodás, stb. Nemcsak a fokozott és állandóan meglevő egy-egy érzelem, hanem az érzelmi élet teljes hiánya is rendellenesség. Ez az apátia megnyilvánulhat egy szűkebb területen, az erkölcsi érzelmekben is, ezt *moral insanity*-nek nevezik. Az érzékelésnél túlérzékenységnek jelzett vonás az érzelmi életben is megtalálható s igen sok fokozatban, köztük patológikus formában is, a lelki élet egyik leggazdagabb területét (lásd művészi alkotások lélektana) mutatják meg. Az érzelmi *eltolódások* és *átvitelek*, a félelem (*fóbia*) különböző válfajai és az *ingerlékenység* az érzelmi életnek egy sajátos patológiakomplexumát jelzi, amelynek megoldására épen a tudattalan lelki élet nyomozására (pl. pszichoanalízis) vállalkozott. Ennek a kérdésnek kutatása szoros kapcsolatban van az ösztön megbetegedésével is.

5. *Az ösztönök patológiája.* Az érzelmi élet rendellenességeit az első magyarázat, a Freud-féle pszichoanalízis, a szexuális ösztön zavaraira igyekeztek visszavezetni, amely mellett azonban az én-ösztönök és később a halálösztön szerepét is kiemelte. Ez a két ösztönkör, amely a régibb terminussal az ön- és fajfenntartás ösztönének nevezhető, egymásra hat és egymással küzdelemben is áll, amely legnagyobbbrészt tudattalanul játszódik le és a megoldatlan konfliktuskomplexumok, téves cselekvések, neurózisok, stb. hatásában nyilvánulhat meg. Egy másik irány (Adler) a fogyatékossgérezést ellensúlyozó érvényesülési törekvés (régii néven önfenntartó ösztön) patológiáját szociális vonatkozásaiban vizsgálja. Azonban az ösztönöknek nemcsak

ilyen elméletektől terhelt patológiája ismeretes, hanem gyakori a táplálkozás ösztönének igen nagy fokú vagy igen csekély megléte, vagy az aktivitásnak hiánya vagy túlzott bősége, amelyek mind ösztön-patológiai okokra mutatnak a nélkül, hogy ennek mélyebb magyarázatát keresni kellene.

6. *Akarat patológiája.* A fenti lelki működésekhez hasonlóan az akarat patológiájának legelső megnyilvánulását az akarat-erő kóros gyengeségében találhatjuk meg. Ennek az ú. n. *akarati gyengeségnek* ellenpólusát, az igen erős akaratot már kevésbé mondhatjuk patologikusnak, hacsak nem megy görcsös erőszakba. — Az akarati gyengeségnek jelenléte szorítkozhat egyes területekre is (pl. különböző szenvedélyekkel vagy főbiákkal kapcsolatban), de épen úgy kiterjedhet a lelki élet valamennyi megnyilvánulásaira is, amikor gátlás formáját öltetheti fel. Ez az intenzitásbeli csökkentértékűség egy meglévő állapotot jelöl. Szerepelhet még e mellett a külső befolyásolás átlagosnál erősebb foka is. Ezt az ú. n. *szuggesztibilitást*, vagyis az akaratnak az átlagosnál erősebb fokú irányíthatóságát ugyancsak a lelki élet valamennyi területén felfedezhetjük, így pl. az érzékelésnél, emlékezésnél, gondolkodásnál, érzelmi és ösztönélet terén is.

Az akarat patológiás megnyilvánulásai nem választhatók el a *mozgás patológiájától* épen úgy, mint ahogy nem választhatók el a *cselekvés abnormálításaitól* sem. Az elsőre példák a mozgásszegénység, az akinézis, az echokinézis, az utóbbiakra a cselekvésszegénység, az apraxia és az echopraxia. Mindezek összhangban vannak az akarat patológiájával is, mint az alábbi összeállítás mutatja:

	intenzitásbeli gyengeség	akadályoztatás	vezettetés	szünetelés
Akarat	akarati gyengeség	gátlás	szuggesztibilitás	zárlat
Mozgás	mozgásszegénység	gátolt mozgás	echokinézis	akinézis
Cselekvés	cselekvésgyengeség	gátolt cselekvés	echopraxia	apraxia

Az akarati mozzanatok összefüggése az abnormalitások csoportosításában.

Az echokinézis, ill. echopraxia a beteg előtt produkált mozgások, ill. cselekvések értelmetlen utánzását jelöli. A zárlat az akaratnak fokozatos csökkenésével szemben annak teljes szünetelését, kihagyását jelenti, amelynek neve mozgásszünetelés esetében akinézis, cselekvésszünetelés esetében apraxia. Mindezek szépen mutatják azt az átmenetet, amely az egyes lelki funkcióktól (jelen esetben az akarattól) az egységes cselekvésig vezet.⁵ Az első a régebbi lélektan tartotta vizsgálandónak, az utóbbi a modern felfogás főtémája. Hogy itt tulajdonképpen csak terminológiáról van elsősorban szó, azt a fenti táblázat mutatja. A két felfogás lényeges eltérése nem is az akarat és a cselekvés egyszerű megkülönböztetéséből folyik, hanem épen a célkitűzésekben mutat jelentős eltérést az első és a második álláspont.

7. *A kifejezés patológiája.* A mozgásszegénység, a mozgásgátlás, az echokinézis és az akinézis már a kifejezés egyik módjának abnormalitása, ugyanezt megtalálhatjuk a kifejezés másik nagy területénél, a beszédnél, az írásnál és mint reprodukív kifejezésnél, az olvasásnál is. Így az akinézisnek megfelel a teljes afázia (a beszélőképességnek és beszédmegértésnek együttes hiánya), az agráfia (az írásképtelenség) és az alexia (olvasásképtelenség). Az echokinézisnek megfelel az érzéki afázia, amelynél az egyes szavak, mondatok értelmetlen utánamondása (ha ez hibás is) még aránylag ép. A mozgásszegénységnek és mozgásgátlásnak a megfelelőjét a beszéd és az írás terén nem nehéz megtalálnunk; elég ha itt a depresszió kifejezéscsökkentő hatására utalunk. Kezdetibb patológiás tünet az amnéziás afázia, amelynél csupán a szómegegyezés van megnehezítve, de a szómegértés, az utánmondás és a fogalomképzés még ép.

A kifejezés és a cselekvés patológiája mintegy lezárják az egyes lelki funkciók tárgyalását. E résznél a figyelmet szándékosan kihagytuk, mert a figyelem még annyira sem szigetelhető el, mint pl. az érzékelés, emlékezet, gondolkodás, érzélem stb., hanem mindegyiknél igen szoros velejáróként szerepel. A figyelem patológiája (a figyelem intenzitásának túlzott csökkenése vagy megnövekedése, a figyelem erős ingadozása, stb.) szoros összefüggésben van egy másik klasszikus területtel is, a tudat patológiájával (tudatszűkülés, tudat világossági állapotának korlátozott volta, stb.) s ez egyúttal utal arra is, hogy a figyelem vala-

milyen általánosabb, az egész lelki állapotra jellemző adat s éppen ezért valamennyi elszigetelhető lelki jelenség velejárója.

8. *A tudat és a hit patológiája.* Természeténél fogva a pszichopatológia körébe esnek azok a jelenségek is, amelyeket rendkívüli lelkiállapotok hoznak létre és a megszokott lelki-jelenségektől néha intenzitásban, néha azon túl is eltérnek. Az első ilyen rendkívüli állapot az *álom*. Az ember tudatos énje nem azonos a lelki személyiségevel és ez az álomban, ahol az én többé-kevésbé lemond a tudatos folyamatok irányításáról olyan jelenségekben nyilvánulhat meg, hogy az én által elfojtott vágyak, vagy konfliktusok, persze inkább szimbólumok álöltözetében, múlt időre csupán, de átveszik az uralmat.⁶ Az ének ez a kikapcsolása megtörténhetik hipnotikus úton is, ilyenkor az én irányítását nem a tudatból kiszorult törekvések, hanem a hipnotizáló veszi át. A *hipnózis* kifogástalan lélektani elmélete még hiányzik, de gyakorlatilag a jelenség elég jól ismertes.⁷ Ebben az álomszerű állapotban a pszichikai és fiziológiai teljesítmények néha fokozhatók, olyan mértékig, hogy ezt éber állapotban megközelíteni sem tudja. Hasonló én-elvesztés bekövetkezhetik különféle narkotikumok hatása alatt. Alkohol, morfiúm, kokain, ópium olyan állapotot idézhetnek elő, amelyben valaki a világtól elszakadva, egy idegen világ paradicsomi gyönyörűségei közé juthat. Ugyanezt az állapotot előidézheti a misztikus „*transz*” is, amely összetétele a hipnotikus állapotnak és az alvásnak. Külső hatás nélkül jön létre, de nem mozdulatlan álomszerű állapotban. Azonban az egyén itt is a vágyai irányítása alatt áll és misztikus gyönyörűségekbe menekül a földi életből, amelyet nem szeret. Ennek a misztikus élménynek igen sok változata lehet a látomástól az unio mystica-ig, a rejtelmes egyesülésig. A következő fokok egyre kevesebb analógiát mutatnak a normális lelki élettel. Az én-elvesztés ugyanis bekövetkezhetik megszállottság formájában is. A patológikus élmény hatása alatt álló személy valóban érzi a beléköltözött lényt, olyan lényt, amely a környezet hite szerint valakit *megszállni* szokott. Az ilyen hiszteriod reakció az énhasadás további fokozódását mutathatja. Előfordulhat, hogy valaki magában két lényt érez, önmagát és a megszálló lényt. Ezek a misztikus élmények, vagy jelenségek lélektanilag nem tagadhatók. A „szellemek”,

amikkel a transzban lévő médium érintkezik, számunkra nem léteznek, de a benne való hit — amennyiben nem szélhámosság — pszichopatológiai vizsgálat tárgya. Ennek a jelenségnek a végső foka az a helyzet, amiben valaki tartósan elveszti az éntudatát, azt már a klinikán, mint többé-kevésbé súlyos elmebeteget kezeljük. Az *okkult* és egyéb rendkívüli jelenségek vizsgálata körül a patopszichológiának még sok tennivalója van. Mindenesetre a tudattalan jelenségeknek a vizsgálatok előterébe való kerülése, ha nem is magyarázta meg ezeket teljesen, csodaszerűségüktől mindenesetre megfosztotta őket. Ilyen jelenségek a tisztánlátás, a jóslás, a telepátia, a gondolatolvasás, a pszichometria (a tárgyak multjának megérezése) a telekinézis, az áthatolás, a materializáció, a szellemkapcsolat stb.⁸

JEGYZETEK.

¹ Főbb források az eddig említetteken kívül: O. Bumke: *Lehrbuch der Geisteskrankheiten*. München, 1936^a. 632 l. — Benedek László: *Elme- és ideggyógyászat* (jegyzet). — J. Fröbes: *Lehrbuch der experimentellen Psychologie*. Bd. II. Freiburg, 1929^b. — H. K. Schjelderup: *Psychologie*. Berlin, 1928.

² Lásd pl. Schiller Pál: *Az érzéki észrevevés elmélete*. Athenaeum, 20. 1934. 181—206.

³ I. m. 42 lap.

⁴ Báró Brandenstein Béla: *A teljes tudat, mint tudatvilágunk lelki alapja*. Budapest, 1940. M. Tud. Akadémia.

⁵ A munka, tehát egy specifikus cselekvésfaj patológiáját vizsgálja W. Eliasberg (*Grundriss einer allgemeinen Arbeitspathologie* (Leipzig, 1924.) című tanulmányában).

⁶ *Sante de Sanctis: Psychologie des Traumes*. In *Kafka's Handbuch der vergleichenden Psychologie*. Bd. III. 1922. 231—330.

⁷ Völgyesi Ferenc: *Minden a lélek*. Budapest, 1941². — Ch. Baudouin: *Psychologie der Suggestion und Autosuggestion*. Übers. v. P. Amann. Dresden, 1926.

⁸ T. K. Österreich: *Der Okkultismus im modernen Weltbild*. Dresden, 1921. — A. Messer: *Der wissenschaftliche Okkultismus*. Leipzig, 1928. — H. Driesch: *Parapsychologie*, 1932. — M. Dessoir: *Vom Jenseits der Seele*. Stuttgart, 1931⁶, 562 l. — E. Mathiesen: *Der jenseitige Mensch*. Berlin, 1925. — B. Bavink: *Ergebnisse und Probleme der Naturwissenschaften*. Leipzig, 1933/5. 650 l.

3. *A személyiség patológiája.*

Az eddig bemutatott egyes egymástól elméletileg aránylag elég jól elkülöníthető lelki funkciók patológiájának ismerete még nem alkalmas arra, hogy belőlük az egész embernek patopszichológiáját megismerhessük. A modern lélektannak épen az a nagy vívmánya, hogy az egyes lelki adatokat nem önmagában és önmagáért kutatja, hanem alárendeli az egész személyiségnek s így célja elsősorban a személyiség egészének megismerése. Elfogadható az az álláspont, amely szerint „a személyiséghez tartozik minden olyan, az egyénre jellemző pszichikus adat, amely nem szinguláris, hanem a többi adattal funkcionális összefüggésben van és így a többi adatot megléte, ill. hiánya lényegében befolyásolja, megváltoztatja“.¹ A személyiségnek ily egyését az intelligencia, a temperamentum, ill. jellem adja meg.

1. *Az intelligencia patológiája.* Az intelligencia nem azonos a gondolkodással, mert hisz a gondolkodás lényeges vonásán, az ítélesen kívül függ még az érzékeléstől, figyelemtől, az emlékezettől, a gyakorlástól, a nyelvi készségtől, az érzelmi állapottól, a környezetnek kultúrfokától stb. A gondolkodásnál tudjuk az ítélest önmagában vizsgálni, vagyis hogy mennyiben tesz eleget lélektani és logikai törvényeknek. Az intelligenciánál már sokkal több tényezőt kell figyelembe vennünk s csak ezek ismerete alapján mérlegelhetünk. Ezt igazolja a klasszikus Binet-Simon-féle intelligencia vizsgálat (s nem gondolkodás vizsgálat!), amely a gondolkodás funkcióján kívül érzékelést, ismereti anyagkészséget, emlékezetet, gyakorlati ügyességet, figyelmet, nyelvi készséget stb. is feltételezi és vizsgálja. Ezekre természetesen nem ad külön-külön jegyet, hanem az egész képből egységesen az intelligenciára következtet. Ha az intelligenciahányados, az intelligencia kor és az életkor vszonya, 1 körül van (százalékban kifejezve 110—90, akkor normális intelligenciáról beszélhetünk. Az átlagon felüli ember 1-nél nagyobb, az átlagon aluli 1-nél kisebb intelligenciahányadost ad. Még pontosabban (Terman beosztása szerint) a tehetség 140 feletti, az igen okos 140—120, az okos 120—110, az átlagos 110—90, az ostoba 90—80, a gyengeelméjűsége hajló 80—70, a gyengeelméjű 70—50, az imbecilis 50—25, az idióták 25 alatti százalékban kifeje-

zett intelligenciahányadost adnak. Az intelligenciavizsgálatok legtöbbször a Binet—Simon-féle eljárást vették alapul, ha ezt igen sokféleképen módosították is. (Pl. Decroly—Degand 1910, Bobertag 1911, Terman—Childs 1912, Kuhlmann 1913, Éltés 1914, Tayler 1916, Saffioti 1916, Moore 1917, Stanford Revision 1917, Burt 1919, Jaederholm 1923, stb.) Az eredeti eljárás és a módosítások kivétel nélkül csak az intelligenciának „intenzitását“ vagyis „mennyiségét“ vették figyelembe. Történtek kísérletek a minőségi meghatározásra is (objektív, szubjektív, leíró, megfigyelő, érzelmi intelligenciatípusok), ezeket azonban a patológiában még kevésbé sikerült hasznosítani.

2. *A kedély és jellem patológiája.* Az intelligencia patológiáját elsősorban „mennyiségi“ fogyatkozás jelzi. Bár az érzékelés és a gondolkodás az egyes lelki betegségekre jellemző adatokat szolgáltat, az intelligencia egészének egyes kórformáit megjelölni és minőségileg elkülöníteni eddig még nem sikerült. Sokkal gazdagabb képet mutat a kedély, ill. jellem patológiájának bemutatása. (Ezt a két terminust, amelyet általában kölcsönösen használnak, a következőkben a személyiség szóval helyettesítjük.) A személyiség, amelyhez természetesen az intelligencia is hozzátartozik, igen jellemző abnormitásokat mutat. Ezeknek vizsgálata természetesen a személytípusokat kutatja, hiszen e területen épen az egységes kép megrajzolása a cél s ez csak típusok megjelölésével lehetséges. A kutatás későbbi fokán várható az, hogy a személyiségtényezők egymásközi „minőségi“ és „mennyiségi“ arányának és egymással való kapcsolatának megfelelő képét lehessen megadni, ez a mai helyzetben még nem lehetséges.

A jellemző személyiség-abnormitásokat a pszichopátákra vonatkozó irodalomban találhatjuk meg. A pszichopáták ugyanis az egészséges és a beteg lelki élet mesgyéjén foglalnak helyet s így jellemzésük egyformán merít a normális és kóros lelki élet fogalmaiból. K. Schneider meghatározása igazolja azt a feltevésünket, hogy a személyiség patológiáját a pszichopata személyiségek megismerésével mutathatjuk be. E szerint ugyanis: „Pszichopata személyiségek olyan abnormális személyiségek, akik abnormitásuk miatt szenvednek és akiknek abnormitása miatt a társadalom is szenved.“² Schneider e praktikus célú elhatárolás-

sal egy patokarakterológiának (Schneider elnevezése) típusait gyűjti egybe.

K. Schneider, aki az abnormális karaktereknek vizsgálátára nagy gondot fordított, azt tartja, hogy ezeket igen különböző utakon lehet összegyűjteni. Az egyik mód az, hogy minden rendszer nélkül csupán az egyes jellemző vonások alapján egymásután leírjuk az egyes típusokat. (Ilyen pl. Schneider összeállítása.) Ekkor természetesen ezek egymásközti összehasonlítására sincs mód. Ezzel a felsorolási eljárással ellentétes a rendszerre törekvő összeállítás. Ez utóbbi valamilyen felfogás alapján lelki alaptulajdonságokat előfeltételez s erre építi az abnormis személyiségek bemutatását. (Pl. Gruhle.) A rendszerre törekvő beosztás igen gyakran a személyiségi rétegek elméletét használja fel (pl. Kahn és Homburger), de ugyanúgy megtalálhatjuk a testi konstitúcióra építő rendszerezést is. (Pl. Kretschmer.)

A rendszernélküli típusfelosztásnak — írja Schneider — az a nagy előnye, hogy az állandóan változó pszichológiai és biológiai konstrukciókkal és elméletekkel szemben semleges marad. „Igénytelenységük éppen vitathatatlanságuk.“ Ez álláspontnak megfelelően tíz abnormális jellem típust sorol fel s ezek a következők:

1. *Hipertimiás jellem.* Jellemzi a vidám hangulat, vérmes temperamentum és aktivitás. E típusnak több alcsoportja van. Ezek: a) *kiegyensúlyozott* hipertimiások, akik vidám, nem ritkán jóságos, tevékeny emberek változatlan optimizmussal. Hibájuk, hogy kritikanélküliek, elővigyázatlanok és nem megbízhatók; b) *izgatott* hipertimiások, akiknél az izgatottság van előtérben s a jó kedély csak színezi azt; c) *kötekedő* hipertimiások, akiket Schneider pseudokverulánsoknak nevez, mert ezeknél a kötekedés kevésbé állandó tünet, mint az igazi kverulánsoknál, könnyebben is kötnek újra barátságot; d) *laza* hipertimiások, akiknél a tapasztalat tanulságai nyom nélkül elmúlnak s optimizmusuk egyedül nem képes számukra elégséges tartást biztosítani; e) *pseudológias* hipertimiások, akik a hipertimiás kép mellett hazudozásra, nagyozlásra, fantáziálásra hajlamosak.

2. *Depressziós jellem.* Jellemzi az állandó levertség és az erős szkepszis, mely pesszimizmusig fokozódhat. A depresszió-

nak nem szükséges a felszínen megjelennie, mint a hipertimiás jókedvűségnek. Így a depressziós látszólag jókedélyű lehet, de a hipertimiás nem lehet sohasem depresszív. — Alesoportok: a) *mélabús* depresszívek, akik jóságosak, lágyak, megértők, de a szokatlan események vagy feladatok elől teljesen elzárkóznak; b) *morózus* depresszívek, akik hidegek, egoisták, ingerlékenyek, kárörvendők; c) *paranoiás* depresszívek, akik hajlamosak bizalmatlanságukban mindent a saját személyükre vonatkoztatni.

3. *Bizonytalan jellem.* Jellemzi a belső bizonytalanság és elégtelenség érzése. — Alesoportok: a) *szenzitív* bizonytalanok, akik minden érzékenységük és képességük ellenére a benyomásaikat képtelenek teljesítménnyé átdolgozni; ezek az emberek bizonytalanok és minden bajnak okát magukban látják; másnak megbocsátanak, de maguknak nem; b) *kényszeres* bizonytalanok, ezek kínosan pedáns, korrekt, de egyúttal bizonytalan emberek, akik legtöbbször a magasabbra törők közül kerülnek ki.

4. *Fanatikus jellem.* Jellemzi bizonyos eszméknek, gondolatoknak túlértékelése, amelyért kifelé harcra vagy legalább is tüntetésre, programadásra képesek. — Alesoportok: a) *harcos* fanatikusok, akik aktívok, cselekvésre képesek, szívósak s akik kórossá akkor válnak, amikor aktivitásukban ellenállásra talál-
nak; b) *erőtlen* fanatikusok, akiknek már nincs személyes kapcsolatuk a túlértékelt ideákkal és kevésbé aktívok, kisebbségek (a szekták tagjai tartoznak ide).

5. *Érvényesülésre vágyó jellem.* Jellemzi, hogy többet akar mutatni, mint amit valójában ér és ezért egészsége és becsülete rovására is szerepet játszik, ami az érvényesüléssel kecsgetti. Alesoportok: a) *excentrikus* érvényesülésre vágyók, akik excentrikus, különleges módon érik ezt el; b) *nagyzó* érvényesülni vágyók, akik a túlzással, tündökléssel, felvágással, de fantáziatlanul teszik ezt; végül c) a *pszeudológiai* érvényesülésre vágyók, akiknél a képzelőerő, a fantázia játszik legnagyobb szerepet céljuk elérésében.

6. *Ingadozó hangulatú jellem.* Jellemzi a váratlanul fel-lépő és újra eltűnő depresszív hangulat, amely azonban más, mint az állandó depresszió, ugyanis az előbbi főképen fokozott mértékű mogorva és ingerlékeny jellegű depresszív reakciókból

áll. Ide tartoznak azok a primér érzelmi zavarokkal bíró egyének, akik hajlamosak vándorlásra, időszaki ivásra, pazarlásra, tüzkárokozásra és lopásra.

7. *Kirobbanó jellem.* Jellemzi a minden oknélküli, hirtelen indulatbajjövés, amelyet általában rövidzárlateselekvésnek is neveznek. Az indulatbajjövések (amelyek könnyen öngyilkossággal is végződhetnek) közti időszakában ezek az emberek nyugodtak, irányíthatók, de azért óvatosnak kell lenni velük szemben.

8. *Érzelemnélküli jellem.* Jellemzi az érzelmi tompaság. Ezek olyan emberek, akikből hiányzik a részvét, a szégyenérzet, a becsületérzés, a megbánás, a lelkiismeret, vagyis ezek sötét, hideg, mogorva, brutális alakok. Ezeket az embereket F. Scholtz találó elnevezése szerint morális anesztézia jellemzi.

9. *Akarat nélküli jellem.* Jellemzi az ellenállóképesség teljes hiánya bármilyen befolyással szemben. Ezeket az egyéneket más emberek vagy helyzetek minden ellenállás nélkül könnyen vezethetik. Az ilyen egyén lehet, hogy a javító- vagy gyógyintézetben kifogástalanul viselkedik, de mihelyt kikerül újra az életbe, rögtön lejtőre jut.

10. *Aszténiás jellem.* Jellemzi az idegesség, s ezért Schneider az elnevezés helyett még a pszichaszténiás jelzöt is ajánlja. Két csoportot lehet itt megkülönböztetni. Az egyik a testi zavarokban szenvedő aszténiás, a másik a lelki aszténiás. A kettő elválasztását az indokolja, hogy meg lehet különböztetni inkább testi (fizaszténiás) és inkább lelki (pszichaszténiás) gyengeség jelenlétét. A kettő természetesen inkább elméletileg választható el, hisz a testi gyengeséggel majdnem minden esetben pszichaszténiás is kapcsolatos és viszont.

E tíz patológikus karakterképet Schneider minden rendszerezésre való törekvés nélkül — mint láttuk fentebb — gyűjtötte egybe. Tramer³ azonban megkísérli ezek rendszerbe foglalását s négy diszpozíció szerint csoportosítja. Ezek a következők (az arabszámok a Schneider-féle jellemek sorszámát jelölik): Hangulati diszpozíció (1, 2, 6), indulati diszpozíció (7, 8), akarat diszpozíció (9) és végül én-diszpozíció (3, 4, 5, 10). Schneider ezt a beosztást azonban nem tartja egészen megnyugtatónak.

Már némi rendszerezésre vall az abnormális karakterek Gruhle-féle beosztása⁴, amelyet ő a heidelbergi egyetemi okta-

tásnál használt s amelynél egyáltalában nem tart igényt eredetiségre, bár szerinte ez a „legjobb“ felosztás.

I. *Az aktivitás:* a) normális feletti: eretikus típus. b) normálison aluli: torpid típus.

II. *Az alaphangulat:* a) vidám: konstitúciós mánia (a kalandor is), b) szomorú: konstitúciós depresszió (hypochondria, konstitúciós neurasthenia), c) haragos: gúnyolódó, zsémbelődő; gáncsoskodó, d) aggódó: félenk, szégyenlős.

III. *Az érzelmi megszólaltathatóság:* a) durva, kemény (született bűnöző, moral insanity), b) érzékeny, befolyásolható.

IV. *Az akaratí szféra:* a) energikus (erős természetű, a tekintet nélküli, az erőszakember), b) gyenge (a laza típus, a született csavargó, a született prostituált).

V. *Az önmagáravonatköztetés:* a) erős (a gyanakodó, könnyen megsértődő, rosszakaró, féltékeny paranoid típus: túlértékelt idea, psychopatiás paranoia), b) gyenge (bizalomteljes, naív, jámbor).

VI. *A környezet felhasználása:* a) erősen igenlő (stréber, szélhámos), b) gyenge (álmodozó, fantasztá, a pseudologia phantastica is), c) erősen tagadó (világtól idegen fanatikus és a próféta típus).

VII. *Az önérzet:* a) erős (öntudatos, biztos, Herrenmensch), b) gyenge (pszichaszténia: elégtelenségérzés, önbizalomhiány, hajlam kényszerszimpptomákra, félelmi neurózis), c) természetellenesen növekedett, vagyis nem valódi hisztériás karakter: hazudozás, szuggesztibilitás, színészkedés, szenzáció szükséglete.

A Gruhle-félénél bonyolultabb rendszerezést vettek alapul a rétegelmélet⁵ szerinti beosztásúak. Legjellemzőbb képviselői Kahn és Homburger. Kahn⁶ szerint két útja van az abnormális karakterek felsorolásának. Az egyik a heurisztikus, a klinikai-leíró rendszerzés, itt 16 típust említ. Ezek: az ideges, az aggódó, az érzékeny, a kényszerember, az ingerlékeny, a hypertimiás, a depresszív, a labilis hangulatú, a hideg érzelmű, az akaratgyenge, az ösztönös, a szexuálisan perverz, a hisztériás, a fantasztá, a bogaras (Verbohrte) és a hóbortos (Verschrobene). A másik eljárást azonban Kahn helyesebbnek tartja s ez a személyiség ösztön, kedély- és jellemoldalai szerinti csoportosítása.

A személyiség eme hármas rétegzettsége szerint az abnormális személyiségek a következő megoszlást mutatnak:

I. *Ösztönoldal*: a) impulzívek, b) ösztöngyengék, c) szexuális pszichopaták.

II. *Kedélyoldal*: 1. Hipertimiásak: élénkek (tachitimiásak), izgatottak, explozívak, ingerlékenyek, vidámak (euforiásak). 2. Hipotimiásak: atimiásak (flegmatikusok, tompák, érzelemszegények, érzelemnélküliek), díszforiások (aggódók, timidek, fóbiasak; rosszkedvűek, szomorúak). 3. Poikilotimiásak (autochton hangulati labilisek, reaktív hangulati labilisek).

III. *Jellemoldal*. (Itt az én és a külvilág értékelése alapján állít fel típusokat a szerző s ezeket a következő táblázat teszi szemléletessé.)

A jellemoldal szerinti típusok — mint azt a táblázatból láthatjuk — eléggé elvont képek. Ezt ellensúlyozandó Kahn ezeknél komplexebb jellemeket is elemez. Ilyenek pl. a laza, a hideg autista, a kényszeres, az érzékeny, a hiszteriás, a hipochondriás stb. jellem s ezeket azután a fenti három szempont szerint ismét megvizsgálja.

A Kahn-féle beosztáshoz némiképen hasonló Homburger* típusana is, amely szintén személyiségrétegeket vesz fel alapul. Ezeknek abnormalitásai megadják a személyiség abnormalitásait is. (Az abnormális előfordulásokat az alábbi táblázatban zárójelben jelezzük.) A személyiségrétegek:

I. *Egyszerű formális személyiségalakok*: Élet-alaphangulat (hipertimiás, hipomániás, vidám hangulatú aktív; depressziós, borús hangulatú, örömtelen). Hangulatlefolyás (periódikus, ciklotim, lehangolt epileptoid hangulati labilitás, lehangoltság). Az élettempó és a teljesítményre való ösztönzés és a teljesítmény lefolyása (impulzív, ösztönzésgazdag, serény, ösztönzésgazdag nyugtalan, eretikus, mohó; közömbös, ösztönzésszegény, torpid, lusta). Reagibilitás, reakciókészség és a reakció intenzitása (explozív, ingerelhető, epileptoid, primitív erőszak- és indulatemberek).

II. *Az én és a külvilág egyszerűbb kapcsolatai*: Valóság-érzék (fantaszták, hazudók, csalók). Az élete cél megalkotása és megtartása (akarati gyengeség, lazaság, fanatikusok). Szociális

* Idézem Schneider munkája után.

		Kapcsolata az énnel	Kapcsolata a külvilággal		Önértékelés	Mások értékelése	Cél
			forma szerint	irány szerint			
Én-túlértékelés	Aktív autista	önállítás, az én felé fordulás	aktív szténias	elutasítás	én túlértékelés	mások alábecsülése	énérvényesítés az én miatt külvilággal szemben hatalom
	ego-centrikus	önállítás, az én felé fordulás	aktív passzív nyomokkal szténias aszténias nyomokkal	igény	én túlértékelés túlkompensációval	mások alábecsülése túlkompensáció miatt	én érvényesítés a külvilág előtt látszat-hatalom
Én-alábecsülés	passzív autista	aggódás az én miatt	passzív aktív nyomokkal aszténias szténias nyomokkal	menekülés	az én alábecsülése kezdeti túlkompensációval	mások túlértékelése	én-biztosítás
	Én-kereső	önmaga által adott feladatok	passzív aszténias	alávetés	én alábecsülés	mások túlértékelése	én-keresés
Ambitendens		az én állítás és az önmaga által adott feladatok között	aktív-passzív szténias-aszténias	elutasítás meneküléssel, igény alávetéssel	ingadozó az én túlértékelés és alábecsülés között	ingadozó mások alábecsülése és túlértékelése között	én érvényesítés én biztosítás és én keresés között.

Kahn jellemző táblázata, amely a személy önértékelésén és a külvilághoz való kapcsolatán épült fel. E szerint az én értékelésével egyenes arányban van az aktivitása.

érzelmi kapcsolatok (érzelemszegények, érzelemnélküliek, tár-sasággyűlölők; érvényesülni törekvők, hisztériások).

III. *Az én és a külvilág komplexebb kapcsolatai*: Teljesít-ményképesség, teherbírás, kiegyenlítőkézség (aszténiás, inger-lékeny, gyenge, neuraszténiás, lágy érzelmű, aggódó bizonyta-lan, infantilis, pszichaszténiás, kényszerbeteg, hipochondriás). A lelki struktúra differenciáltsága és egységessége (túldifferen-ciált, szenzitív, egyoldalú tehetség, koránérett).

Az eddig bemutatott jellem-abnormalitások lehetőleg az összes fajtákat igyekeztek felölelni. A legnagyobb hatása még-sem ezeknek a tanulmányoknak volt, hanem annak a kutatás-nak, amely az ember testi alkata alapján⁷ két jellemző típust állapított meg: a cikloid és a szkizoid karaktert. Kretschmer ezt először két testi konstitúcióval hozta összefüggésbe, a *piknikus-sal és leptozómmal* (ez az aszténiással megegyező), majd ezek-hez egy harmadik testi alkatot, az atletikust is felvette s az ennek megfelelő normális jellemet *viszkozusnak* nevezte el. Mindhárom kép jellemzésére Kretschmer gazdag anyagot mutat be. A szkizoid és a cikloid karakterek abnormalis személyisé-gek jellemzői. „Szkizoidoknak és cikloidoknak nevezzük azokat az egészség és betegség között ingadozó abnormalis személyisége-ket, akik személyiségüknek ebben a mérlegszerű játékában könnyebb fokon a schizofrénia, illetőleg a cirkuláris pszichózis alapszimpptomáit tükrözik.”⁸ Kretschmer így a normalitás szem-pontjából három réteget különböztet meg, az egyes típusoknak hármas megnyilvánulását: az egészségest, a beteget (pszicho-tikust) és a kettő közé eső átmeneti típust (pszichopatát). Mind a három jelentkezési módot igen gazdagon jellemzi a pszichesztézia és a hangulat, a pszichikus tempó és a pszichomotilitás szempontjai szerint. Ezt a rendszerezésre valló bemutatást Kretschmer az életből vett típusképekkel is kiegészíti.

Kretschmer nemcsak a fentebb említett, a testi alkatra alapozott típusokkal mutatott be jellem abnormalitásokat, hanem egy másik utat választva az egyén élményátélési módját, az úgynevezett élményreakciót választja felosztási alapul.⁹ Két-féle reakciómodot különböztet meg: a primitív reakciót és a sze-mélyiségreakciót. „Primitív reakcióknak nevezzük az olyan reakciókat, amelyeknek az élményinger nem futja végig egy

fejlett személyiség egész valamennyi közbülső folyamatát, hanem azonnal, közvetlenül impulzív gyorseselekvésekben, vagy lelki mélységmechanizmusokban reaktív módon jelenik meg. (Pl. hipobulikus, vagy hiponikus formában.) Itt láthatjuk, hogy az élményreakció nem szerencsésen kiválasztott műszó, mert a fenti meghatározást jobban fedné az egyénnek az őt ért hatásokra adott válasza, mert ez utóbbi sokkal komplexebb tartalmú kifejezés, mint a már más területekre lefoglalt és a leg-egyszerűbb eselekvésfajtat jelölő „reakció“ terminus. A személyiségreakcióknál — ellentétben a primitív reakciókkal — „... a teljes személyiség a reakció létrejötténél intenzíven és tudatosan közreműködik, úgyhogy a reakció éppen az egyén individuális egészének kifejezése.“ E két reakciómód alapján Kretschmer a típusok jellemzőit a következőképen adja meg, természetesen itt mindenütt utalásokat találunk a jellem-abnormalitásokra is.

A komplex karaktert Kretschmer szerint jellemzi:

I. Az ösztönös és a racionális vonás viszonya. Ez 1. az ösztönös túlsúly esetén (primitív reakciók fellépése) naív, ill. primitív-ösztönös személyiséget mutat. 2. a racionális vonás („charakterologische Überbau“) túlsúlya esetén racionális-céltudatos személyiséget mutat.

II. Az én és a külvilág viszonya, vagyis az életbeállítódás. Ez újra lehet: 1. szténias, 2. aszténias, 3. expanzív (túlnyomóan szténias aszténias ellenpólussal), 4. szenzitív (túlnyomóan aszténias szténias ellenpólussal), 5. közvetítő és végül 6. kitéró karakter.

Példák az egyes típusok abnormalitásaira: I. 1. szenvedélyek, impulzív bosszú, szexuális bűnesetek; 2. itt nincs abnormalitás; II. 1. agresszivitás, 2. életgyávaság, aggódás, 3. ressentiment, 4. önkínzás, 5. itt nincs abnormalitás, 6. betegségbe menekülés, öncsalás.

Ezzel az abnormalis jellemek bemutatását befejeztük.¹⁰ Mint láthattuk a felsorolt típusok nem képviseltek egységes jelleget. Találkoztunk itt olyan jellemekkel, amelyek az elmeklinikára és olyanokkal, amelyek a bíróságra tartoznak. Az előbbi arra utal, hogy a patopszichológiának igen szoros kapcsolata van a pszichiátriával, az utóbbi pedig a kriminál pszichológiával való rokonságot igazolja. Végül pedig mindenütt azt találtuk,

hogy a normális és az abnormális között átmenetek lehetségesek, amelyek igen gyakran alkalmat adtak fejlődéslélektani megfontolások kifejezésére is.

JEGYZETEK.

¹ Lehner Ferenc: A személyiségvizsgálatok funkcióértéke. Magyar Psychológiai Szemle. 14. 1941.

² K. Schneider: Die psychopathischen Persönlichkeiten. 1940. Wien. Idézetek: 3. l., 39. l.

³ M. Tramer: Psychopathische Persönlichkeiten. Schweiz. Med. Wochenschr. 1931.

⁴ Gruhle: Psychologie des Abnormen. Handbuch der vergleichenden Psychologie III. k. (ed. Koffka) 28. l.)

⁵ H. F. Hoffmann: Die Schichttheorie. Eine Anschauung von Natur und Leben. Stuttgart, 1935. 104. l.

⁶ Kahn: Die psychopathische Persönlichkeiten. Handbuch der Geisteskrankheiten (ed. Bumke) Bd. V. Berlin, 1928. 226—487. l.

⁷ A testi adatoknak szerepével igen nagy irodalom foglalkozik. Írjad Kretschmer munkáin (Körperbau und Charakter 1931^{9,10}. Berlin, Medizinische Psychologie 1930⁸ Leipzig) kívül: L. R. Müller: Die Einteilung des Nervensystems nach seinen Leistungen. Leipzig, 1933. 74. l. — M. Ross: Körperliches Kranksein als Folge seelischer Gleichgewichtsstörungen. Bern, 1940. 116. l. — E. Wittkower: Einfluss der Gemütsbewegungen auf der Körper. Wien, 1936. 216. l.

⁸ Körperbau und Charakter 115. l.

⁹ Medizinische Psychologie, 183. s köv. lapok.

¹⁰ A bővebb vizsgálathoz gazdag anyagot tartalmaz K. Birnbaum: Psychologische Dokumente. Selbst-Bekenntnisse und Freudzeugnisse aus dem seelischen Grenzlande. Berlin, 1920. 322. l.

4. Gyakorlati kérdések.

A személyiség patológiájának leírása után az a kérdés, hogyan lehetséges ezeket a gyakorlatban is felismerni, milyen eljárásmodok állnak itt rendelkezésre.¹ Alaptételnek mondhatjuk, hogy az általános és az alkalmazott lélektan módszerei kivétel nélkül alkalmasak arra, hogy — épen, mert az átlagos viselkedést ismertnek teszik fel — az átlagostól eltérő adatokra is felvilágosítást adjanak. Az alábbiakban csak a jellemzőbbeket soroljuk fel.

Az intelligenciavizsgálatok legismertebb gyűjteménye Stern—Wiegmann összefoglaló munkájában² található meg. Itt

szerepelnek eljárások az egyes értelmi funkciókra külön-külön és megtaláljuk a Binet—Simon jellegű összesített intelligenciavizsgálatokat is. A normálisokra szabott intelligenciavizsgálattal csak egy nehézség van. Ez általában nehéz a gyenge tehetségűek számára. Ezért az általános eljárást módosították Lipmann—Stolzenberg, Hische, Bappert, Burt,³ Rossolimo és mások.

A személyiségvizsgálatok legegyszerűbb formája a megfigyelési ív, amelynek kitöltése alapján felismerhetjük az esetleges abnormitásokat. Ilyen megfigyelési ívet állított össze M. Muchow.⁴ A megfigyelési ív azután olyan kérdőívvé szélesedett ki, amely alkalmassá vált, hogy az egészről pszichogrammot adhassunk meg. (Ilyen pl. individualpsychologusok listája, nálunk Boda István kérdőíve.⁵) A kérdőívet megpróbálták az egyes patológikus vonások szerint csoportosítani és az adott válaszokból a kérdéses vonás meglétét vagy hiányát állapították meg. Ilyen pl. a Woodworth-féle kérdőív, amely az egyszerű emotivitásra, a kényszerekre és pszichaszténiára, a szkizoid, a paranoid, az impulzív, az epilepsziás tendenciákra, a bizonytalanságra és végül az antiszociális tendenciára vet fényt. Hasonló jellegű ehhez a Pressey-féle kérdőív, amely a komplexumokat, a morálitást és az érdeklődést vizsgálja. A morálitást vizsgálja még May és Hartshorne kérdőíve.

Jól felhasználhatónak mutatkozott a kifejezés egy formájának, az írásnak, továbbá a rajznak a vizsgálata is. A legtöbb pszichiatria kézikönyv és tankönyv szemléltető példákat hoz a különböző lelki megbetegedéseknek írásbeli jellemző adataira. Az írást és a mozgást használja fel Downey is a temperamentum vizsgálatára.⁶

A cselekvést használja fel vizsgálati alapul a berlini alaklélektani iskola egyik képviselője, Lewin,⁷ amikor a befejezetlen cselekvés utóhatásaiban próbál jellemző pszichopatológiai adatokat szerezni. Alapgondolatát egyre inkább gyakorlatilag megközelíthető eljárássá alakítják át.⁸ A gyakorlati cselekvést vizsgálja Giese ú. n. ládapakolási eljárásával, amelynek egy jellemző „abnormális” megoldását egyik ábránk mutatja.

A választáson alapuló ösztönvizsgálat alkalmazásával Szondi⁹ kriminálpszichológiai és patopszichológiai jellemképe-

ket tud megállapítani, agressziós, szexuális, hisztériás, epilepsziás, katatóniás, paranoiás, depressziós és mániás „öszöntényezők“-kel.

Szándékosan végül említjük azt az eljárást, amelynek jelenleg legnagyobb elterjedtsége és hatalmas irodalma van, a Rorschach-féle tintafolt-próbát.¹⁰ Ennek az eljárásnak szerzője pszichiáter és legnagyobb alkalmazást a pszichiátriában talált.

A gyakorlati kérdések körébe tartoznak az egyes patopszichológiai vizsgálati eljárásokon kívül az orvosnak a beteggel való bánásmódja is. Ennek szempontjait legjobban Kretschmer¹¹ állította össze, amikor a ténymegállapítás lélektanának eredményeire hivatkozva a beteg kijelentéseit igen szigorú kritikával fogadandónak véli. Azonban a beteg nemcsak önmagától eredően ad elhamisított, eltorzított tényleírást, hanem ez az orvos kérdezési módjától is függ. Kretschmer négyféle kérdésfajtát különböztet meg. Ezek: 1. Semleges kérdés: Mondja el, miért jött ide? 2. Alternatív kérdés: Vannak-e fájdalmai vagy nincsenek? 3. Passzív szuggesztív kérdés: Vannak fájdalmai? 4. Aktív szuggesztív kérdés: Úgy-e, fájdalmai vannak?

A kérdések formájából is világos, hogy a szuggesztív jellegűeket teljesen mellőzni kell. Így a kikérdezés módszere igen fontos kulcs, amellyel a beteget helyes módon megszólaltatásra lehet bírni.

A kikérdezés és a vizsgálat adatainak megrögzítésére Kretschmer pszichogrammot ajánl, amely a szerző szerint kriminológiai, differenciállelektani és pszichiátriai típuskutatásra alkalmas. Ennek a felvételi lapnak adatai a következők.

A) Öröklés. B) Életvonal (állandó, reaktív labilis, periodikus; gyermekkor, pubertás, involucio, pszichózis, neurózis, egyes fontosabb adatok). C) Általános temperamentum-skála (a ciklothim, szkizothim és viszkozus típusok részletes elemzése. D) Az ösztönélet. E) A komplex karakter képe (l. 126. oldal). F) Szociológiai viselkedésmódok. G) Intelligencia. H) Testi adatok.

Ezeknek az adatoknak alapján lehetségessé válik betekinteni a személyiség patológiájába s felfedni olyan kapcsolatokat, amelyek a kérdés tisztázásához elengedhetetlen fontosságúak.

Míg Kretschmer pszichobiogrammja a rendszeres vizsgálatnak kissé elvont formájú alapjául szolgál, addig az amerikai

gyakorlat ugyanezt a célt kevésbé rendszeres, de sokkal szemléletesebb módon igyekszik elérni. A John Hopkins kórház Henry Phipps elmeklinikája, — ahonnan 1913-ban A. Meyer pszichobiológizmusa is kiindult — háromféle nyomtatványt használ. Az első az életrajz adatainak szemléletes ábrázolására szolgál több pontban. A második egy megfigyelési lap, ahol a viselkedés adatai mellett karakterológiai feljegyzésekre is hely adódik. Ezen mindennap beírják, hogy a megjelölt vonások közül melyiket milyen mértékben találták meg a betegen. Végül a harmadik, az ú. n. alvási táblázat (sleep graph) kitöltött rovataival naponként mutatja, hogy a beteg mennyit aludt, természetesen megjelölve, hogy milyen orvosságokat kapott. Ezeknek a lapoknak így ugyanaz a céljuk, mint a Kretschmer-féle pszichogrammnak.

Végül vázlatosan érintjük az utolsó gyakorlati kérdést, a pszichoterápiát.¹² Ez azonban már nem a pszichológus, hanem az ideg- és elmeorvos feladata. Itt általában háromféle eljárás-csoportot szokás megkülönböztetni (Kretschmer): a szuggesztív, a pszichagogiás és a pszichoanalitikai módszert. Az elsőhöz tartozik az éber szuggesztív terápia, a rejtett szuggesztió és a hipnózis. A másodikhoz az izolálás és a diszciplinálás, tanácsadás, a perszvázio (Dubois) és a gyakorlás és végül a munka és pihenés terápia. A pszichoanalízis a szabad asszociáció segítségével ér el gyógyító hatást. A pszichoterápiáról szóló részt, de egyúttal az egész patopszichológiai áttekintést is azzal zárhatjuk le, hogy e terület művelőjének elsősorban az általános lélektan szabályai-val, eredményeivel kell tisztában lennie és csak ezzel a megalapozással tud eligazodni a sokféle vélemény és elmélet szövedékeiben.

JEGYZETEK.

¹ K. Pintschovius: Die psychologische Diagnose. München, 1940. 160 l.

² W. Stern—O. Wiegmann: Methodensammlung zur Intelligenzprüfung von Kindern und Jugendlichen. Leipzig, 1926³. 514 l.

³ C. Burt: Mental and scholastic test. London, 1939.⁵ 26 ábrával, 90 l.

⁴ M. Muchow: Der Beobachtungsbogen. Zs. f. angew. Psychol. 1921.

⁵ Boda István: A személyiség szerkezete és kísérleti vizsgálata. M. Psychol. Szemle, 1937. 10. 187—227. l.

⁶ Magyar nyelvű ismertetését l. Tarcsay Izabella: Kísérleti akaratvizsgálat ikreken. Lélektani tanulmányok. III. 1939. 36—50.

⁷ K. Lewin: Die Entwicklung der experimentellen Willenspsychologie und die Psychotherapei. 1929. Leipzig. 28. l.

⁸ Pl. J. F. Brown: The modified Dembo technique; An application of topological psychology to experimental psychopathology. Bull. of the Menninger Clinic.— L. 1937. 212—219. — Reactions of psychiatric patients in a frustrating situation. U. o. 3. 1939. 44—64.

⁹ Szondi Lipót: Ösztön és nevelés. Lélektani Tanulmányok. III. 1939.

¹⁰ Magyar nyelvű ismertetését lásd Tarcsay Izabella: A Rorschach-próba és klinikai alkalmazása. Budapest, 1940. 236 l.

¹¹ Medizinische Psychologie, 206—211. l.

¹² E. Kretschmer: Medizinische Psychologie. 229—259. l. — H. Kogerer: Psychotherapie, Wien, 1934. 168. l. — J. Meinert: Psychotherapie — eine Wissenschaft, Berlin, 1939. 144 l. — Psyche und Leistung. Bericht über die 3. Tagung der Deutschen Allgemeinen Ärztlichen Gesellschaft für Psychotherapie in Wien. September 1940. — Fr. Kunkel: Grundzüge der praktischen Seelenheilkunde. Stuttgart, 1935. 168 l. — Tó kay László: A mai psychotherapiai módszerek áttekintése. Orvosképzés. 23. 1932. 819—835. l.

Tarcsay Izabella.

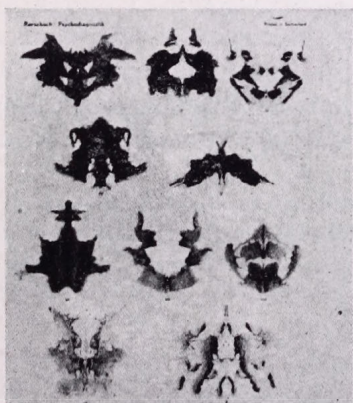
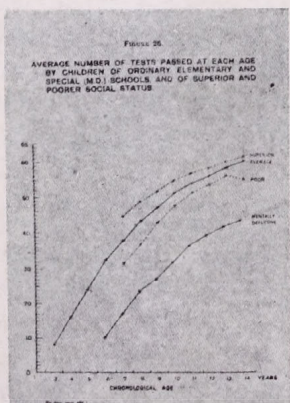
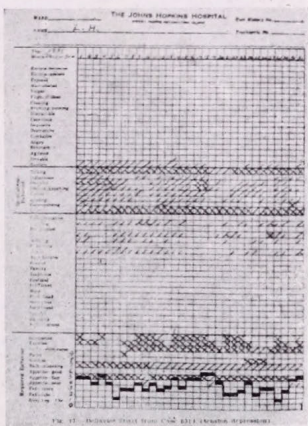
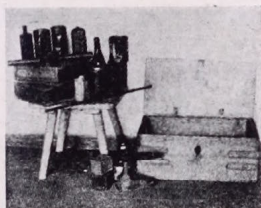
ABRAMAGYARAZAT.

Felső két kép: a cikloid Luther és a szkizoid Calvin.

Középen: gyengeelméjű gyermek rajza, alatta egészséges; a csomagolási feladat szkizofréniás megoldása, alatta eszközei; kitöltött jellemteni megfigyelőív.

Alsó baloldali kép: egészséges és fogyatékos gyermekek értelmi teljesítményei Burt szerint. A fogyatékosak minden korban erősen alatta maradnak az egészségesek átlagának. Az egészségesek közül a jómódúak nagyobb eredményt érnek el, mint a szegénysorúak

Alsó jobboldali kép: a Rorschach-féle 10 pszichodiagnosztikus táblázat összesített képe.

7. A PIAC- ÉS REKLAMLÉLEKTAN EREDMÉNYEI.*

Gazdasági szakemberek ismételten sürgették az ipari- és kereskedelmi vezetők lélektani kiképzését, hogy a külföldön már kipróbált és bevált gyakorlati eljárásokat a magyar gazdasági élet viszonyaira alkalmazva is értékesíteni lehessen. A gazdasági lélektan vonatkozó eredményeit a következő tanterv szerint tárgyaltuk.

1. A sikeres *propaganda* megszervezésének előfeltétele a fogyasztók szokásainak és az ezek kialakítására vivő motivumoknak lélektani elemzése. A tömegek viselkedését statisztikailag vizsgálják az objektív ár- stb. megállapítások. De e mellett a személyi tényezőkkel foglalkozik a piackutatás szubjektív ága. Nemcsak a tőke- és a nyersanyagpiaccal kell foglalkozni, hanem a fogyasztók felvevő kedvével is. Ez hagyománytól, szokástól, kultúrfoktól, tehát lélektani tényezőktől függ. Ezek változásai az elaszticitás és plaszticitás törvényeinek alávetettek, melyekhez alkalmazkodni kell. A közönség ismeretei és tévedései egyaránt fontosak, akár új szükségletet akarunk kelteni, akár átszoktatást (pl. jobb minőségre) elérni. Kivált Amerikában fejlődött nagygyá a piackutatás, amely a kockázatot csökkentette és a nagyvárosok jobb áruellátását biztosította. Nevezetesen az élelmezés terén vált szükségessé a lakosok igényeinek megismerése. A piacot a közönség fogyasztási szokásainak ismeretében sike-

* A Magyar Pszichológiai Társaság Gyakorlati Lélektani Szakosztálya megbízásából az Egyetemi Lélektani Intézetben rendezett tanfolyam (20 előadás) anyaga. Előadók: Dr. Fayer Márta, Franaszek József, Dr. Lehner Ferenc, Dr. Molnár Ilona, Dr. Schiller Pál, Dr. Steif Antal, Dr. Urbányi János, Prof. Dr. Varga István, vitéz Véssey Frigyes.

rült megszervezni a kereslet és kínálat egészséges folyamatoságával, melyhez minden gazdasági, társadalmi és lelki tényezőt a maga teljességében kell tudni áttekinteni. *Mises* szerint a közgazdaságtan a cselekvések leírásával foglalkozik; a cselekvésekre vezető motívumok kutatása pedig a lélektan feladatkörébe esik. Aki vásárlási cselekvéseket akar befolyásolni, annak a cselekvések, a fogyasztási szokások megbízható leírását ki kell egészítenie az oknyomozással. Így azután egyfelől hozzáigazodhatunk a meglévő szokásokhoz, másfelől megpróbálhatjuk az átalakításukat. Így adódik a szokáselemzés és a reklámhatásvizsgálat két feladatköre. A gyakorlati lélektan ezenfelül a termelést is befolyásolja a munkatanulmányok és a képességvizsgálat módszereivel.

2. A szokásokat, belső motívumokat és a külső körülmények hatását *személyes kikérdezéssel* nyomozhatjuk. A posta útján kiküldött kérdőíves eljárás hibája, hogy nem mindenki felel, a válaszok nem pontosan a kérdezettekre vonatkoznak és lélektani értékelés az írásból kevésbé végezhető, mint a beszélgetésből. Ezért célravezetőbb a kérdezőbiztosok segítségével végrehajtott felvétel. A személyes kikérdezés az embereket bőbeszédűekké teszi és a spontán válaszok nagy jelentősége miatt is ez az eljárás a helyesebb. A végleges adatgyűjtést mindenkor próbakikérdezésnek kell megelőznie, mert csak így győződhetünk meg arról, hogy eléggé világosan és egyértelműen tettük-e fel a kérdéseket, megragadtuk-e velük a lényegét, hogy mennyiben függnek a válaszok a kérdésfeltevés módjától stb. Így nyílik lehetőség a befolyásoló vagy mellényúló kérdések kiküszöbölésére: egészen más pl. ha ugyanazt állító vagy tagadó formában kérdezzük. Természetesen nem kérdezhetjük ki az egész fogyasztó közönséget, hanem a kérdéses árucikk szempontjából számításbajövő rétegek közül tervszerűen választunk ki megfelelő csoportokat úgy, hogy ezeknek kikérdezése alapján nyert válaszok az egész fogyasztótömegre nézve érvényesnek vehetők. Ez a reprezentatív statisztika módszere, más néven mustráló módszer, amely lehetővé teszi, hogy aránylag csekélyszámú kikérdezés alapján pontos képet kapjunk a vizsgált kérdésről. Minden szóbajövő réteget arányos számban kérdezzük ki és feleletüket ponderáljuk. Az, hogy mekkora számú kikérdezésre

van szükség valamely speciális kérdés kivizsgálásánál, matematikailag elbíráható a valószínű hiba megállapításával, statisztikailag pedig a konstancia vizsgálat útján. Ennek lényege abban áll, hogy a kitöltött kérdőíveket több egyenlő részben dolgozzuk fel. Ha az eredmények a belső arányokat illetőleg egymáshoz közel esnek, az egész anyag együttesen jól tájékoztat a kérdések szerkezetéről. Az, hogy a piackutatás ilyen kiválasztó eljárással képet tud adni az egész piac helyzetéről, a közönség kívánságairól és szokásairól, nagy előnyt jelent. A dohányzási szokásokra vonatkozólag pl. nálunk 2000 embert kérdeztek ki. Ennek a 2000 embernek a válaszából képet lehetett formálni a fővárosi dohányzótársadalom kívánságairól és szokásairól, mert a kikérdezett csoportokat úgy válogatták meg, hogy azok arányosan képviselték a nekik megfelelő nagyobb csoportokat: öregeket, fiatalokat, szegényeket, gazdagokat, férfiakat, nőket, erős és gyenge dohányosokat és minden egyéb rétegződési szempontot.

3. Ennek a reprezentatív *statisztikával* dolgozó piackutatásnak még az az előnye is megvan, hogy az adatok összehasonlító feldolgozása által módot ad arra, hogy magatartásoknak egyébként felderíthetetlen összefüggéseibe nyerjünk bepillantást. A feleletek gyakoriságának megállapítása nem egyszerű. A piackutatásban általánosan alkalmazott eljárás az ú. n. kódolás, vagy siffrirozás, amely a következő mozzanatokból áll. Megállapítjuk az egyes kérdéseknél a pszichológiailag egyező típusú feleleteket, ami igen nagy önbírálatot és beleérző képességet tételez fel; az egyes típusokat számokkal helyettesítjük és ezeket a számokat az egész feldolgozásra kerülő anyagon beírjuk a megfelelő feleletek mellé. Ily módon minden felelettípust egy szám képvisel és gyakoriságuk, valamint kombinációik egyszerűen leszámálhatóak, a legkülönbélebb szempontok szerinti csoportosításokban. Mindig kislétszámú csoportok egységeivel dolgozunk, mert összegezni könnyű, de a szétbontás előlrőlkezdést jelent. A „bekódolt“ kérdőívek megkönnyítik annak tisztázását is, hogy az egyik kérdés szempontjából különféle magatartást tanúsító egyének egy másik kérdésben milyen magatartást tanúsítanak, vagyis a kombinációk tetszésszerű sokaságát tisztázhatjuk. Pl. hogy a dohányosok inkább fogport, vagy

fogpépet használnak-e, vagy hogy a rendszeres borivók inkább étkezéshez vagy azonkívül fogyasztanak többet, vagy hogy milyen ételeket, vagy milyen egyéb italokat kedvelnek a ritkábban és bővebben borozók stb., vagy egészen más területet véve, mit tanítanak fővárosunkról a vidéki tanítók a szerint, hogy egyszer vagy többször jártak Budapesten életükben.

4. Ezekkel a módszerekkel sok jelentős eredményt sikerült megállapítani. A *szokásokban* az újabb lélektan szükségletkielégítési módokat lát és annak nem külső asszociációit, hanem mélyebb motívumait kutatja. A cselekvés belső szükségleteknek külső felhívásokkal való egyeztetése. Az árkérdés pl. külső tényezőkön kívül elsősorban a szubjektív szükséglettől függ (határhaszonelmélet). A szokáskialakulás körülményeit, serkentőit és gátlóit, a versengő szokásokat kell kikutatni, de figyelemmel kell lenni a külső felhívásokra, a kínált változatok, a csomagolás, az ár, a hirdetés és eladás módjaira, a felkeltett mellék-szükségekre (pl. olasz lotto), kezelési utasításokra és az ellen-propagandára (bor és dohány esetében). Mindezek mellett maga a fennálló szokás megállapítása fontos társadalmi, kor stb. rétegeként. A termelőnek, a gyárosnak, a kereskedőnek végső célja magának olyan vásárlóközönséget nevelni, amely szokásszerűen használja a kérdéses árut. A szükségletek kielégítési lehetősége úgy szabja meg a szokást, hogy a kielégítés lehetőleg a legkisebb erőfeszítés útján menjen végbe. De ennek a feltételnek éppen a cselekvések szokásszerű lefolyása tesz eleget. A szokások lélektani elemzése abból a tényből indul ki, hogy vannak valódi szükségleteink, melyek biológiai adottságainkban rejlenek és vannak külső alkalmak hatására létrejött szükségletek. Biológiai szükségleteken alapuló szokások a legmegbízhatóbbak, de igen erős állandóságot mutatnak a külső alkalmak hatására létrejött művelődési szükségletek is. Ezek lefolyásukban és szerkezetükben teljesen hasonlóak az eredeti biológiai alapú szükségletekhez, ezért kvázi-szükségleteknek is nevezzük őket. A kereskedő és a termelő egyrészt új szokásokat akar létesíteni, másrészt a meglévő szokásokat kívánja befolyásolni. Mindkét esetben először a piac szükségletét kell ismernie. Eddig a kereskedő és a gyáros főképen megérzései alapján indult el a meglévő szükségletek megítélésében. Ez az eljárás azonban bizony-

talán, tisztán feltevésekre épül, míg a tudományos lélektani piacelemzés a szükségletek természetéről hű képet tud adni. A szokáselemző kérdések összeállításánál először is a konkrét helyzet felől, heti mennyiség stb. érdeklődünk. Egészen más-képen kell feltenni a kérdéseket létfontosságú (pl. kenyér) cikkekben és szórakoztató, luxusfogyasztás esetében. Általában a fogyasztás gyakoriságának, minőségének, időpontjának, elmara-dásának stb. körülményeit kell tisztázni.

5. *Személyi motívumokon* értjük mindazokat az érzelmi tényezőket, belső adottságokat, viszonyokat, amelyek a cselekvő embert cselekvéseiben befolyásolják. A piackutatásban személyi motívumokhoz soroljuk még azokat a tárgyi motívumokat is, amelyek a vásárolt tárgy előnyeire és hátrányaira vonatkoznak. Azt tapasztaltuk, hogy személyi motívumok inkább a luxus és élvezeti cikkek-nél dominálnak, míg a létfontos szükségleteknél a tárgyi motívumok szerepelnek nagyobb súllyal. Az ember mindennapos cselekvéseit befolyásoló motívumok szerepét vizsgálta Starch amerikai reklámpszichológus, aki az egyszerű ösztönökre való utalást találta a legeredményesebbnek. Igen nehéz lélektanilag megközelíteni egyes kényes kérdéseket, így pl. a ruhavásárlás motívumainak megállapítására szolgáló kérdőívet körültekintéssel kell megszerkeszteni, hogy a hiúsági tényezőket ne bántuk és mégis megismerjük. Természetesen minden árucikk-nél más-más természetű motívumok után kutatunk. A gyümölcsfogyasztásban az egészségi okokat, a borfogyasztásban az anyagiakat, a dohányzásban a társadalmiakat, a mosási és tüze-lési szokásokban a háztartás-technikaiakat kutatjuk behatób-ban. A fogyasztó magatartását belső és külső körülmények dön-tik el. Belső körülmények a fogyasztó szükségletei, ízlése, érzel-meit stb. A *külső körülményeknek* nagy szerepe abban rejlik, hogy a fogyasztónál közvetlenül csak a külső körülményeket tudjuk befolyásolni, pl. árat, hirdetést. A pszichológus munkája itt a hőmérő szerepét tölti be, amely az objektív tényezőket mu-tatja meg és magának az üzletembernek kezdeményező értéké-ből és szerepéből nem von le semmit. A külső körülmények hatá-sát egynéhány példán mutatjuk be. Varga és Schiller a dohány-zási szokások vizsgálatánál keresték, hogy mi a visszhangja egy új áruféleség bevezetésének. Ugyancsak ők vizsgálták, hogy a

dohányzók között milyen fogadtatást talál egy megszokott árunak új csomagolása. Érdekesek azok a bécsi kutatások is, amelyek azt tűzték ki célul, hogy a különböző felhívások közül kiválasszák, melyik csábítja a vevőt az üzletbe. Legjobbnak bizonyult a személyes ajánlás. Érdekes eredményt hozott az a kutatás is, amely a reklámnak ismertségi fokát kereste, összehasonlítva az egyes áruk valódi hasznátságával. Kitént, hogy egyes márkákat, noha sokan ismernek, kevesen használnak, másoknál pedig a legtöbben akik ismerik, használják is. A bizalmat nem a külső hírverés, hanem az áru objektív értéke szerzi meg tartósan.

6. A szubjektív piackutatás célja az objektíven adódó lehetőségekhez való alkalmazkodás útjainak kijelölése. Így sikerül a termelést a közönség igényeinek megfelelően alakítani. A kereskedelmi lélektan azonban nemcsak a közönség igényeire kíváncsi, hanem azokat irányítani is akarja, nevezetesen szükségleteket ébreszt és kielégítési módokat ajánl. Erre való a *reklámozás*. Ha ismerjük is a fennálló szükségleteket, még számos út áll nyitva azok irányítására és új szükségletek keltésére. Nem szabad tanítani a közönséget, hanem meg kell vele kívántatni egy fogyasztási szokásmódot. Az errevaló felhívást ne ismételjük örökké, mert az unottá válik és ellenszenvet ébreszt. Nem az észrevehetőség, az emlékezeti hatás és a tetszés foka a döntő, hanem a meggyőzés. Ezért legyen a reklám kifejező és vigyázzon a távoli asszociációkkal, melyek könnyen komikussá válnak, visszaforduló szójátékokká. Utaljon a reklám emberi motívumokra. Ne hazudjon, ne csapjon be és ne erőszakoljon. Becsülje meg a közönséget és éreztesse vele a vásárlás kölcsönös előnyeit. Az eladó ne törekedjék egyszeri csatanyerésre, hanem a kölcsönös értékápolásra beállított üzletfeleket nyerjen meg. A reklámkutatás módszerei lehetőséget nyitnak, hogy a piacismeret alapján felépített propaganda a lélektanilag leghatásosabb eszközöket válassza ki. A reklámnak nemcsak az a célja, hogy vevőt szerezzen, hanem hogy a közvéleményt irányítsa, hogy lelki kapcsolatot teremtsen a vevő és reklámozó között. A céltudatos és tervszerű reklám magához vonzza a tömeget. Ha ezek az árut megkedvelt tömegek zárt egységet alkotnak, gondoskodni kell arról, hogy átmenetileg se essenek szét egye-

dekre, mert az újra összekovácsolás nagy fáradságot jelent. A legnagyobb gazdaságosságra kell törekedni a reklámozásban, hogy hatásfokát növeljük. A reklámozás középponti kérdése, hogy mi lesz a reklámtevékenység hatása? A gyakorlatban rendszerint csak utólag állapítják meg a hatást a forgalom emelkedésének, ill. a piac növekedésének adataiból. Ez azonban meglehetősen bizonytalan eljárás, túlsok tényező játszik bele és így nem ad hű képet a valóságos helyzetről. Így terjedtek el a laboratóriumi vizsgálatok.

7. A háborús időkben a kereskedőből áruelosztó szerv lett, a reklám pedig összhangot teremt a kínálatot túlszárnyaló kereslettel. A mai reklám a háborús gazdálkodás szolgálatában áll és így lett belőle *gazdasági reklám*. A gazdasági reklám elsősorban irányítja a fogyasztást, hivatása a vevőt rábírni, hogy a nehezen vagy egyáltalán nem kapható áruk helyett olyanokat fogyasszon, amelyek beszerezhetők. Ezt a szokásformálást csak pontos piacismeret alapján lehet elvégezni, mert e nélkül nem tudjuk, milyen érvelésre lesz a közönség fogékony, milyen reklámeszközök alkalmazása válik szükségessé, hogy a fogyasztókat eredményesen oktassuk ki az árucikkekkel való célszerű gazdálkodásra. A mai időkben talán még nagyobb szükség van a piackutatás adataira alapozott és lélektani módszerekkel kidolgozott reklám alkalmazására, hogy enyhítsük az árubeszerzés gondjait és biztosítsuk a közönséggel való lelki kapcsolatot. A gyakorlatban rendszerint úgy jár el a reklámfőnök, hogy tömegfogyasztási cikkeknel szélesszórású reklámeszközökkel dolgozik, viszont luxus-cikkek esetében, vagy amikor csak elszórtan jelentkező fogyasztókra számíthat, irányított propagandát alkalmaz. Nem az a cél, hogy reklámunkat mindenki ismerje, hanem az, hogy a számunkra figyelembejöheto fogyasztókat elérje és minél kevesebb reklámmunkát pazaroljunk „holt területre“. A modern üzleti vállalkozás hatásaiban előre kiszámított, ellenőrzött ötletekkel dolgozik. A hazai szilárd alapokra fektetett reklámozásnak már nem kell módszereket kidolgoznia, ezek készen átvehetők, csak a mi viszonyainkhoz képest kell alkalmazni. A reklámtevékenységet hadjáratnak nevezik, mert pontos helyzetismeretre kell építenie, felderítésen alapuló legmegfelelőbb eszközöket választ ki, melyek hatását előre is-

meri. W. Mann pszichológusokkal dolgozó amerikai reklámügynökség pl. közli, hogy meglévő és már felhasznált reklámok közül kísérletek útján kiselejtezték két hatástalannak mutatkozót és ezzel a reklámozás sikerét 26%-kal emelték.

8. A reklám hatását csak akkor tudjuk biztosítani, ha a rendelkezésre álló reklámozási lehetőségek közül tervszerűen választjuk ki a célnak legmegfelelőbbet és az így kiválasztott eszközök hatását ellenőrizzük. Nem elég azonban a reklám-eszközöket a célnak legmegfelelőbbben kiválasztani, arra is kell törekedni, hogy az egyes reklámok hatásfokát a legmagasabbra emeljük és hogy ezeket lehető előnyösen szórjuk szét. Ebben a tervszerű munkában nyújt segítséget a gyakorlati szakembernek a pszichológiai vizsgálat, amennyiben eldönti, hogy mely reklámeszközök felelnek meg a kérdéses célnak és melyek nem. Lényeges kérdés, vajjon van-e mód arra, hogy a reklámtevékenység hatását már megkezdése előtt megállapítsuk, van-e mód arra, hogy az egyes reklámok várható hatását kibocsátásuk előtt meghatározzuk? A reklámkutatásnak három fajtája van a szerint, hogy melyik fokon ejtjük meg a pszichológiai vizsgálatot: a) Lehet a reklámhadjárat megindítása előtt kutatni, hogy milyen reklámeszközök válnak majd be. b) Lehet kész tervezeteket elbírálni, hogy melyik kerüljön kibocsátásra, vagy a reklámhadjárat közben kísérletileg kiválasztani, hogy melyik reklám biztosítja a legnagyobb sikert és melyik kerüljön további kibocsátásra. c) Lehet egy lefolytatott reklámhadjárat befejezésekor, tehát utólag kutatni, hogy milyen hatást ért el és a megállapításokat tanulságként a jövő reklámozáskor felhasználni. Mindhárom fajta reklámkutatásnak megvannak a maga sajátos módszerei. Az elsónél leghasználatosabb az ú. n. „Split run“ vagy *funkcióvizsgáló eljárás*. Elkülönítő eljárásnak lehetne nevezni, t. i. az egyes tényezőket elkülöníti egymástól és így vizsgálja ezeknek hatását. Ez a módszer abból áll, hogy több egyfajta reklámot állítanak elő úgy, hogy mindig egy-egy tényező változik csak meg. Ezeket a reklámokat bizonyos tervszerűen kiválasztott közönségcsoporton kipróbálják és így kiválasztják, hogy milyen tényezők nyújtják a legtöbb eredményt. Pl. egymástól csak egy tényezőben (szín, nagyság stb.) különböző szelvényeket készítenek, az-

után valamely újság példányszámát kettéosztják és ezek egyikeben az egyikfajta szelvény, a példányszám másik felében a másikfajta szelvény kerül kibocsátásra. Az olvasókat felkérlik, hogy a kuponokat töltsék ki és küldjék be. A beérkezett szelvényekből képet lehet kapni a kérdéses problémáról. Lehet azonban valamely kutatóintézetbe hívott közönséggel is dolgozni, kivált ha pl. rövid ideig vagy mozgásban vetített reklám-tervezetek hatását akarjuk kutatni. A második fajtánál az ú. n. „Consumer's Jury Method“, vagy *érdemsorrend módszer* használatos. Ennek lényege olyan kísérleti helyzet létesítése, amelyben a közönség az ítéleteivel tanúsíthatja a reklám sikerét vagy sikertelenségét. Ide tartoznak azok az eljárások is, amelyek a reklámok figyelemkeltő értékét, emlékezetben tarthatóságukat, jellegzetességüket úgy vizsgálják, hogy a közönség a vizsgálat tulajdonképpeni céljáról nem tud és csak utólag számol be arról, hogy mit látott, mit jegyzett meg. Idetartoznak azonban azok a módszerek is, amelyek egyenesen a közönség bírálattát veszik kiindulópontul: rangsoroltatják az egyes reklámokat esztétikai értékük, rábeszélőképességük, vásárlásraindító erejük stb. szerint. Kísérleti személyül mindig a szóbanforgó közönségből választunk reprezentatív csoportokat, akiknek a hirdetett árut szánjuk. A harmadik fajta reklámkutatásnál a hatás utólagos ellenőrzésekor az ú. n. „Copy Testing“ vagy *mező-módszert* alkalmazzák. Ez tulajdonképpen próbapéldány-vizsgálatot jelent: kibocsátott reklámoknak vagy folyóiratoknak bizonyos számú példányával megfelelő kísérletezők végigjárják a közönségnek tervszerűen kiválogatott csoportjait és ott egyrészt azt tudakolják, hogy ezekről a reklámokról tudomást vettek-e, hányan tartották emlékezetükben, mi ragadta meg — vagy aktuális ránézéskor mi ragadja meg — figyelmüket, másrészt ismét megbíráltatják a reklámokat és ezeket az adatokat összehasonlítják azzal, hogy a reklám alapján hányan vásároltak és hogy általában hogyan emelkedett az illető árucikk forgalma.

9. E módszerek alapján igen sok *részletkérdés* nyert bőseges kidolgozást. Vajjon valamely reklámban milyen szerepet játszik az összhatás és mi a fontossága a részleteknek? Vajjon ábra és szöveg viszonya egyes cikkeknél miképpen a legelőnyösebb? Vajjon az árut ábrázoljuk-e vagy a használatát? Milyen szerepe van a színeknek, a betűformáknak és a nagyságoknak?

A méret vagy az elszigetelés a döntőbb? A cikk fajtát vagy márkanévét jobb-e elsőnek említeni? Előnyt állítsunk vagy hátrányt tagadjunk? Milyen ismétlésrendet alkalmazzunk? (Ebbinghaus és Jost-féle feledési görbék alapján.) Ez mindmennyi gyakorlati alkalmazása a kísérleti lélektan eredményeinek. Az árun látható legfontosabb mozzanat a *cégjelzés és a márkanév*. Ezek az állandó toborzó eszközök közé tartoznak és épp ezért fontosságuk könnyen átlátható. A cégjelzés és márkanév hatásának megállapítására a plakát hatásprognózisának módszerei alkalmasak. Számatalan kérdés került felszínre. Mi legyen a cégjelzés, kép vagy szöveg, kép, betű, vagy esetleg betűkép? A vizsgálatok azt mutatják, hogy a kép felfogása könnyebb. A hatás lélektani feltételei: egyensúly, ritmus, világosság, ízlés, egyszerűség és végül eredetiség. Babonának tekinthető az a felfogás, mely szerint a nagyközönségnél a legnagyobb hatást ízléstelenséggel érhetünk el. Valójában mindig egyszerű, ízléses és főleg eredeti cégjelzés az, ami a leginkább megnyeri a nagyközönség tetszését is. De ennek feltétele, hogy ez valóban művészi és eredeti legyen, nem pedig erőltetett, nyakatekert művészkedés. Magával a közönséggel is megbeszélhetjük a választandó cégjelzés hatását. Ennek az eljárásnak a sikere attól függ, hogy vajjon megadjuk-e a közönség számára a kiválasztási szempontot és pedig a lehető legélesebben és legpontosabban. Jogi szempontból is fontos kérdés az összetéveszthetőség. Ezen a téren is már sok vizsgálat történt, lélektani szakértők bevonásával. A *csomagolásnál* leghelyesebb az áru teljes jelentéséből, mondhatnók, atmoszférájából kiindulni. Nem közömbös az áru nagysága, a kezelhetősége, nyitási és zárási módja, a csomagolásra használt doboz egyéb felhasználhatósága sem. A legfontosabb vevőszerező, toborzó eszköz egyike a *kirakat*. Kísérletileg vizsgálták a közönség tekintet-irányát. E szerint a kirakat legfontosabb helye az alsó közepe. Fontos kérdés ezenkívül az áru mennyisége, megvilágítása, a tömegelhelyezés és így tovább. Mindezeket a kérdéseket úgy vizsgálhatjuk, amint már a márkanévek, cégjelzések kiválasztásánál láttuk.

10. A toborzó eszközök legmagasabb és egyúttal a leghatásosabb formája is a *személyes hatás*. A vevőkörrel kapcsolatban álló személyzetnél természetesen alapvető fontosságú a

külső megjelenés, a hang, a beszéd, a vevővel való bánásmód, stb. Legjobb, ha az eladó saját magáról azonnal az árura tereli a figyelmet. Fontos még a szükséglet felkeltése és az áru iránti bizalom megszerzése. A személyes hatás legegyszerűbb parancsa, hogy erkölcsös eszközökkel kell dolgozni, máresak azért is, mert tartós hatás csak ezúton érhető el. Nagyobb áruházak az eladó-személyzetüket iskolázzák a vevőkkel való bánásmódban. Ennek elvei a kis fűszeresnél és a trösztvezérnél megegyeznek: legnagyobb udvariasság, az üzletfél érdekének előtérbehelyezése, őszinte igyekezet szándékainak átérzésére. Ezt mutatja be Carnegie híres könyvében sikertelen üzleti *levelezések és tárgyalások* számos példáin, amelyeknek általa átalakított, célravezető mintáit is közli. Pl. egy szállítóvállalat eredetileg a következő tartalmú levelet intézte egyik üzletfeléhez: késedelmes szállításai, melyek a délutáni órákban jutnak el csupán hozzánk, megakadályoznak minket kirakodó munkánkban. Ezáltal nem tudnak teherkocsijaink sem idejében elindulni és az egész szállítmány késve érkezik. Kérjük, szíveskedjenek szállításaikat korábban elküldeni, hiszen Önöknek is érdekük, hogy árujuk idejében kerüljön rendeltetési helyére. Ez a levél éppen ellenkező hatást ért el, mert írója a saját érdekeit helyezte előtérbe és ügyfele szempontjait csak a levél végén méltatta figyelemre. Carnegie következőképp alakította át: legelőször is nevével szólította az üzletfelet az előbbi levél általános megszólításával szemben; kezdetül háláját fejezte ki az üzletfélnek, amiért 40 éven át igénybevette szállítóvállalata szolgálatait és felajánlotta, hogy továbbra is készségesen rendelkezésére áll, ezután így folytatta: legnagyobb sajnálatunkra nem állott módunkban szállítmányainkat idejében eljuttatni rendeltetési helyükre, mert újabban mindig későn érkeznek hozzánk. Szeretnők ezt az Önre nézve hátrányos körülményt elkerülni és ezért kérjük, hogy áruját lehetőleg a délelőtt folyamán juttassa el hozzánk, hogy továbbszállításáról idejében tudjunk gondoskodni. Bizonyára nagyobb hatásra tarthat számot áruja, ha idejében érkezik rendeltetési helyére. Szeretnénk továbbra is érdekeit szolgálni, ezért voltunk bátrak Önt erre megkérni. Ebből és Carnegie többi példából világosan elénk tárulnak a lélektani *bánásmód* alapelvei, melyeknek tiszteletbentartása szerinte nemcsak az üzleti, hanem a politikai sikereknek is titka.

8. IPARISKOLAI KÉPESSÉGVIZSGÁLATOK MÓDSZEREI.*

A V. K. M. az ipariskolai tanulók felvételében figyelembe kívánja venni a műszaki rátermettséget is és ezért a szaktanárok tájékoztatására ismételten tanfolyamokat szervezett az alkalmassági vizsgálatok tárgyköréből. E tanfolyamok tantervének vázlata a következő:

1. A bölcselők és a gyakorlati emberismerők egymástól meglehetősen független kutatásai a múlt század vége felé közeledtek egymáshoz. A kísérleti lélektan eredményeit a nevelés és a gyógyítás mellett főképpen a gazdasági életben hasznosították. Nevezetesen három terület mutat nagy fejlettséget: a munkatanulmányozás, a piac- és reklámkutatás, valamint a személyiségvizsgálat. Ez utóbbinak két főforrása a képesség- és a jellemvizsgálat. Ezek segítségével állapítják meg a valamely pályára való alkalmasságot, abból, hogy a jelen viselkedésből a jövő hasonló helyzetben tanúsított magatartásra következtetnek. Ezért minden próba a hivatáselemzésen épül. A módszereket egyenlő feltételek közt kell végrehajtani, értékelésük szigorúan hitelesített és csak a gyakorlattal való egyezés szentesíti azokat. A képességvizsgálat adott feladatokban elért egyes teljesítményeket, a jellemvizsgálat pedig általános helyzetekben megmutatkozó kifejezéseket nyomoz. A képességtani elmélet alapján nevezetesen velünkszületett tulajdonságokat vettek ki-

* A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából az Egyetemi Lélektani Intézetben rendezett tanfolyam (40 előadás) anyaga. Előadók: Dr. Arató István, Dr. Fayer Márta, Füzesi Árpád, Dr. Molnár Ilona, Dr. Nagy Mária, Dr. Noszlopi László, Dr. Schiller Pál, Dr. Steif Antal és Varga László.

indulópontul, pl. a testalkatot. A mozgáselmélet a mozgásmódot, az élmény-elmélet a gondolkodás menetét és az érzelmi reakciókat, a cselekvéstan pedig a munka módját tanulmányozza. Minden megnyilvánulásból rekonstruálhatók a cselekvések személyi állandói. De helyesen kell őket értelmezni, hogy egységes képbe rendeződjenek. Ezért kell használatukkor mély szakértelem. Módszertani szempontból megkülönböztetünk érzékelési és mozgás próbákat, értelem-vizsgálatokat (nívó- és funkció szerint), valamint társas érintkezésből és cselekvésből kiinduló jellemvizsgálatokat, melyek az érzelmi és akarati életet kutatják.

2. A kezdetben majdnem kizárólagosan alkalmazott ügyességi (érezékelési és mozgási) vizsgálatok egyoldalúságát enyhítette az *értelemvizsgálatok* bevezetése, amelyek ma minden célú képességvizsgálatnak integráns részét teszik. Az értelem ugyanis olyan tulajdonság, amelyet minden, csak a legkisebb mértékben emelkedett pályán is meg kell követelni és alkalmas sok ügyességi fogatkozás pótlására. Persze ugyanezt fokozottan mondhatjuk a jellemről, amely még az értelmi értékeknél is fontosabb társadalmi követelmény. Az értelemvizsgálatok mindazokat a jelenségeket kutatják, amelyek az értelmes cselekvésnek előfeltételei. Nem tartozik ide az ismeretek sokasága, csupán az iskolázottságnak megfelelő legelemibb ismereteknek új helyzetekben való alkalmazása. Mindig egyszerű, de egyúttal újszerű feladatok elvégzését kívánják az itt használt próbák. A megfelelő utasításokat tömör fogalmazásban meg kell érteni (fel-fogás) és valamely szabály szerint következtetni (alkotás). Az értelem kutatásának alapját az érdeklődés és figyelem vizsgálata, valamint az elképzelés, vagyis emlékezés és képzelet vizsgálata teszi. Megállapíthatjuk, hogy milyen színvonalú a vizsgált személy értelme általában, továbbá, hogy milyen az értelem félelősege, vagyis milyen viszonyban állanak egymással az egyes értelmi tényezők. Általános színvonalat vizsgálhatunk számos fenti követelménynek megfelelő feladat megoldási gyakoriságának kiszámításával (Binet-Simon, Terman, Otis). Speciális anyagra, elvont logikai viszonyokra, vagy gyakorlati műszaki körülményekre is kiterjedhetnek az ilyen tesztek. Az egyes funkciók vizsgálata közül kiemelkednek Piéron, Schulte, Bourdon figyelempróbái, Ranschburg emlékezet-vizsgálata, valamint

a kötött és teljesen szabad, dolgozatszerű fantázia-próbák Giese szerint, a felfogás vizsgálata Yerkes szerint, a következtetésé Lindworsky, a bíráló latolgatásé Claparède nyomában.

3. Az általános értelemvizsgálatok mellett a tanonc-vizsgálatok legfontosabb területe a *műszaki értelem* vizsgálata. Minden iparágnak saját képességvizsgálati módszerei vannak, amelyeket a megfelelő ipari munkafolyamatok lélektani elemzése alapján nyerünk. A műszaki értelem magában foglalja az ipari munkafolyamatok, készülékek és gépek kinematikai és dinamikai felfogását, ezenkívül a tényleges kivitel is megköveteljük. A műszaki hajlam fiatal korban gyakran érdeklődésben nyilvánul meg. — A műszaki érzék magában foglalja a technikai felfogást és a gyakorlati ügyességet. Előfeltételei a számtan- és mértan-készség, az alak- és térelképzelés, az összefüggések megértése, a kézügyesség és az érzékszervek pontos működése. A műszaki felfogást technikai szerkezetek működésének próbájával vizsgálhatjuk. A vizsgált személy szerkezeteket ábrázoló lapot kap kezébe és meg kell magyaráznia a szerkezetek működését. Célszerűbb a szerkezetek működését filmen bemutatni és annak alapján elmagyaráztatni a megfelelő folyamatokat. — A gyakorlati ügyességet megbízásorok elvégzésének tesztjével vizsgáljuk (pl. Moede-féle szerelések). Az alak- és térelképzelés vizsgálatára pl. különféle idomokat forgattatunk fejben és a végeredmény lerajzoltatásával ellenőrizzük a teljesítményt. Ezenkívül még számos más rajzos feladatot ismerünk, főleg Rupp alapján. — A számtankészséget meghatározott törvényű számsorok folytatásának tesztjével vizsgáljuk, a mértant hasonlóan meghatározott törvény szerint alakuló vonalalakzatok folytatásával tesszük próbára (Dunajewsky). Egyszerű áttételek és emelők változatai, valamint hozzárendelések, pl. gépalkatrészek összeillesztése (Stenquist) már elemi ismereteket igényelnek.

4. A különböző iparágakban más-más érzékszerv teljesítményei a döntőek. De mindegyikben első a szem, amely a fényviszonyok és a térviszonyok tájékozódási szerve. A *látási műveletek* közül a színlátásnak és a szemmértéknek jut általában fontos szerepe. A színlátás vizsgálatában a következő kérdések adódhatnak: a) milyen színminőségeket tud valaki észrevenni

és megkülönböztetni. Ennek megállapítását célozzák Holmgreen színes fonalvizsgálatai, Stilling és Ishihara színes betű- illetve számmozaik táblái. b) Milyen finom az árnyalati különbségek észrevérese. Ennek megállapítása a Hering-féle szürkesorozattal történik. A szintévesztés, illetve színvakság vizsgálata rendkívül fontos főképp egyes iparágakban (kémia, festőipar), ahol a nem ép látásúakat ki kell küszöbölni. — A szintévesztés főfajai a vörös-zöld, mégpedig protanópia, ha a vörös iránt és deuteranópia, ha a zöld iránt csökkentebb az érzékenység és a kék-sárga szintévesztés: tritanópia. Van teljes színvakság is, ilyenkor csak szürke színárnyalatokat tud az illető megkülönböztetni. Meglepően sok színvakkal talákoztunk egy textilnyomóüzemben. A szemmérték fontosságát Moede-féle optométerrel, vagy Moede-ábrákkal mérjük. Ezek segítségével vizsgálható, hogy miképp tud valaki egyenességet, ill. görbültséget megállapítani, vonalak nagyságát összehasonlítani, felületeket összehasonlítani, felosztásokat elvégezni és irányokat meghatározni. A szemmérték vizsgálható mikrométer-csavarral is, ahol különböző távolságokat kell a vizsgált személynek szimultán vagy emlékezetből beállítania. Egyéb térteljesítmények fontosak a közlekedésben, a sztereoszkópos látás a tűzér távmérő, a térképész, grafikus stb. munkájában.

5. A *hallás* terén annak éberségét, a zörejhallást, a zenei hallást és végül a térbeli hallást különböztetjük meg. A modern iparban nagyjelentőségű a zörejmegkülönböztetés (gépek járása!), valamint a ritmus- és tempóérzék vizsgálata. A hangfelfogásnál meg kell különböztetnünk annak gyorsaságát, finomságát, differenciáló készségét és megbízhatóságát a hang egyes tulajdonságainak és az azokban beálló változások megítélésében. A ritmusérzék vizsgálata történhetik úgy, hogy hanglemezen ritmusképleteket adunk a vizsgálati személynek és két-két egymásután következő ritmusképletről meg kell állapítania, hogy azonosak-e, vagy különböznek. A tempóérzékhez tartozik a tempómegtartási készség. Ezt úgy vizsgálhatjuk, hogy pl. 30 mp-en keresztül 90-es tempóval járatjuk a metronómot és közben minden ütésre pontot rajzoltatunk a vizsgálati személlyel, azután leállítjuk a metronómot és a pontrajzolást a metronóm előbbi tempója szerint — vagy fele, harmad stb. ütemben — to-

vább kell folytatni. A térbeli hallás két tényezője az irány- és a távolsághallás. Ezek csekélyebb jelentőségűek az iparban, inkább katonai szolgálati ágakban jutnak fontos szerephez. További próbák: Zörejkomplexum differenciálása lemez segítségével, hangmagasságmeghatározás zörejhátterrel lemezen, hangmagasságmeghatározás, hangtartammeghatározás, hangreakciók egyenletességének vizsgálata.

6. A *tapintás* a tárgyak minőségének meghatározásánál egyik legfőbb tájékozódási szerv. A tapintási funkciók kétfélek: felületi és téri tapintás. A tapintásnál fontos szerep jut a mozgásnak: csak ujjainknak a tárgyon való mozgatásával érünk el tárgyfelismerést. Vastagságok, keménységek, hegyességek és érdességek megkülönböztetése olyan teljesítmények, amelyek a kézügyességi munkát kísérik és mozgással vannak egybekötve. Ennek a megkülönböztetési készségnek mindenféle ipari munkában fontos szerepe van és a kereskedelmi áruismeretnek is egyik pszichológiai gyökere. Az anyag szerkezetét tapintással sokkal finomabban tudjuk megítélni, mint látással. A tapintásnak alakészrevező funkciói is vannak, ezek vizsgálhatók át-tapintási kísérletekkel vagy fűrészporba rejtett tárgyak tapintás útján való felismerésével. A tapintás gyakran úgy nyilvánul meg, hogy egy bizonyos távolságon át, vagy bizonyos szilárd közegen keresztül érezzük azt a tárgyat, amelyet nem érintünk közvetlenül. Pl. írásnál a nyomást a toll hegyén érezzük, tehát kihelyezzük a tapintási benyomást a tollszárról, amelyet közvetlenül érintünk, a toll végére. Ezen alapszik a szondázás. A tapintási funkciók vizsgálatára a következő tesztek szolgálnak: vastagságmeghatározás dobozokkal, melyeknek különböző vastagságú fenekük van, Moede-féle tapintásmérő, csavarmenetek sűrűségének megállapítása, textilanyagok minőségének meghatározása, fonalak feszültségének meghatározása, stb.

7. Fontos szerep jut az egyes iparágakban a *mozgásnak* és *kézügyességnek*. A mozgások terén végzett pszichotechnikai teljesítményvizsgálatok az egyéni mozgékonyaságnak és a tárgyakkal való foglalkozás ügyességének megállapítását célozzák. Elterjedt képességvizsgálati eljárások közé tartozik a reakcióvizsgálat, amely felvilágosít arról, hogy milyen gyorsan

tud valaki érzéki benyomásra mozgással válaszolni: ennek egyenletessége a legfontosabb. A reakciós vizsgálatok persze nem egyetlen ingert alkalmaznak, hanem különféleket, amelyekhez különféle mozgások tartoznak. Az ingerek egymásután következnek és az az egyén felel meg legjobban, aki az ingerek leggyorsabb változása mellett sem hibáz el egyetlen fogást. A szabatos reakciókat minden olyan munkahelyen követelményként írják elő, ahol gyors mozgásra van szükség, legkivált mindenféle gépkezelőnél. A mozgás gyorsaságára jellemző, hogy a vizsgált személy pl. egy perc alatt hányat tud koppantani ceruzájával papírlapra vagy távirótaszteren. A két kéz összejátszását állapítjuk meg olyan készüléken, amelyen az egyik kéz függőleges, a másik kéz vízszintes mozgást tud előállítani (szupport). Ilyen készülékkel pl. köralakú mozgást kell végezni a v. sz.-nek, amit a készülékhez erősített irón ellenőriz. Koordináció kívül kéznyugalmat is igényel a tárgyakkal való közlekedés. A kéznyugalmat vizsgálat tárgyává tehetjük pl. azáltal, hogy a v. sz.-nek egy pálcát kell bedugnia szűk lyukakba a nélkül, hogy ezek széléhez hozzáérne. Egy másik készüléken szorosan fekvő dróthuzalok között kell átnyúlni és vékony kapcsokat szétakasztani. A legkisebb remegésre a huzalok érintkeznek és a számológép hibát jelez. Különféle célzási próbák is a kézmozdulat biztonságának fokát állapítják meg. A kézügyesség komplex vizsgálatára szolgál több fűzési próba. Bonyolult hajlású vastag drótra szorosan ráálló gyűrűket kell ráhúzni esetleg oly módon, hogy csak kalickán át nyúlhatunk be, úgyhogy a kézzel újra és újra más helyen kell benyúlni a szerint, hogy a drót merre hajlik. Egy másik készüléken drótból készült réseken, úgynevezett nyüstszemeken kell átfűzni fonalakat tú segítségével. A tú azonban a különböző alakú réseken csak úgy fér át, ha mindig a megfelelő módon forgatjuk. A megfelelő mozdulatok megtalálásának és végrehajtásának gyorsasága jellemző a v. sz. kézügyességére. A drótból, plasztilból való alakításban a csinos, gondos munkára való törekvést ismerhetjük fel. A Binet-Simon mintára Oseretzky mozgási életkort határoz meg, különféle mozgási próbák segítségével, amelyeket a megfelelő korú gyermekeknek el kell tudni végezniök, különben a mozgás szempontjából alacsonyabb korosztályba sorolnak.

8. Az egyén mozgási alaptendenciái benne rejlenek személyiségében. Kifejezési módjai visszavezethetők az egyéni mozgásmód féleségeire, melyek lehetnek térben és időben elpengők, avagy rögzítettek. A lerögzített megnyilatkozási mód a *grafikum*, a rajz és az írás. A rajz, mint grafikusan lerögzített eselekvőmunka igen fontos területe a tanonc-képességvizsgálatnak. A mindenkori rajzteljesítményeket pszichofizikai átértéssel kell elbírálnunk. A rajzolási elmémunkának élettani folyamata, a tárgyról jövő inger, tudatos belső kép, értelmi feldolgozás, mozgásbeidegzések sorrendjében vizsgálendő. A fejből való rajzolás és a szemlélet nyomán létrejött rajz között különbséget kell tenni. Szenzo-motorius asszociációk segítik a készséget. A gyermekrajzok formagenézisének és szerkezeti konstrukciójának, nemkülönben lélektanának ismerete nélkül rajzképességet tudományosan megállapítani nem lehet. A spontán rajzkészséget vizsgálhatjuk kötött és szabad témán, a szemlélet nyomán való rajzolási készséget pedig síkforma másolással és nagy-térforma rajzolással vizsgáljuk. Az értékelés az átlagos rajzi diszpozíció megállapításával és a munkaeredmény jellemzésével történik. A rajzvizsgálati eredményeknek a többi képességgel való korrelációja igen fontos értékelési ellenőrző művelet alapja lehet. Rajzokból bizonyos vérmérsékleti sajátságokra is lehet következtetni. Az írás vizsgálata sok vonást árul el, nemcsak a mozgások összerendezettségéből, hanem az érzelmi és akarati életből is. Az íráskép rendezettsége a lelkiélet összhangját mutatja. Az írás nagysága, ereje, árnyalása, stílusa, elosztása számtalan vonatkozásban hordoz kifejező értéket, melynek elemzése jellemteni gyakorlatot igényel.

9. A *karakterológia* a dolgok jellegéről szóló tudomány, szűkebb értelemben az emberi lélek jellegzetességeinek tudománya, a szó legszűkebb értelmében pedig jellemlélektan. A második értelemben véve a differenciális, vagyis összehasonlító lélektannal és a személyiségtannal tárgykörben és módszerekben nagyjából megegyezőnek fogható fel, de külön utakon fejlődött ki. Segédtudománya a kifejezéstan. A kifejezés az önkénytelen mozgások, reflexmozgások egy fajtája, vagy pedig ilyen mozgások megrögződése testalkatban, képekben stb. Másfelől a kifejezés érzelmi jelenség, az érzelemnek mozgásra serkentő

impulzustartalma az, ami kifejeződik. A művészetben a kifejezés jelenségének fontos szerepe van. A kifejezéstan egyik ága, mint az emberi mozgások lerögzítődésének lélektana, az írástanulmány is. Vannak komoly, tudós művelői, de nagy a veszedelem, hogy szemfényvesztő szélhámosok üzletet csinálnak vele és diszkreditálják. A karakterológia előfutára Carus, megalapítója Bahnsen, jeles művelői Kretschmer, Klages, Utitz, Jaensch, Pfahler, Wartegg, Lersch stb. Az a három forrás, amelyből adatokat kapunk karakterológiai emberismeretre, mások személyi sajátosságainak észlelésére: az élmény, magatartás és alkotás. A kifejezés részben az élmények körébe (pl. álmok), részben a magatartás körébe sorolható be. A lelki élet sajátos egész, minden rész-megnyilatkozásban az egész lélek nyilatkozik meg. Lelki életünk középpontja a tudatos és az ösztönös törekvéseken felépülő akaróképességgel rendelkező személyiség. Az érületi és az akarati diszpozíció egésze a jellem. A jellem fontos pályalélektani szempontból is, hiszen nem csupán megfelelő képességek, hanem kellő jellemvonások pl. elővigyázatoság, készségesség is kívántatnak a különféle pályákon.

10. Az egyén érzelmi és akarati vonásai kiolvashatók az érzékelési, ügyességi és munkapróbákban és az értelem-vizsgálatokban is. A lélektanilag iskolázott és megfigyelésben gyakorlott vizsgáló ilyenkor jellemvonásokat is észlelhet. A következőkben egyfelől megismerkedünk azokkal a személyiségjegyekkel és munka-karakterológiai jellemvonásokkal, amelyeket elsősorban kell megfigyelnünk ipari kiválogatás alkalmával, másfelől szó lesz egynéhány munkapróbáról, hogy azután gyakorlatok útján is legyen alkalmunk a megfigyelési lehetőségeket tanulmányozni. A Lipmann—Bogen-féle kalitkapróba állatlélektani kísérlet volt eredetileg. Bogen a gyakorlati értelmesség, Nagy László a magatartás és önálló cselekvés vizsgálatára használta fel. Karakterológiai megfigyelési szempontok: eszközválasztás, eszközhasználat, munkamód és munkaelemzés, nehézséggel és sikertelenséggel szembeni viselkedés, tervszerűség, szervezés stb. A Moede-féle fonaltábla a csuklólóhajlékonyság, csuklógyorsaság és térbeli utánzóképeség nyomozója, de ezenfelül a kötött cselekvés és magatartás vizsgálata is. Megfigyelési szempontok: aprólékosság, vagy egészbenlátás, megbízható-

ság, gyakorlékonyság, vérmérséklet stb. A Rieffert-féle torna-termi, katonai jellemvizsgálat többoldalú helyzeteket teremt, alkalmat ad megterhelés közben különböző akarati és érzelmi vonások kiütkezésére és a társas együttműködés figyelésére. Ilyen a végigfutás akadálypályán (mászás, futás, akadálykúszás), a kötéldobó feladat (esetleg korholással zavarva), ilyen a legénységi oktatás feladata 3—4 fővel szemben, akikkel gyakorlati munkát kell végeztetni. Ezeket Schiller egyetlen feladattá egyesítette, nagy térben való építési feladatokkal. Mit figyeljünk meg? 1. Aktivitás és passzivitás, ezek eredete, (tunyaság, közöny, lelki elmélyülés, impulzivitás, kifelé vagy befelé fordulás). 2. A munkaszeretet mérve. 3. Általános beállítottság (nyers, érzéki, ösztönös, érzelmi, értelmi belátás vagy?) 4. Munkafok (invenciózus, tervező, rendező, kivitelező). 5. Rendszeres, nyugodt, következetes-e, vagy ötletszerű, szertelen? Alaposság és felületesség, munkatempó, munkabírás és munka-beosztás. 6. Vezetői adottság, kooperáció. Mindezeket az életrajzot elemző négy szemközti megbeszélés egészíti ki, az exploráció, amely az érzelmi mélységekbe igyekszik bepillantani.

11. Míg a jellemvizsgálatok szabad megfigyelés és kifejezés-értelmezés alapján minősítik a személyiség lényeges vonásait, a képességvizsgálatok egyes műveletek teljesítményeit mérik. Ez az utóbbi eljárás nagyarányú *statisztikai* felkészültséget kíván. A próbák minden mozzanatát és az egésznek valamennyi párhuzamos változatát a kérdéses vizsgálati személyekre hitelesíteni kell. Kor- és iskolázottsági csoportok, valamint nemek szerint más-más kulcsot kell készíteni az egyes tesztekhez. Általában minden minősíthető pontra külön kidolgozzuk, hogy egy homogén populáció többszáz egyéne közül hányan oldották meg és a szerint, hogy könnyű vagy nehéz feladatot kell-e adnunk, olyan mozzanatokot hagyunk meg, melyeket 50—70 százalékban találnak el. Az egész tesztben ügyelni kell, hogy elég nagyszámú, legalább 20—25 ilyen mozzanat legyen, a véletlen tényezők súlyának csökkentésére. A helyesen megoldott (érdem-) pontok, ill. a hibapontok összege (amihez az utasításban és a végrehajtásban teljesen egyenlő feltételeket kell biztosítani) vagy az időadat adja az egyéni elbírálás alapját. Ehhez szükséges, hogy a teszt jól szórjon, vagyis eléggé el-

térő teljesítményekre adjon alkalmat. Nagyszámú teljesítményből gyakorisági görbét szerkesztünk, melyet tetszés-szerinti páratlan szám alapján oszthatunk el a Gauss-i képlet szerint, hogy megtaláljuk az eltérő értékű csoportok határait. Az így nyert osztályzatok a kérdéses populációban használhatók, de állandó ellenőrzéssel kell követnünk a teljesítmények ingadozásait és a normát megfelelő rugalmassággal módosítjuk.

12. A pályatükör követelményeinek megállapítása alapján és a lelki működések részletes ismeretében szerkesztett próbák tudományosan szigorú végrehajtásával, valamint a kiértékelésnek és az eredmény-egybevetésnek normalizálásával még nem fejeződött be az ellenőrzés. A tesztkritika kiterjed arra is, hogy valóban a kérdéses teljesítményre ad-e alkalmat a kiváltott cselekvés, vajjon több teszt nem ugyanazt vizsgálja-e és, hogy mi a korreláció az egyes működés-féleségek között. Mindezen az akadémikus módszereken felül azonban közvetlenül belátható, hogy a gyakorlattal való egyezés mértéke a legjobb döntőbíró. Csakhogy nem egyszerű a gyakorlattal való egyezést elbírálni, mert más a tudomány pontos számolása és más a gyakorlat nagybani és sok heterogén tényezőtől befolyásolt adata. Az iskolai minősítést személyi tényezők, a gyári ítéletet ipari, technikai és gazdasági mellékkörülmények befolyásolják. A személyes ítéleteket tehát lélektanilag közös nevezőre kell hozni, a tárgyi adatokat (pl. munkabér) pedig mérlegelt kritériumok alapján lehet csak felhasználni. Egy példa 5000 munkásról a Bedeaux-rendszerű fizetés és a pszichotechnikai felvétel összefüggéséről megmutatja, hogy a féléven át átlagosan elért heti bér egyenes arányban emelkedik az egynapos képességvizsgálaton elért eredmény jóságával. Másik példa a leíró jellemtani adatok szuggesztív erejéről és azok ellenőrzésének elvi módszertani nehézségéről arra tanít, hogy minden személyiségleírás tartalmaz elnagyolt általánosításokat és minden egyén sok elentétet; éppen ezért a leírásokban mindenki felfedez magából valamit és így a legolcsóbb sablonnak is nagy „meggyőző ereje” lehet. A gyakorlati lélektan értékéről való vélemény, mint minden értékítélet, szubjektív és objektív adatokat csak hosszú, türelmes és jóindulatú vizsgálódás fog szolgáltatni.

A tanfolyamon bemutatott eljárásokat ipariskolai tanulókon gyakoroltuk.

SUMMARIES
ZUSAMMENFASSUNGEN
CONCLUSIONS

1. L. Noszlopi: Instinkt und Trieb.

Der Fortschritt der modernen Psychologie besteht wesentlich in einer Erweiterung der Forschung von den Erlebnissen, Bewusstseinserscheinungen auf das Leben und Handeln, wodurch die Psychologie zu einer Wissenschaft vom menschlichen Schicksal wurde und die emotionale Seite der menschlichen Seele in jeder Hinsicht mit der intellektualen Seite für ebenbürtig, gleichwertig und gleich wichtig schätzt.

Auf dem Gebiete der Erforschung der Instinkte und der Triebe (gelockerte und dadurch für Fühlen und Wollen zugänglich gemachte Instinkte) bestehen: eine emotionale Theorie (McDougall), eine intellektuale (Wasmann, Bergson), eine voluntaristische (Drever), eine behavioristische (Thorndike), eine biologische Sinn und Ziel suchende (Bühler) und eine psychoanalytische (Freud) zu der teilweise auch die Lehre Szondi's gehört. Letztere aber wurzelt auch in einer interessanten erbbiologischen Auffassung.

Zum Wesen der Instinkte gehören auch verschiedene Affekte, Emotionen und Gesinnungen. Das Gebiet des Gefühlslebens verbreitet sich in mehreren Schichten von den sinnlichen und vitalen Gefühlen bis zu den geistigen Gefühlsakten (Scheler), hat Qualitätenreichtum und bewusstseins erfüllende Breite (Krueger). Die Funktion des Gefühlslebens ist, ein Zeichensystem für unsere Strebungen zu bilden und zugleich diese zu bewegen. Ausserdem haben die Gefühlsakte eine cognitive Funktion: die Entdeckung der Werte.

2. St. v. Máday: Der heutige Stand der Tierpsychologie.

Verfasser greift einige Probleme aus der neuesten tierpsychologischen Literatur heraus, um den ansehnlichen Fortschritt, den dieses Fach in den letzten zwei Jahrzehnten gemacht hat, aufzuzeigen. Nach einem historischen Rückblick wird die Forschungsmethode, dann Zeitsinn, Raumsinn und Orientierung, Umwelt und Gegenwelt, ferner: Tropismus, Reflex und Instinkt, nervöse Erscheinungen bei Tieren, endlich Intelligenz der Tiere besprochen. Den breitesten Raum nimmt in der Arbeit die Besprechung des Instinktproblems ein. Verfasser betont vor allem die Notwendigkeit, die beiden Begriffe „Trieb“ und „Instinkt“ voneinander zu trennen. Dann werden in Anschluss an Lorenz 9 verschiedene charakteristische Eigenschaften des Instinkts angeführt und hervorgehoben, dass der Instinkt bald starr und unveränderlich, bald wieder plastisch d. h. anpassungsfähig ist. Die von Lorenz und Kortlandt entdeckte „Übersprungbewegung“ weist vielleicht den Weg zu den nächsten Aufgaben der Instinktforschung.

3. M. de Nagy: La psychologie des peuples primitifs.

L'auteur résume les problèmes et résultats actuels de la psychologie des peuples primitifs. Elle tend à comprendre cette mentalité étrange par leur attitude dans la vie journalière (travail, alimentation, habitation, langage) et dans les occasions solennelles et plus rares de vie (fêtes, initiation, mariage, naissance, guerre, mort).

4. E. de Dékány: Bibliographie de la psychologie sociale.

Une revue sur le développement de la psychologie collective, sur les études de relations, de foules, d'état, de nations et de communautés.

5. C. Bognár: The development of educational psychology.

With the development of general psychology and child study, education contributes to science too by raising new

questions and controlling the results of its proceedings. The popular conception on the educational effect of *reward and punishment* was revised. It was proved by experiments that reward and punishment are not very advantageous and that their effect varies according to age and sex. The principal tool of autonomous education is *the arousal of success*. Children knowing the results of their work might be incited to greater achievement. Pupils guess the classification, which they deserve, pretty well. What concerns competition they have a reliable sense for truthful judgment. One has to awaken *the willingness for work*, the cooperation of the child. Children at a lower age accept gladly the task set by others, but the adolescent likes to fix his own aim. Tasks too easy or too difficult are of no good effect. Self-judgment should be inoculated into children at an early age, as their very own activities raise them the best. *The methods of learning* were completely transformed by the results of memory investigations. We know exactly the inculcation-conditions of persevering remembrance. The methodical exploration of inhibitions made their overpowering possible. Contemporary psychology considers as one of its most important tasks *to direct the instincts*. One might find even for the most common or harmful drive by adequate professions: a socialised form.

6. I. Tarcsay: Psychopathologie.

Der Psychopath wird erst durch die Aufzeichnungen von Pinel als ein die ärztliche Hilfe benötigender Kranker betrachtet. Vorher galt seine Persönlichkeit eher als Gegenstand der Daemonologie. Nach den französischen Forschern fordern in Deutschland Störing, Ziehen, Kraepelin exakte pathopsychologische Methoden. Die hypnotische Methode wurde von Charcot für psychopathologische Zwecke verwendet; aus dieser Richtung entwickelte sich dann die Psychoanalyse. Dieser verwandt ist die Arbeit von Janet, während Ribot und Binet experimentelle Forscher sind. Die Psychopathologie wendet sich langsam von den atomistischen Untersuchungen ab und beginnt sich mit höheren Organisationen zu befassen. — Die Störungen einzelner Funktionen: Wahrnehmung, Gedächtnis, Denken, Ge-

fühls- und Triebleben, Wille-Bewegung-Handlung und Bewusstsein werden behandelt. Dort, wo die Störungen der einzelnen Funktionen voneinander nicht getrennt werden können, sondern der Fehler irgendwie „im Ganzen“ liegt, spricht man von der Pathologie der „Persönlichkeit“. Die Darstellung der Temperament- und Charakterstörungen geschieht zumeist durch die Aufzählung von pathologischen Persönlichkeits-Typen, deren Zusammenstellung systemlose Aufzählung oder charakterologische Anwendung irgendeiner Theorie ist. Ersteres findet man bei Schneider, ein Beispiel für zuletzt Genanntes ist die Arbeit von Kahn und Homburger (Schichtentheorie) oder Kretschmer (Körperbaulehre). — In den Rahmen der Psychopathologie gehören auch die praktischen Fragen der diagnostischen Untersuchung. Als Methode verwendet die Psychopathologie jede Äusserung von den Fragebogen bis zu Ausdruck und Handlung, ausserdem werden noch spezielle Verfahren angewendet (Rorschach, Szondi, usw.). Die letzte praktische Frage der Psychotherapie ist bereits ein rein ärztliches Problem; es werden im allgemeinen drei Methoden verwendet: Suggestion, Psychagogie und Psychoanalyse.

7. Results of market research and advertising psychology.

In a series of lectures the following special topics were discussed: 1. the particular conditions for the organization of successful advertising. 2. Exploration of habits, inner motives and outer circumstances by means of personal interview. 3. Representative statistics as a tool of personal market research. 4. Development of habits in the light of modern psychology. 5. How inner motives and outer circumstances vary according to the nature of the different kinds of goods and how they determine consumer's attitudes. 6. Advertising as a mental relation between consumer and producer and its rôle in the economy of war. 7. How advertising forms habits, creates new ones; and directs public opinion. 8. Fields of advertising research and ways of investigating the effectiveness of an advertisement before a campaign is run. 9. The split run device, the consumer's jury method and the copy testing as tools of advertising research.

10. Personal effect as the highest form and at the same time the most successful means of influencing people.

8. Methoden der Eignungsprüfungen für Gewerbeschulen.

An einem Kurse bestehend aus 40 Vorträgen wurden die Teilnehmer in folgende Themata eingeführt: 1. Fragen der Persönlichkeitsforschung, welche einerseits Eignungs-, anderseits Charakteruntersuchungen in sich schliessen. 2. Methoden der Intelligenzprüfungen. 3. Beurteilung der technischen Anlage und Fähigkeit. 4. Leistungen der Gesichtswahrnehmungen. 5. Methoden zur Untersuchung der Gehörs wahrnehmungen. 6. Die Leistungen des Tastsinnes. 7. Prüfung der Bewegungen und der Handgeschicklichkeit bei der gewerblichen Arbeit und beim Handhaben von Werkzeugen. 8. Schrift und Zeichnung als graphisches Abbild von Handlungen und als Ausdruck des Inneren. 9. Wichtigkeit der Charakterforschung bei den verschiedenen gewerblichen Berufen: neben den Leistungen spielen Faktoren des Gefühls- und Willenslebens eine grosse Rolle. 10. Die sozialen Arbeitsproben als Mittel der Persönlichkeitsforschung und zur Beobachtung der Zusammenarbeit. 11. Statistische Auswertung der Prüfungsergebnisse; Eichung der einzelnen Proben. 12. Bewährungskontrolle der Prüfmethode und Übereinstimmung mit der Praxis.

1942 tavaszán megjelenik az első magyar lélektani *kézikönyv*, mely az *egyetemes lélektan* minden területének *mai állását* mutatja be a legkiválóbb hazai pszichológusok beszámolóiban.

„A LÉLEKTAN EREDMÉNYEI“

kb. 500 oldal terjedelemben, sok táblázattal és ábrával, 16 műmelléklettel, nagy oktáv formában 20 dolgozatot tartalmaz

T á r g y s o r o z a t :

I. rész. Általános lélektan.

Schiller Pál: Az általános lélektan története.
Noszlopi László: Ösztön, érzelem, akarat.
Lehner Ferenc: A gondolkodás.
Steif Antal: Mozgás és érzés.

II. rész. Összehasonlító és fejlődéslelektan.

Máday István: Állatlelektan.
Nagy Mária: A természeti népek lélektana.
Boda István: Különbözeti lélektan.
Nagy Mária: Gyermeklelektan.
Várkonyi Hildebrand: Az ifjú- és öregkor lélektana.

III. rész. Alkalmazott lélektan. A) Művelődéslelektan.

Kerényi Károly: Valláslelektan.
Brandenstein Béla: Művészetlelektan.
Kornis Gyula: A tudomány lélektana.
Dékány István: Társadalomlelektan.

IV. rész. Alkalmazott lélektan. B) Gyakorlati lélektan.

Bognár Cecil: Neveléslelektan.
Tarsay Izabella: Kórlélektan.
Schnell János: Bűnügyi lélektan.
Molnár Ilona: Kereskedelmi lélektan.
Fayer Márta: Ipari lélektan.
Schiller Pál: Gyakorlati emberismeret.

*

Ranschburg Pál: A magyar lélektani törekvések.

Az Egyetemi Lélektani Intézet kiadása.
Budapest, Múzeum-körút 6.

Psychological Studies

Fifth volume

edited by the Psychological Laboratory of the Royal Hungarian
Petrus Pázmány University

Budapest, 1941.
(Múzeum körút 6.)

Psychologische Studien

Fünfter Band

herausgegeben vom Psychologischen Laboratorium der Kgl.
Ungar. Petrus Pázmány Universität

Budapest, 1941.
(Múzeum körút 6.)

Études Psychologiques

Tome cinquième

édité par le Laboratoire de Psychologie à l'Université royale
hongroise P. Pázmány

Budapest, 1941.
(Múzeum körút 6.)